Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Мастер рад:

КУЛТУРНА САРАДЊА СОВЈЕТСКОГ САВЕЗА И ЈУГОСЛАВИЈЕ У ПЕРИОДУ НОРМАЛИЗАЦИЈЕ ОДНОСА (1953 – 1959)

Ментор:

Проф. др Алексеј Тимофејев

Студент:

Андрија Јовановић ИС 19/42

Београд, 2020. год

САДРЖАЈ

1. ПРЕДГОВОР.....3

2. УВОД.....9

   - Совјетска културна политика.....9
   - Културна политика и културни утицаји у ФНР Југославији.....16
   - Нормализација дипломатских односа Југославије и Совјетског Савеза.....25

3. ОБНАВЉАЊЕ КУЛТУРНИХ ОДНОСА (Прекретница, акти, институције).....33

4. КУЛТУРНА САРАДЊА У КОНТЕКСТУ ТЕОРИЈЕ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА (Спорна питања).....44

5. ХРОНОЛОШКИ ПРИКАЗ КУЛТУРНЕ САРАДЊЕ ПО ОБЛАСТИМА.....61

   - Сценска уметност.....61
   - Филм.....70
   - Књижевност и издаваштво.....77
   - Ликовне уметности.....83
   - Просвета и наука.....87

6. ЗАКЉУЧАК.....93

7. СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ.....96

ПРЕДГОВОР

Културну сарадњу између Совјетског Савеза и Југославије, у периоду од 1953. до 1959. године, неопходно је проучавати у ширем друштвено – политичком контексту. Наиме, немогуће је писати о културним феноменима независно од друштвеног, економског и политичког контекста, јер је култура увек сплетена, прожета и међузависна са осталим важним чиниоцима историје[1]. Поред тога тема мастер рада проблематизује односе две државе и начин, на који ти дипломатски односи утичу на културну сарадњу. Како би се вршило овакво истраживање, неопходно је пре свега разумети развој односа на нивоу политике и дипломатије, а тек након тога утврдити рефлексију тих односа на остале садржаје – друштвене, културне, духовне итд. Дакле неопходно је извршити пре свега контекстуализацију односа, а тек након тога извршити проблематизацију конкретног питања, како би се историјски феномени објаснили[2]. Како би се овај контекст сагледао неопходно је пре свега, у процесу писања новог рада, консултовати старију литературу. Односно радове посвећене тематским и проблемским питањима међусобних односа Совјетског Савеза и Југославије, унутар ширих или ужих временских оквира, а који су кључни за разумевање појединих процеса и важних збивања[3]. Оваква детаљна обрада старије литературе дала би добру основу, док би касније целовита обрада извора дала потпунију слику проучаваног феномена[4].

Након контекстуализације теме, неопходно је упоредити два феномена која се испитују, што ће се такође вршити на основу старије литературе. У овом случају то су културне политике две државе чији се културни односи испитују. У овом процесу пре свега је неопходно дефинисати објекте који се упоређују, затим пронаћи разлику у историјском искуству, али и утврдити везе које постоје између различитих категорија које се испитују[5].

---

[1]Милорадовић, Г., *Лепота под надзором: совјетски културни утицај у Југославији 1945 – 1955,* Институт за савремену историју, 2012.; 11. стр.
[2]Јовановић, М., *Срби и Руси 12 – 21. век: историја односа*, Народна библиотека Србије, 2012.; 25 – 26. стр.
[3]*Исто*, 11 – 13. стр.
[4]Митровић, А., *Култура и историја*, Архипелаг, Београд, 2008.; 13. стр.
[5]Ragin, C. C., *The Comparative Method – Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*, University of California Press, 1989.; 6. стр.

У конкретном случају, потребно је на основу старије литературе, дефинисати културу и културну политику Југославије и Совјетског Савеза, након тога направити поређење два феномена и на тој основи објаснити културне односе у датом периоду. Оваква упоредна анализа захтевала би методу дијахроног упоређивања[6], јер би се култура Совјетског Савеза сагледавала у периоду од 1917. године, а култура Југославије у периоду од 1945. године, док би се као минимум сличности потребан да би се културни феномени упоредили узео комунистички систем у обе државе и генерално културна политика комунистичких држава.

Након контекстуализације теме и упоређивања два објекта који се у истраживању испитују, културни односи Совјетског Савеза и Југославије били би смештени у два основна оквира – простор и време. Простор и време којима је уоквирена тема истраживања подељени су на више нивоа. Наиме, простор је пре свега хладноратовски свет, затим блоковска подела и специфичност Југославије у таквом поретку и на крају сама територија Југославије. Што се тиче хронологије она пре свега подразумева општу хронологију хладноратовске Европе, затим засебне хронологије комунистичке Југославије и Совјетског Савеза у датом периоду, а на крају и хронологију југословенско – совјетских односа. Овакво уоквиравање је неопходно јер је сложене процесе немогуће у основи свести на краћи период, у овом случају седам година, већ треба у обзир узети укупност политичких, друштвених, економских и социјалних процеса[7]. Ово је неопходно јер културна историја не сме да губи додир са конкретним подлогама, као што су економске и политичке структуре[8].

На крају рад треба и теоријски уоквирити, како би истраживање било потпуније. Наиме, неопходно је користити теоријску литературу, поготово када је тема истраживања везана за друштвене и културне феномене. Поготово зато што се културни феномени не могу посматрати са класично историцистичког приступа, јер би то проузроковало само гомилање података[9]. Наиме, културна историја се више не може проучавати као

[6]Haupt, H. G., Kocka, J., *Comparative History: Methods, Aims, Problems*, у: Cohen, Deborah, Maura O'Connor (eds.), *Comparison and History: Europe in Cross-national Perspective*, New York: Routledge, 2004.; 26. стр.
[7]Милорадовић, Г., *Лепота под надозором;совјетски културни утицај у Југославији 1945 – 1955,* Институт за савремену историју, 2012.; 12 – 14. стр.
[8]Берк, П., *Основи културне историје*, Клио, Београд, 2010.; 145. стр.
[9]*Историографија и криза* у М. Јовановић, Р. Радић, *Криза историје*, Београд, 2009.;63 – 64. стр.

искључиво историја елита и култура ремек – дела, већ под утицајем антропологије и социологије културу треба проучавати као мрежу значења која одређује једно друштво[10]. Ово је посебно значајно за културну политику која се спроводи у комунистичким друштвима, где се не може направити јасна разлика између елитне и масовне културе. Такође, неопходно је и размотрити кључне појмове којима се историчар у свом мастер раду бави. Наиме, мора се указати на јасан теоријски и концептуални оквир њихове примене, како би они били јасни и недвосмислени[11]. Кључни појмови у конкретном случају били би: културна политика, културна сарадња, културни утицаји, нормализација односа итд.

Након оваквог уоквиравања теме истраживања неопходно је поставити радне хипотезе кроз које ће истраживање бити вођено. Наиме, сам рад подељен је на уводно и три тематска поглавља, која обрађују различите феномене који се јављају у културној сарадњи две државе. Уводно поглавље има циљ да контекстуализује тему рада кроз три целине. Пре свега има за циљ да покаже развој совјетске културне политике, затим југословенске културне политике, а на самом крају да објасни процес нормализације односа са његовог политичког аспекта. Као што је већ речено ово је непоходно јер представља оквире у којима треба посматрати културну сарадњу две државе. Као би се објаснила совјетска културна политика коршћена су следећа дела: *Cambridge History of Russia, vol. III, The Twentieth Century, A History of the Soviet Union from the Beginning to the End* од Питера Кенеза, *A Failed Empire, The Soviet Union in the Cald War from Stalin to Gorbachev* од Владислава Зубока, *Повијест Совјетског Савеза – Од Домовинског рата до положаја друге велесиле. Стаљин и Хрушчов (1941 – 1964)* од Ђузепеа Бофе и *Лепота под надзором: совјетски културни утицај у Југославији 1945 – 1955* од Горана Милорадовића. Књига Горана Милорадовића, коришћена је и за писање дела о југословенској културној политици, а поред ње коришћене су и *Дарована слобода: партија и култура у Србији 1952 – 1958* од Миодрага Гаталовића, *Агитпроп култура: агитпроповска фаза културне политике у Србији: 1945 – 1952* од Љубодрага Димића, *Од „интернационале“ до комерцијале: популарна култура Југославије 1945 – 1991* од Зорана Јањетовића, *Идеолошки модели. Српско сликарство 1945 – 1968* од Лидије Мереник, *Дипломатија и*

[10]*Исто*, 30. стр.
[11]*Исто*, 82. стр.

култура: Југославија преломна 1950; Једно историјско искуство и *Од Стаљина ка Сартру. Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945 – 1958* од Мирослава Перишића. На крају за писање дела који се тиче нормализације политичких односа коришћени су радови Драгана Богетића и Ђоке Трипковића објављени у оквиру часописа *Историја 20. века* и *Токови историје*, који се тичу југословенске спољне политике, као и радови објављени у оквиру зборника *Спољна политика Југославије 1950 – 1961*, у издању Института за новију историју Србије. Такође, коришћена и књига Драгана Богетића, *Нова стратегија спољне политике Југославије 1956 – 1961* и Светозара Рајака, *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, comaradeship, confrontation, 1953 – 1957*.

Што се тиче тематског дела, прво поглавље носи назив *Обнављање културних односа (прекретница, акти, институције)* и има за циљ да одреди који је то преломни тренутак у процесу нормализације односа када долази до обнављања културне сарадње, затим који су то акти закључени у том процесу између Совјетског Савеза и Југославије, а на којим се темељила културна сарадња, као и које су институције биле носиоци културне сарадње. Друго поглавље, под називом *Културна сарадња у контексту теорије међународних односа (спорна питања)* има за циљ да феномен културне сарадње две државе посматра кроз реалистичке теорије међународних односа и да на тај начин, кроз посматрање спорних питања, утврди у којој мери су културни односи под утицајем политичких односа и како промене тих односа утичу на промене у културној политици. Крајњи циљ тог испитивања јесте да се утврди који су политички циљеви који су утицали на поновно обнављање кутлурних односа и како они утичу на понашање држава у том процесу. Ово поглавље писано је на основу књига *Теорија међународне политике*, од Кенета Волца, *Трагедија политике великих сила* од Џона Миршајмера и *Међународни културни односи: историја и контекст*, од Франсоа Шобеа и Лорена Мартена. Поред тога коришћени су и следећи зборници: *Увод у студије безбедности*, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, *International Realtions Theory: A New Introduction*, *Theories of International Relations*. Последње тематско поглавље, *Хронолошки приказ културне сарадње по областима*, има за циљ да кроз пет различитих културних области прикаже које су све акције предузимане у процесу културне сарадње, али и да покаже у којим областима је

сарадња била најразвијенија и који су разлози да се избегава културна сарадња у неким областима.

Када су постављене основе истраживања и тема уоквирена могуће је прећи на истраживање извора. Грађа која ће се користити приликом писања мастер рада, јесте архивска грађа везана за југословенску историју у периоду од 1953. до 1959. године и то искључиво грађа доступна у Архиву Југославије, односно највећим делом грађа из фонда Комисије за културне везе са иностранством (559), затим Савезног секретаријата за просвету и културу (318), Савезне комисије за преглед филмова (147) и Савеза књижевника Југославије (498). Поред овога коршћени су и извори објављени у оквиру зборника *Југословенско – совјетски односи 1945 – 1956* и *Југославија – СССР, Сусрети и разговори на највишем нивоу руководилаца Југославије и СССР* (1946 – 1964). Ово представља недостатак истраживања јер се културни односи две државе не могу сагледати само из једног дискурса, у овом случају југословенског, док би потпунију слику дало сагледавање међудржавних односа кроз два супротстављена дискурса[12] – југословенског и совјетског. Међутим, поред тог недостатка, историјски извори у виду доступне архивске грађе престављају основу овог мастер рада, јер су управо историјски извори темељ истраживања који пружају чињенице и гледишта на основу којих се закључује и граде виђења и схватања[13]. Мора се ипак узети у обзир да извор није чињеница прошлости и да не садржи готове чињенице прошлости, већ тек информације о чињеницама из прошлости[14]. Из тог разлога мора се нагласити још једном значај консултовања старије литературе јер приликом проучавања и истраживања докумената неопходно је сагледати шири контекст догађаја, феномена и процеса, јер су историјски извори само израз неког завршеног историјског процеса и њихова повезаност не може се увидети из њихове критике[15]. Дакле, приликом истраживања архивске грађе везане за мастер рад неопходно је извршити селекцију података, односно одвојити битне изворе од небитних и извршити проблематизацију проучаваних феномена, јер циљ историчара није истраживање извора, већ решавање проблема[16]. Наиме, основа сваког научног рада управо и јесте постављање

[12]Јовановић, М., *Срби и Руси 12 – 21. век*:*историја односа*, Народна библиотека Србије, 2012.; 28. стр.
[13]Митровић, А., *Клио пред искушењима и расправљања са Клио*, Београд, 2001.; 149. стр.
[14]Јовановић, М., *Историографија и криза* у М. Јовановић, Р. Радић, *Криза историје*, Београд, 2009.; 79. стр.
[15]*Исто*, 78. стр.
[16]*Исто*, 80. стр.

проблема и формулисање радних хипотеза на основу тог проблема, што значи да проблем не треба само посматрати кроз чињенице, већ и тумачити, а затим и донети закључке[17]. Дакле, приликом проучавања примарних извора у архивима, неопходно је разумети извор на правилан начин – *теорија историјског разумевања*, јер историјске чињенице не говоре саме за себе, већ искључиво кроз оног који их је разумео. Односно, извор је значајан само уколико је интерпретиран од стране историчара[18]. Такође, приликом проучавања архивске грађе у виду јавних списа, неопходно је проучити и установе у којој су ти списи настали, какву улогу та установа има у државној структури и колико су њене одлуке значајне у државној политици[19]. Међутим треба се чувати од тзв. „фетишизације извора", односно навођења свих података из извора, као да они чине саму прошлост, јер историјско истраживање не подразумева тоталитет свих чињеница у свим изворима, већ тоталитет свих релевантних проблема за догађаје из прошлости[20].

[17]Февр, Л., *Борба за историју*, СКЗ, Београд, 1999.; 38. стр.
[18]Dobson, M., Ziemann, B. (eds), *Reading Primary Sources. The interpretation of text from nineteenth- and twentieth – century history*, New York: Rotledge, 2009.; 26 – 27. стр.
[19]Тош, Џ., *У трагању за историјом – Циљеви, методи и нови правци у проучавању савремене историје*, Клио, Београд, 2008.; 130. стр.
[20]Јовановић, М., *Историографија и криза*у М. Јовановић, Р. Радић, *Криза историје*, Београд, 2009.; 111. стр

УВОД

Културну сарадњу Совјетског Савеза и Југославије у периоду нормализације односа треба посматрати у контексту три историјска процеса. Први значајан процес за тему истраживања је развој совјетске културне политке до краја педесетих година, услед чега је у Совјетском Савезу стоврена атмосфера погодна за сарадњу две државе. Други битан процес је развој југословенске културне политике, али и културни утицаји услед којих се она развијала. Ова два процеса значајна су како би се сагледале позиције које две стране заузимају у културним односима, али и како би се увидели циљеви које обе државе теже да испуне путем културне сарадње. Трећи процес јесте сама нормализација дипломатских односа између Југославије и Совјетског Савеза, јер је културну сарадњу две државе немогуће посматрати одвојено од политичких догађања која су утицала на њихове односе.

Совјетска културна политика

Совјетски Савез је за СКП(б) представљао државу на путу ка комунизму, односно државу у процесу социјалистичке изградње. Таква слика створена је у наративу класне борбе и класне мисије коју је прокламовао Карл Маркс, а на политичку сцену извеле европске социјалдемократе. То виђење самог себе „као путника на путу ка комунизму“, утицало је на политику, економију и културу Совјетског Савеза, кроз целу његову историју. Из тог разлога може се рећи да је историја Совјетског Савеза, заправо историја различитих наратива о путу ка комунизму[21].

Пре освајања власти, 25. октобра 1917. године, бољшевици су, као илегална партија, утицали на масе, углавном на радништво, путем пропаганде и образовања, док су након револуције почели да користе државне ресурсе како би стоврили потпуно нову свест код

[21]*The Soviet Union and the road to communism* (Lars T. Lih), *Cambridge History of Russia, vol. III, The Twentieth Century*, editet by Suny R. G., Cambridge University Press, 2006.; 706. стр.

совјетских грађана[22]. Наиме, након освајања власти бољшевици су показали велику способност да искористе културне промене, које су захватиле Руско Царство. Они су пре свега, нижој класи омогућили широку доступност културних садржаја, док је дугорочна политика била да се културне институције у потпуности преобликују у корист нове владајуће класе. Тако су након преузимања власти бољшевици покренули амбициозан програм културне политике, иако су имали крајње ограничена средства на располагању[23]. Дакле, како би изградили социјалистичко друштво, било је неопходно подићи културни ниво руског друштва на ниво западноевропског[24]. Међутим, грађански рат уништио је већину продуктивних културних институција, док су образовне институције биле у хаосу, а за велики број генерација, култура, чак и писменост, представљали су луксуз. Поред тога, већина бољшевика је у тренутку освајања власти сматрала да су култура, политика и друштво делови једне велике целине прожете истим духом и да је незамисливо да културни и политички живот државе могу да функционишу на супротстављеним принципима, односно да држава спроводи социјалистичку изградњу, док је култура условљена потребама тржишта[25]. Такође, након револуције дошло је и до сукоба у бољшевичким редовима око тога да ли културне традиције треба искоренити и стварати нову пролетерску културу или их треба пролетеријатизовати, тако што ће их учинити приступачим радничкој класи. То је у суштини била једна од кључних расправа око начина на који треба спровести културну политику, која је била кључна за победу револуције[26]. Ипак, још пре револуције преовладало је мишљење да радничка класа ослобођена револуцијом мора сама да створи своју културу. Ово је било у складу са Лењиновом изјавом да се социјалистичка култура не може изградити пре него што политичка моћ не припадне пролетерима. У том смилсу, једна од најбитнијих потреба у

[22]*Culture 1900 – 1945* (James Von Geldern), *Cambridge History of Russia, vol. III, The Twentieth Century*, editet by Suny R. G., Cambridge University Press, 2006.;579. стр.
[23]*Исто*, 583. стр.
[24] Kenez P., *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, Cambridge University Press, 2006.; 65. стр.
[25]*Culture 1900 – 1945* (James Von Geldern), *Cambridge History of Russia, vol. III, The Twentieth Century*, editet by Suny R. G., Cambridge University Press, 2006.; 584. стр.
[26]*The Russian civil war 1917 - 1922* (Donald J. Raleigh), *Cambridge History of Russia, vol. III, The Twentieth Century*, editet by Suny R. G., Cambridge University Press, 2006.; 155. стр.

годинама након револуције била је мобилисање масовне подршке путем агитације, пропаганде и образовне политике[27].

Још један од циљева бољшевичке власти било је стварање нове совјетске свести. Из тог разлога школе су обнављане у селима и градовима, али уништена економија, лоши услови рада и недовољно школовани учитељи учинили су да ови рани покушаји реформи не буду успешни[28]. Поред овога циљ је било већ поменуто подизање културног нивоа. У питању је тзв. „кампања ликбез", односно ликвидација неписмености. Циљ је дакле био да кроз општу доступност образовања сви људи постану једнаки, односно да се укине друштвена раслојеност, али и да се превазиђе културна заосталост Русије у односу на Запад. Такође, писмени људи су лакше могли бити идеолошки индоктринирани, па их је било лакше политички организовати и контролисати[29]. Што се тиче високог образовања спроведена је реформа како би се студенти из радничке класе привукли на универзитете. Међутим, што се тиче професора, они су још увек били из виших класа и њих ће тек крајем двадесетих заменити професори образовани у социјалистичком духу[30].

Револуција је довела и до великих промена у уметничком стваралаштву. Уметници су сада говорили у име народа, пре свега радничке класе. Наиме, уметност је требало да одговара новој стварности, да буде непријатељски расположена према традиционалним владајућим нормама и да нађе, нов смисао стваралаштву. У том смислу још двадесетих година хероји совјетског стваралаштва постају људи из радничке класе који су учествовали у револуцији и грађанском рату. Та дела представљаће темељ касније официјалне совјетске уметности – социјалистичког реализма[31]. Ово је било неопходно јер је култура била средство за остваривање што бољег контакта са масама, односно без ње

[27]*Culture 1900 – 1945* (James Von Geldern), *Cambridge History of Russia, vol. III, The Twentieth Century*, editet by Suny R. G., Cambridge University Press, 2006.; 584 – 585. стр.
[28]*Исто*, 586. стр.
[29]Милорадовић, Г., *Лепота под надзором: совјетски културни утицај у Југославији 1945 – 1955,* Институт за савремену историју, 2012.; 84. стр.
[30]*Culture 1900 – 1945* (James Von Geldern),*Cambridge History of Russia, vol. III, The Twentieth Century*, editet by Suny R. G., Cambridge University Press, 2006.; 586. стр.
[31]*Исто,* 587. стр.

идеологија не би могла да допре до најширих слојева становништва. У том случају јасно је да је реализам прокламован као најпримеренија форма уметничког стваралаштва[32].

Ипак, преломна тачка у култури Совјетског Савеза није се десила у периоду револуције и грађанског рата, него за време и крајем Нове економске политике – НЕП – а, у време такозване „културне револуције“[33]. Наиме, популарна култура битно је измењена у периоду НЕП – а, јер је радничка класа коначно могла несметано да постане корисник културних садржаја. Такође, технологије попут грамофона, радија и биоскопа у овом периоду проширили су се у најудаљеније крајеве државе. Културно стваралаштво у овом периоду темељило се на „калемљењу“ социјалистичког садржаја на руске културне традиције, поготово у музици и литератури. Међутим, још увек су постојали радикалнији бољшевици који су сматрали да ниједна тековина капиталистичке културе не може да одражава свест пролетеријата. Поред тога филм је представљао најзначајније средство у совјетској пропаганди, јер је партија путем њега могла своју поруку да пошаље у све делове земље. Такође, филм је омогућио стварање новог чисто совјетског културног садржаја, невезаног за раније капиталистичке тековине. Нови филмови требало је да представљају свет изграђен на социјалистичким вредностима[34]. Дакле, совјетска култура у периоду НЕП – а, била је богата и слојевита и пружала је садржаје за свачији укус. Међутим, највећи тријумф совјетске културне политике у том периоду управо је то што је пролетеријату омогућен широк приступ културним садржајима[35].

Први петогодишњи план донео је велике културолошке промене. Наиме, уклањање „неповаца“ и уништавање кулака као класе, утицало је и на старију интелигенцију, као остатак буржоаског поретка. Дакле, културна револуција требало је да постане радикалнија, да искорени остатке буржоаске културе и да створи „пролетерску културу“[36]. Период прве петолетке обележио је процес институционализације совјетске културе. Ово је дакле, био начин на који је СКП(б) тежила да стабилизује културни живот. Како би се

[32]Милорадовић, Г., *Лепота под надзором: совјетски културни утицај у Југославији 1945 – 1955,* Институт за савремену историју, 2012.;54. стр.
[33]Kenez P.,*A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, Cambridge University Press, 2006.;64. стр.
[34]*Culture 1900 – 1945* (James Von Geldern), *Cambridge History of Russia, vol. III, The Twentieth Century*, editet by Suny R. G., Cambridge University Press, 2006.; 591 – 592. стр.
[35]*Исто*.
[36] Kenez P.,*A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, Cambridge University Press, 2006.;101. стр.

то извело, постављена су два задатка у културној политици. Први је био оснивање државних уметничких организација, попут савеза уметника, испрва писаца, а затим и музичара и сликара. Наиме, преко савеза држава је могла да институционализује културно стваралаштво и да уведе норме у исто, али и да додељује награде и плате. Те организације имале су контролу над институцијама које су се бавиле културном производњом и издаваштвом и преко којих су прокламовале пролетерску агенду у културно – уметничком стваралаштву. Циљ је дакле био да уметност представља партијску идеологију, док се такође инсистирало на томе да само радничка класа може да ствара пролетерску уметност. Дакле, ствараоци су били дужни да се придржавају соцреалистичке агенде, о чему су савези уметника водили рачуна, док су уметници заузврат имали разне привилегије. Други задатак било је стварање официјалне совјетске уметности, социјалистичког реализама, који је постао обавезан за сво културно – уметничко стваралаштво. Соцреализам је испрва прокламован у литерарним уметностима на Првом свесавезном конгресу совјетских писаца 1934. године, на којем га је Максим Горки дефинисао као настављача тековина руског реализма, оплемењеног социјалистичком идеологијом и оптимизмом[37]. Главни принципи соцреалистичке уметности били су народност, односно доступност најширим народним слојевима, затим класност, односно изражавање интереса радничке класе, идејност, у смислу бављења темама везаним за конкретна и актуелна питања и партијност, односно усклађеност са званичним партијским ставовима[38]. Дакле у овом периоду естетику је у уметности заменила приступачност и дошло је до експлозије културе која је била у складу са народним укусом и која је народу била пријемчива. Овај принцип практикован је у свим сферама културно – уметничког стваралаштва[39].

Иако се тежило да совјетска култура постане монолитна, то никада није у потпуности остварено. Ипак, тај циљ био је најближи испуњењу у периоду између завршетка Другог светског рата и Стаљинове смрти. Наиме, у том периоду, изолација, која је сменила ратну отвореност ка свету, довела је до ксенофобије и до најгрубље контроле над културом. Партијски лидери почели су да одређују главне теме стваралаштва и строго су надгледали

[37]*Culture 1900 – 1945* (James Von Geldern), *Cambridge History of Russia, vol. III, The Twentieth Century*, editet by Suny R. G., Cambridge University Press, 2006.;, 593 – 594. стр.
[38]Милорадовић, Г., *Лепота под надзором: совјетски културни утицај у Југославији 1945 – 1955*, Институт за савремену историју, 2012.; 81. стр.
[39]*Culture 1900 – 1945* (James Von Geldern), *Cambridge History of Russia, vol. III, The Twentieth Century*, editet by Suny R. G., Cambridge University Press, 2006.;, 595 – 596. стр.

идеолошки садржај, који је требало да слави комунистичку партију и вођу[40]. Као најутицајнија личност у овом покрету наметнуо се партијски лидер у Лењинграду, Андреј Жданов, који је имао циљ да контрола идеолошког садржаја културно – уметничког стваралаштва постане ригиднија, јер је услед рата попустила[41]. Тако, настаје период ждановизма, односно „ждановштине“, културне кампање, покренуте у лето 1946. године која је за циљ имала борбу против свих облика културне аутономије. На удару кампање пре свега су били књижевност, филм и позоришите, као културне манифестације које су у Совјетском Савезу биле најдоступније широкој публици[42]. На мети партије нашли су се уметници који су оптуживани за уметничку независност, односно за формализам, аполитичност и идеолошку емпатију, јер је ждановштина захтевала борбену, идеолошки чисту и поучну уметност[43]. Ждановштина је у пракси величала руску традицију и све аспекте совјетског живота, док је деградирала све тековине које су долазиле са Запада, чији су културни садржаји окарактерисани као „трула и штетна буржоаска култура“ и као „пропаганда реакционарне буржоаске идеологије и морала“[44]. Уз то улога културног стваралаштва била је да помогне држави да омладину одгоји на прави начин, чиме је улога културе сведена на чисту педагошку и пропагандно – идеолошку трансмисију[45].

Нову промену у совјетској културној политици најавила је Стаљинова смрт, након које је уследило „отопљавање“ културних стега. Наиме, на почетку овог процеса уметници су тражили већу слободу у уметничком стваралаштву, затим крај лажном представљању совјетског начина живота, препознавање приватних уметничких иницијатива, већу могућност у избору стваралачких тема и уметничких стилова, мању бригу око тога шта совјетски читалац, гледалац или посетилац музеја сме или не сме да зна. Када су почели да се испуњавају ти захтеви наступио је процес „отопљавања“ у културној политици карактеристичан за владу Никите Хрушчова, који је текао упркос тежњи партије да одржи

[40]*The politics of culture 1945 – 2000* (Josephine Woll), *Cambridge History of Russia, vol. III, The Twentieth Century*, editet by Suny R. G., Cambridge University Press, 2006.; , 605 – 606. стр.
[41] Kenez P.,*A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, Cambridge University Press, 2006.;176. стр.
[42]Бофа, Ђ., *Повијест Совјетског Савеза – Од Домовинског рата до положаја друге велесиле. Стаљин и Хрушчов (1941 – 1964)*, ИРО „Отокар Крешовани“, 1985.; 262. стр.
[43]*The politics of culture 1945 – 2000* (Josephine Woll), *Cambridge History of Russia, vol. III, The Twentieth Century*, editet by Suny R. G., Cambridge University Press, 2006.; 606. стр.
[44]*Исто*, 607. стр.
[45]Бофа, Ђ., *Повијест Совјетског Савеза – Од Домовинског рата до положаја друге велесиле. Стаљин и Хрушчов (1941 – 1964)*, ИРО „Отокар Крешовани“, 1985.;263. стр.

хегемонију над културним питањима. Наиме, већ током 1955. године, а поготово након 1956. године и Хрушчовљевог говора на Двадесетом конгресу ЦК КПСС – а, страни културни утицаји постали су доступнији у Совјетском Савезу, што је једна од главних карактеристика процеса „отопљавања“. Поред тога почињу и улагања у позоришта, филмске студије, бољу опрему, а Совјетски Савез је тежио да поново постане део светске културне заједнице. Тако је октобра 1955. године одржана прва недеља страног филма у Совјетском Савезу, а августа 1959. године и први Московски интернационални филмски фестивал[46]. Видљива промена у овом процесу је попуштање цензуре, поготово оне која је била усмерена на представљање западних културних тековина. Цензура, дакле, није престала да делује, али су њене методе биле мање предвидљиве[47]. У тој атмосфери уметници су почели да се враћају аутентичном револуционарном идеализму из двадесетих година. Дакле, „отопљавање“ је омогућило прихватање било којег културног садржаја који је прожет „социјалистичким духом“, а велики део културних стваралаца имао је прилику да испита стварне околности и дилеме у којим се налази совјетско друштво. Може се рећи да су у том периоду партијске директиве, креативни нагони и популарне жеље коначно били уравнотежени[48].

„Отопљавање“ је такође утицало и на културну сарадњу и размену. Дакле, то је период у којем је совјетско руководство ентузијастично подстицало развој међународних веза, а велике наде, и у Совјетском Савезу и на Западу, полагане су у бенефите које би донела културна размена интелектуалаца и стваралаца на више нивоа[49]. Наиме, у овом периоду Совјети наглашавају и инсистирају на томе да је њихов ентузијазам за међународном сарадњом у свим облицима, доказ њихове посвећености светском миру. Совјетски лидери у периоду „отопљавања“ негују доктрину да културна сарадња одржава мир. Тежња за миром види се и у реферату Никите Хрушчова на Двадесетом партијском конгресу, у којем се наводи да су комунисти лидери јединствени у борби за очување мира, који је од виталног интереса за радничку класу и националну независност свих држава[50]. Из овога се

[46]*The politics of culture 1945 – 2000* (Josephine Woll), *Cambridge History of Russia, vol. III, The Twentieth Century*, editet by Suny R. G., Cambridge University Press, 2006.; 611. стр.
[47]*Исто*, 612. стр.
[48]*Исто.*
[49]*Soviet Cultural Diplomacy since Stalin* (Frederick C. Barghoorn) ,Russian Review, Vol. 17, No. 1 (Jan., 1958),42. стр.
[50]*Исто*, 44. стр.

може видети да је оваква културна политика била уско повезана са Хрушчовљевом идејом „мирољубиве коегзистенције“. Такође, важан циљ совјетске културне политике било је и ширење повољне слике совјетске, социјалистичке цивилизације широм света. Циљ је био да се Совјетски Савез прикаже, као светски центар прогреса, просвете и хуманости[51].

Културна политика и културни утицаји у ФНР Југославији

Циљ послератне комунистичке власти била је изградња комунистичког друштва које почива на идејама Маркса, Енгелса и Лењина, као и на пракси Стаљиновог Совјетског Савеза[52]. Наиме, након преузимања власти културна политика била је међу примарним објектима за КПЈ, јер је масу становништва морала да упозна са постулатима комунистичке идеологије и јер је требало превазићи културну заосталост. Културна политика имала је за задатак индоктирнацију становништва, те је због тога немогуће разлучити политичко – пропагандне активности од културно – просветних. Циљ овога био је популаризисати изградњу нове власти и привредну обнову и да се кроз рад у области културе и стваралаштва, масе упознају са циљевима КПЈ. Дакле потребно је створити нову културу примерену социјалистичком друштву, у којем културно активирани народ треба да постане власник свих културних добара. Са стварањем нове културе треба створити и новог човека који ће бити њен носилац и стваралац[53].

Из овога се закључује да културна политика у себи носи битне елементе идеологије партије и не сме бити препуштена случају и спонтаности. Из тог разлога стварање државног апарата било је основни предуслов за остваривање државно - партијског концепта културе[54]. У складу са тим 14. марта 1945. године донет је Акт о организацији агитације и пропаганде – АГИТПРОП – а, чиме је створен орган који треба да у дело

[51]*Исто*, 45. стр.
[52]Гаталовић М., *Дарована слобода: партија и култура у Србији 1952 – 1958*, Институт за савремену историју, 2010.; 15. стр.
[53]Јањетовић, З., *Од „интернационале“ до комерцијале: популарна култура Југославије 1945 – 1991*, Институт за новију историју Србије, 2011.; 21 – 22. стр.
[54]Димић, Љ., *Агитпроп култура: агитпроповска фаза културне политике у Србији: 1945 – 1952*, Београд, 1988.;48 – 49. стр.

спроведе приоритетне задатке из области културе[55]. Дакле, оваква руководећа улога комунистичке партије у власти и управи, масовним организацијама и осталим институцијама наметнула је потребу за увођењем система у руковођењу, који би обезбедио контролу. Задатак апарата агитације и пропаганде био је да у рукама партије и њених пропагандних установа концентрише целокупан културни, просветни и научни живот[56]. Што се тиче руководећег кадра АГИТПРОП – а, они су такође били и чланови тела свих масовних организација, како би кроз њих руководили културно – просветним радом[57]. Тим процесом је дакле вршена институционализација културе и то путем законодавства, али и путем устројеног односа установа, преко којих је спровођена културна политика, као и преко распоређивања оданих партијских кадрова на истакнуте функције у АГИТПРОП апарату[58]. Из овога се закључује да културна политика КПЈ носи идеолошку осетљивост и то је разлог због ког партија преко АГИТПРОП – а и државно – административне делатности тежи ка институционализацији свих облика уметничког стваралаштва и народног просвећивања. Наиме, тиме се партији омогућује да идејно утиче и руководи културном политиком[59]. Такође први пут се јављају и уметничка удружења, као потпуно нова институционална форма. Ова удружења статутарно су деловала као „добровољне струковне организације“, али су она заправо била погодна институционална форма преко којих је партија ширила свој утицај на уметнике. Циљ је био да уметност постане инстурмент за остваривање идеолошких циљева, док су кроз њих изношени судови и оцене о уметничком стваралаштву[60].

Током Првог петогодишњег плана, услед индустријализације државе долазило је до промене социјалне структуре и повећања радничке класе. То је захтевало и виши образовни и културни ниво радништва, те је културна политика према радништву морала бити промењена. Спровођење културне политике према радничкој класи било је веома значајно како би се код ње створила свест да она учествује у обнови, изградњи и управљању земљом[61]. Културна политика према радничкој класи тежила је масовном

[55]*Исто*, 29. стр.
[56]*Исто*, 36. стр.
[57]*Исто*, 40. стр.
[58]*Исто*, 49 стр.
[59]*Исто*, 54. стр.
[60]*Исто*, 50 – 52. стр.
[61]*Исто*, 77 – 79. стр.

стваралашту, и није имала захтев за високим естетским нивоом. Циљ је био да радничка класа постане корисник свих културних добара[62]. Међутим, и поред тенденције да се након рата држава индустријализује, Југославија је и даље задржала аграрни карактер, те је културна политика партије морала бити окренута и према селу. Циљеви културне политике према селу били су превазилажење велике културне заосталости, ширење круга корисника културних и просветних установа, васпитавање у духу социјализма и ликвидација ранијих идеолошких вредности[63]. Поред овога нова држава је имала и потребу за интелигенцијом, зато је важно место у културној политици имао однос према преживелој интелигенцији из међуратног период. Циљ тог односа било је привлачење, диференцијација и преваспитавање буржоаске интелигенције, али и стварање нове интелигенције у духу социјализма, одане циљевима КПЈ[64]. Интелигенцију је пре свега требало везати за радничку класу, док је преваспитавање интелигенције подразумевало њено упознавање са циљевима и задацима социјалистичке изградње[65]. Из овога се закључује да су први потези везани за културну политику били проширење корисника културних и просветних установа, са посебним освртом на радничку класу и продор културе на село, уз стварање „подобних“ садржаја у процесу васпитавања омладине[66]. Што се тиче школа и универзитета у новоуспостављеном систему њима је била намењена улога главног ослонца и средства које је требало да оствари жељену брзину друштвених промена. Нова школа требало је да током започетих друштвених промена изнедри нове људе и образује нове профиле стручњака, а пре свега да утиче на оно што је свест победника чинило револуционарном, односно формирање новог друштва које је било незамисливо без измене социјалне структуре. Преко просвете социјализам је требало показати као праведнији друштвени систем, који даје шансу свима без обзира на порекло и економске могућности. У партијским пројекцијама просветна политика била је окосница процеса друштвених промена, која је требало да да импулс развитку социјализма[67].

[62]*Исто*, 85. стр.
[63]*Исто*, 86. стр.
[64]*Исто*, 99. стр.
[65]*Исто*, 103. стр.
[66]Гаталовић, М.,*Дарована слобода: партија и култура у Србији 1952 – 1958*, Институт за савремену историју, 2010.; 18. стр.
[67]Перишић М., *Од Стаљина ка Сартру. Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945 – 1958*, Завод за уџбенике, 2012.; 52 – 53. стр.

Што се тиче културних утицаја у ФНР Југославији, могу се уочити два периода. Наиме, у питању је период тесне сарадње са СССР – ом, до раскида у периоду кризе Информбироа, и период након раскида, поготово везан за педесете године. Овај податак говори такође и у којој мери спољна, унутрашња и економска политика утичу на културну политику једне државе[68].

У периоду након Другог светског рата културна политика Југославије у великој мери заснивала се на искуствима и дејствима СКП(б) – а. Из тог разлога културни утицај Совјетског Савеза био је примаран, док је утицај који су имале западне земље био секундаран и маргинализован. Културни утицаји из Совјетског Савеза стизали су у Југославију пре свега кроз: превођење научне и стручне литературе, књижевних дела и драмске литературе, затим преко уџбеника, штампе, часописа, позоришта, филма, музике, ликовне уметности, архитектуре, школовања Југословена у СССР – у итд[69]. У великој мери на ово ширење совјетског утицаја деловала је нова геополитичка ситуација. Наиме, Совјетски Савез више није било само „једино социјалистичко острво“ већ светска суперсила, чије је односе са Југославијом употпуњавала традиционална везаност двеју партија, међудржавни односи, војно садејство у рату итд. Све то утицало је на стварање идеализоване слике Совјетског Савеза у Југославији коју нису стварали само партијски функционери, већ и интелектуалци који су имали прилику да у разним делегацијама посете СССР. Дакле, у питању су књижевници, песници и научници који су се утркивали ко ће лепше писати о совјетској историји, радовима, људима, култури итд. Из тога се може закључити да су чиниоци који су на више нивоа утицали на стварање слике о СССР – у, а самим тим и на културне утицаје, били: историјска перспектива, процес изградње социјализма као пут којим је Југославија кренула, заједничко искуство совјетских и југословенских комуниста, комунистичка партија и идеологија и утицај совјетске културне пропаганде[70].

[68]Јањетовић, З.,*Од „интернационале“ до комерцијале: популарна култура Југославије 1945 – 1991*, Институт за новију историју Србије, 2011.; 22. стр.
[69]Димић, Љ., *Агитпроп култура: агитпроповска фаза културне политике у Србији: 1945 – 1952*, Београд, 1988.;163 – 164. стр.
[70]Перишић, М., *Од Сталина ка Сартру. Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945 – 1958,* Завод за уџбенике, 2012.;107 – 109. стр.

Сама културна сарадња између Совјетског Савеза и Југославије била је институционализована, и то кроз оснивање Друштва за културну сарадњу Југославије и СССР – а, 14. јануара 1945. године. Делатност Друштва огледала се у организовању учења руског језика, набављању и растурању совјетске литературе по целој држави, дакле часописе и друге публикације које се изадају у Совјетском Савезу, затим организовању предавања из свих области културног живота у СССР – у, музичких концерата, позоришних представа, уметничких изложби итд. Материјали које је Друштво користило у својим културним делатностима стизали су директно из СССР – а, преко ВОКС – а, Свесавезног удружења за културне везе са иностранством[71]. Дакле готово сви трагови совјетског културног утицаја у периоду од 1945. до 1949. године, повезани су са овом организацијом. Међутим, треба напоменути да циљ ВОКС – а није била равнотежа културне размене, већ искључиво извоз совјетске културе у Југосалвију. Дакле, сваки покушај извоза југословенске културе у Совјетски Савез осујећен је[72]. Дакле, иако је прокламовани циљ Друштва било подстицање билатералне сарадње, у пракси то је био једносмерни канал за ширење совјетског културног утицаја у Југославији[73].

Што се тиче међудржавне сарадње и културне размене, она је у периоду од 1945. до 1948. године углавном вршена са државама народне демократије. Та форма сарадње заснивала се на систему реципроцитета, а састојала се од приређивања уметнчких изложби, размене посета културних радника, превођења и издавања књижевних дела. Сарадња је углавном остваривана круто и без вођења рачуна о самом квалитету уметничких садржаја. Дакле, Југославија је примала уметнике, а заузврат слала уметнике из оних грана уметности које су уговорене унапред[74].

Међутим, поред свега наведеног највећу пажњу треба обратити на искуство које је преузето у спровођењу културне политике. Пре свега се мисли на чврсту хијерархију, централизованост институција, брисање разлика између политичке и ванполитичке сфере,

[71]Димић, Љ.,*Агитпроп култура: агитпроповска фаза културне политике у Србији: 1945 – 1952*, Београд, 1988.; 165 – 168. стр.
[72]Милорадовић, Г.,*Лепота под надзором: совјетски културни утицај у Југославији 1945 – 1955,* Институт за савремену историју, 2012.;214. стр.
[73]Јањетовић, З., *Од „интернационале“ до комерцијале: популарна култура Југославије 1945 – 1991*, Институт за новију историју Србије, 2011.;37. стр.
[74]Перишић М., *Дипломатија и култура: Југославија преломна 1950; Једно историјско искуство*, Институт за новију историју Србије, 2013.; 13. стр.

нетрпељивост према стваралачкој разноворсности итд. Све то што је спроведено у ФНР Југославији, већ је постојало у Совјетском Савезу и тамо је довело до стварања официјалне културе – монокултуре, односно соцреализма[75]. Управо такав правац у уметничком стваралаштву био је у Југославији, након Другог светског рата, партијски дефинисан и прихваћен као један од стубова новог друштвеног уређења. Он је дакле био типични пример политичке уметности, промовисан као политичко – пропагандна уметност послератне Југославије и њене снажне везе са Совјетским Савезом. Он ће наиме, коначно на Петом конгресу КПЈ, 1948. године, рефератима Милована Ђиласа и Јосипа Броза Тита бити озваничен, чиме ће добити свој пун партијско – дефинисани замах. Ово је само један од примера да је совјетска организација државног, друштвеног и партијског уређења схватана као модел који треба применити у југословенској пракси[76]. Раскид са социјалистичким реализмом није био могућ све до званичног, политичког раскида са Совјетским Савезом у периоду кризе Информбироа[77]. Метод стварања официјалне уметности може се видети и приликом укидања приватних издавачких кућа, биоскопа, удружења уметника независних од партије итд. Све то стварало је амбијент погодан за само једну врсту културе. Пример ових тежњи може се видети новембра 1946. године, приликом одржавања Првог конгреса књижевника Југославије, на којем је конституисан Савез књижевника Југославије, као главна организација за трансмисију партијске воље у сфери књижевности. Закључци конгреса били су да је књижевник објекат деловања партије, да драматургија почива на поларизацији између хероја и ниткова, да тематика дела треба да буде везана за рат и изградњу државе, а да поглед на свет треба да буде колективистички. Циљ овога било је стварање својеврсне идеолошке и политичке педагогије, а све по угледу на културну политику Совјетског Савеза[78]. Официјална уметност такође, је стварана и путем разних начина дисциплиновања културне елите. Један од тих начина је репресија, али много делотворнији начин је формализовање статуса уметника, односно дефинисање његове улоге у друштву и његове позиције у односу на партијску државу. Наиме, уметници су у послератном периоду, приступ јавности имали

[75]Милорадовић, Г.,*Лепота под надзором: совјетски културни утицај у Југославији 1945 – 1955,* Институт за савремену историју, 2012.; 69. стр.
[76]Мереник, Л., *Идеолошки модели. Српско сликарство 1945 – 1968*, Београд, 2001.; 21 – 24. стр.
[77]*Исто*, 48. стр.
[78]Милорадовић, Г., *Лепота под надзором: совјетски културни утицај у Југославији 1945 – 1955,* Институт за савремену историју, 2012.; 142. стр.

само кроз институције, односно путем чланства у уметничким савезима и удружењима. То чланство уметницима је доносило могућност објављивања, финансијске бенифиције, друштвени статус и покровитељство партије[79].

Совјетски узор у југословенској културној политици може се видети и у томе што је филм сматран за основно средство за културни преображај земље. Наиме, филм и радио били су поготово важни јер је културна политика путем њих могла бити усмерена ка најширим слојевима друштва, који су у великој мери били неписмени[80]. Југословенски комунисти, попут Вељка Влаховића и Милована Ђиласа, препознали су значај употребе филма у пропагандне сврхе и сматрали да њиме треба баратати „као оружјем“[81]. Такође, слично је говорио и Александар Вучо, једна од водећих личности југословенске послератне кинематографије. Он је наглашавао да су интереси филмске уметности интереси народне власти, и да је задатак филма образовање широких народних маса у духу народне и културне револуције[82].

Ипак, након политичке кризе, и прекида дипломатских односа са Совјетским Савезом, долази и до заокрета у културној политици. Наиме, 1949. година узима се као година у којој је дошло до идејног прелома у партији у односу на стваралаштво. Ту се пре свега мисли на Трећи пленум ЦК КПЈ који је одржан од 29. до 30. децембра 1949. године и на којем је Милован Ђилас поднео реферат којим је најавио другачији однос партије према култури. У резолуцији пленума партија се заложила за стваралачку слободу, чиме је наговештено уважавање другачијих мишљења о уметности и напуштање партијског диктата у култури. Овом у прилог иде то што је наредних година дошло до значајних промена у културној политици које су обележене пре свега одбацивањем до тада неприкосновеног соцреалистичког приступа у уметности, а самим тим и одбацивањем чврстих идеолошких оквира у култури успостављених под доминантним совјетским утицајем[83]. Такође, у истом Ђиласовом реферату, под називом „Проблем школства у борби за социјализам у нашој земљи“ наводи се да је задатак југословенског школства да

[79]*Исто,* 112 – 113. стр.
[80]*Исто,* 59 – 60. стр.
[81]*Исто*, 62. стр.
[82]Јањетовић, З., *Од „интернационале“ до комерцијале: популарна култура Југославије 1945 – 1991*, Институт за новију историју Србије, 2011.;23. стр.
[83]Перишић, М., *Дипломатија и култура: Југославија преломна 1950; Једно историјско искуство*, Институт за новију историју Србије, 2013.; 31. стр.

васпитава „новог, слободног и одважног социјалистичког човека, чија су схватања широка и разноврсна, коме су туђи бирократизам и укалупљеност мисли“. Односно да је циљ стварање „свестрано развијеног човека – градитеља социјализма“. Оваквим закључцима Трећег партијског пленума, најављено је увођење плурализма у југословенску културу[84]. Поред тога истог месеца 1949. године, Едвард Кардељ је одржао говор у Љубљани у Словенској академији наука, у којем је први пут критиковао совјетски културни модел. Таква критика и преиспитивање садржаја који долазе из Совјетског Савеза, поготово су били заступљени у сфери филма и књижевности, док је совјетски комунизам све више почео да се карактерише као ревизија марксизма[85].

На основу ових идеја, створен је нови принцип у југословенској културној политици. У питању је концепт „дарованих слобода“, по којем културни радници имају слободу стваралаштва, све док се њихов рад не коси са званичним идеолошким и политичким стремљењима партије[86]. На тај начин током педесетих година у Југославији је створен систем у којем су све културне слободе биле дароване од стране партије док је садржај увек био строго контролисан и идеолошки усмераван сходно партијским и идеолошким постулатима[87]. Оваква промена културне политике, поред тога што је значајна за унапређење културе, значајна је и за представљање југословенске културе ван њених граница. Пре свега кроз запажениje присуство Југославије у међународној културној размени. Управо та културна политика била је такође и камен темељац стварања модела либералнијег социјализма у односу на совјетски. Дакле, посредством културе Југославија је мењала слику о себи у свету желећи да свој социјализам представи другачијим од совјетског и да у међународним односима постане лидер социјализма прихватљивог на Западу[88]. Удаљавање од совјетског модела културне политике умногоме је допринело да се на Југославију гледа другачијим очима него на остале социјалистичке државе. Наиме, културни заокрет, који је најављен поменутим Ђиласовим рефератом, представљао је,

[84]Гаталовић, М., *Дарована слобода: партија и култура у Србији 1952 – 1958*, Институт за савремену историју, 2010.; 35. стр. и Јањетовић, З., *Од „интернационале“ до комерцијале: популарна култура Југославије 1945 – 1991*, Институт за новију историју Србије, 2011.; 42. стр.
[85]Јањетовић, З., *Од „интернационале“ до комерцијале: популарна култура Југославије 1945 – 1991*, Институт за новију историју Србије, 2011.;42 – 43. стр.
[86]Гаталовић, М., *Дарована слобода: партија и култура у Србији 1952 – 1958*, Институт за савремену историју, 2010.; 306. стр.
[87]*Исто*, 311. стр.
[88]Перишић, М., *Дипломатија и култура: Југославија преломна 1950; Једно историјско искуство*, Институт за новију историју Србије, 2013.; 32. стр.

поред наведеног, и културно и научно отварање земље према Западу, њено повезивање са западноевропским и ваневропским земљама, али и спремност да се критички сагледа дотадашње социјалистичко културно наслеђе и да се пронађе сопствени пут који би уз неограничену културну и научну сарадњу са Западом унапредио културни и научни живот у земљи и пре свега изменио лик социјализма у Југославији[89]. Дакле заокрет у култури у идејном смислу подразумевао је одбацивање партијског монопола на пољу стваралаштва, ослобађање културе и науке, укидање декретивног односа партије према културној делатности, излазак у свет, повезивање са што већим бројем земаља, отварање граница за утицаје са Запада, привлачење страних културних радника, афирмација традиције и културних вредности Југославије. Све ово наведено, након 1950. године постаје најважнији императив културне политике и саставни део спољне политике[90].

У исти мах почиње и похвално писање о западним културним достигнућима, као и повећање броја емитованих филмова који долазе са Запада. Такође, окретање западним узорима видљиво је и у сфери музике, тако да се 1953. године оснивају и прва удружења џез музичара, што показује директан културолошки утицај Сједињених Држава. Поготово због тога што је раније мишљење о џезу било изузетно негативно[91]. Поред тога 1951. година представља почетак развоја модерне југословенске ликовне уметности, услед одбацивања, наметнутог, просовјетског ликовног правца – соцреализма[92]. Долази и до промене положаја уметника, што је карактеристично поготово за период од 1950. до 1952. године. Наиме, уметници више нису третирани као чиновници који раде за одређену установу, већ је партија тежила да од уметника створи слободне културне раднике и да уметничкој професији омогући статус слободне професије регулисане уговором о запослењу, социјалном осигурању и пензионом фонду. Циљ је било оживљавање културног и уметничког живота. На тај начин нађено је средње решење, које подразумева културну комуникацију и усвајње тенденција са Запада, али само у мери докле су оне у

[89]Перишић, М., *Од Стаљина ка Сартру. Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945 – 1958*, Завод за уџбенике, 2012.; 341. стр.
[90]*Исто*, 344. стр.
[91]Јањетовић, З.,*Од „интернационале“ до комерцијале: популарна култура Југославије 1945 – 1991*, Институт за новију историју Србије, 2011.; 45 – 46.стр.
[92]Гаталовић, М., *Дарована слобода: партија и култура у Србији 1952 – 1958*, Институт за савремену историју, 2010.; 80. стр.

складу са начелима социјализма и званичном партијском идеологијом и док то не угрожава државни поредак[93].

Дакле, овај политички заокрет и приближавање Западу, током педесетих година омогућио је Југославији да преко културе, као погодног средства за пропаганду, започне спољнополитичку афирмацију која би касније довела до сарадње са западним државама у многим другим областима. У складу са тим партија је почела да истражује југословенску традицију и културно – историјско наслеђе, као и да у већој мери признаје културне специфичности република и народа. Култура је дакле у овом периоду послужила као средство за представљање Југославије као земље са богатом историјом и традицијом, која има много тога да понуди Европи и свету[94].

Нормализација дипломатских односа Југославије и Совјетског Савеза

Стаљинова смрт, марта 1953. године створила је услове за отпочињање процеса нормализације дипломатских односа Југославије и Совјетског Савеза, а тај процес биће убрзан 1954. године, након успостављања дипломатских односа. Наиме, већ 12. јуна 1954. године југословенско руководство добило је писмо од ЦК КПСС, потписано од стране Никите Хрушчова. То писмо представља први контакт између југословенског и совјетског руководства, након 1948. године и њиме Москва предлаже нормализацију дипломатких односа[95]. У наредним месецима одвијаће се тајна преписка између Јосипа Броза Тита и Никите Хрушчова, која ће бити објављена на Петом пленуму ЦК СКЈ, 26. новембра 1954. године[96]. Наиме, већ у том тренутку обе стране су се сложиле да је комуникација достигла тај ниво да је могуће одржати састанак на највишем нивоу[97].

Међутим, до првих разилажења ставова у процесу нормализације доћи ће још пре првих званичних посета. С обзиром да се радило о једнопартијским комунистичким државама, за

[93] *Исто*, 143 – 144. стр.
[94] *Исто*, 79. стр.
[95] Rajak S., *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, comaradeship, confrontation, 1953 – 1957*, Routledge, 2010.; 66. стр.
[96] *Исто*, 89. стр.
[97] *Исто*, 66. стр.

пуну обнову односа и успостављање свестране сарадње на дужи рок била је неопходна и пуна обнова међупартијских веза. Совјетска страна је инсистирала на успостављању присне сардње између СКЈ и КПСС – а, и тиме индиректно дала на знање да ће од исхода решења тог питања зависити и будући односи Југославије и Совјетског Савеза[98]. Што се тиче југословенског става у преговорима, наглашавана је потреба очувања права сваке комунистичке партије на сопствени пут у социјализам у складу са специфичним околностима у којима се он изграђује. У том смислу, југословенско руководство супротстављало се пракси наметања ставова једне партије другој или мешања у њене унутрашње ствари[99]. Наиме, негативна искуства везана за раније институционалне облике идеолошко – политичке сарадње елиминисала су сваку жељу за поновним укључивањем у међупартијске организације под вођством Совјетског Савеза. Из тог разлога Југославија се залагала искључиво за међудржавну сарадњу, пре свега на пољу економије и културе, која би се заснивала на приниципима равноправности, независности и немешања у унутрашње ствари држава. То су били принципи на којима се заснивала југословенска идеја активне мирољубиве коегзистенције. Совјети су са друге стране сматрали да је значај повратка Југославије у социјалистички лагер у томе што би се тако спречило ширење НАТО – а, услед веома живих тежњи да се створи Балкански пакт[100]. У том духу већ 6. јануара 1955. године, потписан је у Москви југословенско – совјетски трговински споразум, којим су поново успостављени привредни односи две државе[101].

Након тога, марта 1955. године, након вишемесечног затишја у преписци имеђу Београда и Москве, дошло је до појачане размене писама током наредних шест недеља. У том периоду договорено је да се Јосип Броз Тито и Никита Хрушчов састану у Београду крајем маја[102]. Већ, 6. маја 1955. године совјетско руководство упућује још једно писмо југословенском, наводећи да заједнички интереси совјетског и југословенског народа, као и заједнички интереси међународног радничког покрета захтевају да совјетска и

[98]Богетић Д., *Подстицаји и ограничења на путу нормализације југословенско - совјетских односа 1956*;*Токови историје*, Београд 2005.; 160 – 161. стр.
[99]*Исто*,161. стр.
[100] Zubok V. M., *A Failed Empire, The Soviet Union in the Cald War from Stalin to Gorbachev,* 2007.; 103. стр.
[101]Богетић Д., *Нова стратегија спољне политике Југославије 1956 – 1961*, Београд, 2006.; 28. стр.
[102] Rajak S.,*Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, comaradeship, confrontation, 1953 – 1957*, Routledge, 2010.; 110. стр.

југословенска партија постигну узајамно разумевање по основним питањима[103]. Овим последњим писмом пред званичну посету може се видети да је совјетско руководство и даље инсистирало на обнови партијских веза, поред одбијања са југословенске стране. У том духу у периоду од 26. маја до 2. јуна 1955. године долази до посете совјетске државно – партијске делегације Југославији. Делегацију су водили генерални секретар КПСС Никита Хрушчов и премијер Николај Булгањин. Ова посета представља прву прекретницу у процесу нормализације односа, јер је то први званични сусрет југословенског и совјетског руководства, након 1948. године и битно ће одредити даљи развој односа две државе[104]. Што се тиче совјетског става још на самом аеродрому Никита Хрушчов је нагалсио да је циљ посете повратак Југославије у комунистички табор, а акценат је поново стављен на успостављање тесних међупартијских односа између СКЈ и КПСС. Совјетски аргумент у корист овог става био је да се треба организовати у јак „социјалистички лагер" који ће бити способан да се брани од имеријализма[105]. Ипак коначни исход ових преговора у виду „Београдске декларације" представљаће победу југословенских тежњи. Наиме, декларацију су потписали Јосип Броз Тито, у својству председника републике и Николај Булгањин у својству премијера, чиме је декларација имала својство међудржавног акта. Декларација је формулисала принципе на којима треба да се заснивају односи између мањих држава и суперсила, односно између социјалистичких држава и хегемона Источног блока. Наиме, најважнији принцип који је признат декларацијом је признавање суверенитета, интегритета и независности, као и мирне коегзистенције између држава са различитим политичким системима. Декларација даље признаје да политички и друштвени систем, као и избор различитих путева у социјализам представљају право народа независних држава. На тај начин забрањује се наметање политичке и економске хегемоније једне државе над другом[106], чиме је совјетско руководство признало југословенске ставове о начелима будућих односа две државе.

[103]Трипковић, Ђ., *Успон и пад југословенско совјетских односа 1956. године*; *Историја 20. века*, 2, Београд, 1998.; 129. стр.
[104]Богетић, Д., *Односи Југославије и Запада у контексту посете Хрушчова Београду 1955. године*; *Историја 20. века*, 1, Београд, 1997.; 47 – 48. стр.
[105]*Исто*, 53. стр.
[106] Rajak S.,*Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, comaradeship, confrontation, 1953 – 1957*, Routledge, 2010.; 121 – 122. стр.

Догађаји који су уследили након потписивања „Београдске декларације“ у огромној мери подстакли су даљу нормлизацију односа. Наиме, југословенска страна пре свега је била охрабрена Двадесетим конгресом КПСС – а, одржаним од 14. до 25. фебруара 1956. године, којим је започет просец дестаљинизације и који је најавио крупне промене на унутрашњем и спољашњем плану. Наиме, југословенско руководство је у Двадесетом конгресу видело историјски догађај који одражава дубоке промене у совјетском политичком систему и даљем наступу у међународној заједници. Руководство СКЈ – а, видело је у обрачуну са Стаљиновим култом личности почетак раскида са свеукупном стаљинистичком праксом и агресивном спољном политиком[107]. У оваквој атмосфери просец нормализације односа ишао је све бољим током и требало је да доживи своју кулминацију током наредног сусрета државних делегација. Овај састанак одржан је у периоду од 1. до 23. јуна 1956. године у Москви. Овом приликом југословенско руководство изашло је у сусрет совјетском прихвативши предлог да Јосип Броз Тито не представља само југословенску државу већ и комунистичку партију. На тај начин московски разговори имали су карактер државно партијске сарадње, што је одражавало чињеницу из маја исте године када су поновно успостављени званични партијски односи између КПСС – а и СКЈ – а, потписивањем декларације о сарадњи[108]. Што се тиче самог тока разговора совјетско руководство је инсистирало на парирању капиталистичким земљама, кроз постојање међународног форума комунистичких земаља који би имао свој руководећи центар. Из тог разлога инсистирали су на формирању нове комунистичке асоцијације, коју би било спремно да прихвати и југословенско руководство[109]. Са друге стране међу југословенским комунистима постојала је нада да ће разговори довести до промена у Источном блоку и да ће Југославија тако имати шансу да одигра улогу у коначном поразу стаљинизма[110]. Тито је дакле инсистирао на универзалној примени начела мирољубиве коегзистенције и поштовања права на самосталан пут изградње унутрашњег система и спољнополитичке стратегије. Овакав југословенски став о

[107]Богетић Д., *Реакција запада на процес југословенско - совјетског зближавања 1955 – 1957*;*Историја 20. века*, Београд 2003.; 162. стр.
[108]Pelikan, J., *The Yugoslav State visit to the Soviet Union, june 1956*;*Спољна политика Југославије 1950 – 1961, зборник радова*, ИНИС, Београд, 2008.; 93. стр.
[109]Богетић Д., *Подстицаји и ограничења на путу нормализације југословенско - совјетских односа 1956*;*Токови историје*, Београд 2005.; 161. стр.
[110] Pelikan, J., *The Yugoslav State visit to the Soviet Union, june 1956*;*Спољна политика Југославије 1950 – 1961, зборник радова*, ИНИС, Београд, 2008.; 94. стр.

самосталном путу у социјализам био је потпуно у супротности са совјетском намером да се током разговора постигне споразум о новом оквиру јединства социјалистичких земаља[111]. Ови преговори резултирали су новом, „Московском декларацијом“, од 20. јуна 1956. године, која представља још један совјетски уступак југословенској страни, и у коју су укључени ставови о различитим путевима и формама социјалистичког развитка, равноправности комунистичких партија и одбацивању праксе наметања сопствених ставова другим партијама[112]. Ипак, убрзо након доношења „Московске декларације“ уследило је тајно писмо Президијума КПСС – а, упућено партијама комунистичког лагера, од 13. јула 1956. године. У овом писму се наводи да је толерантан став према југословенским комунистима само дипломатски гест, а не платформа за односе са осталим комунистичким партијама, које морају имати јединствену линију, бити део јединственог фронта и руководити се начелима пролетерског интернационализма. Поред тога је наведено да је југословенско руководство подложно идеолошким заблудама произашлим из економске зависности од Запада и стога склоно одступању од марксистичко – лењинистичког курса[113]. Из овога се може видети да се совјетски ставови, упркос дестаљинизацији и демократизацији, по питању односа у комунистичком покрету нису променили у односу на ранији период[114].

У наредном периоду југословенско – совјетски односи и даље су били обележени тежњном совјетског руководства да Југославију укључи у „социјалистички лагер“. Већ у другој половини септембра и почетком октобра исте године дошло је до приватне посете Хрушчова Београду, а која је узвраћена Титовим летовањем на Криму. Међутим, југословенско – совјетски односи убрзо ће запасти у кризу услед бурних догађања у Мађарској. Наиме, услед припрема за совјетску интервеницију у Мађарској, доћи ће до новог сусрета совјетске и југословенске делегације. Овога пута у питању је био тајни састанак, који је одржан на Брионима, 2. и 3. новембра 1956. године и у којем су учествовали Хрушчов, Маљенков и Тито. Циљ састанка било је обезбеђивање подршке свих социјалистичих земаља, не само оних из Источног блока, за совјетску интервенцију.

[111]Богетић Д., *Подстицаји и ограничења на путу нормализације југословенско - совјетских односа 1956*;*Токови историје*, Београд 2005.; 164. стр.
[112]*Исто*, 166. стр.
[113]*Исто*, 168. стр.
[114]*Исто*, 161. стр.

Овога пута Тито је подржао совјетски предлог, услед тежње нове мађарске владе да уведе вишепартијски систем[115]. Међутим, неслагање ће настати око будућности Мађарске након совјетске интервенције, као и око гоњеног мађарског премијера Имреа Нађа, који је добио азил у југословенској амбасади у Будимпешти. Ово неслагање прерасло је у прави сукоб након хапшења Имреа Нађа и његове депортације у Румунију, иако је југословенско руководство добило гаранције да ће он моћи несметано да напусти амбасаду. Ово ће довести до првих оптужби између Београда и Москве, у којима ће Тито наводити да је хапшење Нађа страшан удар комунистичком свету и појава својствена Стаљину, док је Хрушчов наводио да је југословнеско руководство подстрекач немира и кризе у Мађарској, кроз пропагирање југословенског пута у комунизам[116]. Цео спор кулминирао је говором Тита у Пули, 11. новембра 1956. године, којим је јавно осудио совјетску политику према Мађарској и покушао да се потупуно дистанцира од совјетске интервенције[117]. Драматична завршница мађарске револуције одредила је и будуће југословенско – совјетске односе. Постало је јасно да свака форма ближег повезивања са Совјетским Савезом имплицира снажан совјетски притисак за укључивање Југославије у социјалистички лагер. Испоставило се такође, да је илузија очекивати од Совјетског Савеза да ће услед процеса дестаљинизације одустати од старог система односа међу социјалистичким државама и дозволити да се односи међу њима базирају на принципима равноправности и поштовања суверенитета[118]. Већ следећи састанак између Тита и Хрушчова, који се одиграо 1. и 2. августа 1957. године у Снагову, код Букурешта, није имао никакав суштински значај. Циљ састанка био је да се омогући минимална државна сарадња и завршен је формалним признавањем међусобних ставова. Наиме, Тито је потписао совјетско саопштење да је непоходно учвршћивање јединства и братске сарадње комунистичких и радничких партија и народа свих социјалистичких земаља, док је Хрушчов потписао југословенску формулацију да се будући југословенско – совјетски односи морају заснивати на равноправности, узајамној помоћи, поштовању суверенитета и немешања у унутрашње ствари[119]. Крајњи биланс наведених састанака, испуњених настојањима Хрушчова да врати Југославију у социјалистички лагер и Титовим напорима

[115]*Исто*, 176. стр.
[116]*Исто*, 179. стр.
[117]*Исто,* 178 – 179. стр.
[118]Богетић Д., *Нова стратегија спољне политике Југославије 1956 – 1961*, Београд, 2006.; 74. стр.
[119]*Исто*, 77. стр.

да тако нешто избегне био је изузетно негативан. Епилог је било потпуно погоршање југословенско – совјетских односа уз задржавање строго дозираног степена сарадње на државном плану, у зависности од моменталне ситуације и моменталних интереса[120]. Међутим, то неће бити крај погоршању односа. Наиме, новембра 1957. године у Москви је одржана прослава 40 – годишњице Октобарске револуције, а уједно и саветовање комунистичких и радничких партија. Титов изостанак са овог скупа, а затим и бојкот југословенске делегације од стране осталих комунистичких партија и самог домаћина и, коначно, одбијање делегације да потпише Декларацију дванаест комунистичких партија, означили су дефинитиван крај нормализације односа Југославије и Совјетског Савеза[121]. Убрзо након одбијања југословенске делегације да потпише Декларацију, која је имала карактер оснивачког акта Коминформа, уследио је Седми конгрес СКЈ, у Љубљани, у периоду од 22. до 26. априла 1958. године. На овом конгресу усвојен је нови Програм СКЈ, који се заснивао на начелу равноправности и самосталности партија и држава, чиме се директно супротставља одредбама Декларације, усвојене у Москви. Овај акт СКЈ, оцењен је од стране КПСС – а, као антисовјетски, супротан марксизму – лењинизму, апологетски настројен према капитализму и империјализму и свесно орјентисан на рушење јединства међународног радничког покрета[122]. Усвајањем оваквог акта дефинитивно је пропао сваки покушај совјетског руководства да Југославију врати у социјалистички лагер. Такође, свест о томе да је уложен велики труд око југословенско – совјетског приближавања и да су узалудни били сви покушаји да се Југославија укључи у нову асоцијацију комунистичких држава, изазвала је код Хрушчова и његових сарадника снажан револт и резултирала предузимањем читавог низа спољнополитичких мера са циљем да се Југославији што је могуће више отежа међународни положај и консолидација унутрашњег система[123]. Коначно на XXI конгресу КПСС – а, од 27. јануара до 6. фебруара 1959. године партијско руководство окарактерисало је југословенски став као ревизионистички, а оптужбе које су укључене у реферат прихваћене су и од осталих комунистичких партија,

[120]Богетић Д., *Реакција запада на процес југословенско - совјетског зближавања 1955 – 1957*;*Историја 20. века*, Београд 2003.; 161 – 162. стр.
[121]Богетић Д., *Други југословенско - совјектски сукоб 1958 и концепт активне мирољубиве коегзистенције*;*Историја 20. века*, Београд 2004.; 125 – 126. стр.
[122]*Исто*, 128 – 129. стр.
[123]*Исто*, 124. стр.

како европских, тако и од афро - азијских[124]. Међутим, убрзо након тога јавиће се свест обеју супротстављених страна о томе да се ни снагом аргумената ни било каквом формом притиска не може променити политички курс опонената. То ће резултирати постепеним стишавањем сукоба и његовим свођењем на идеолошку расправу вођену углавном путем полемичких текстова у часописима, стручној литератури, партијским материјалима и курсевима[125].

[124]Богетић Д., *Нова стратегија спољне политике Југославије 1956 – 1961,* Београд, 2006.; 212. стр.
[125]*Исто*, 212. стр.

ОБНАВЉАЊЕ КУЛТУРНИХ ОДНОСА

-Прекретница, акти, институције-

Културни односи представљају активности које се односе пре свега на размену научних и уметничких достигнућа, у циљу повећања културног утицаја бар једне од држава учесница[126]. Културна дипломатија има увећану вредност, тамо где су традиционална дипломатија и војна сила ограничене[127]. Наиме, културна размена може да служи и као инструмент помирења некадашњих противника, поготово након периода жестоких међународних тензија, а култура представља терен зближавања држава. Пример за то је отопљавање односа између истока и запада, након Стаљинове смрти које почиње управо поновном културном разменом[128].

Класичан пример ове тврдње јесте нормализација односа између Југославије и Совјетског Савеза, поготово њен културни аспект који ће бити приказан у раду. Наиме, прво питање које треба поставити јесте који је то преломни тренутак који је утицао на успостављање, дипломатиских, а након тога и културних односа. Већ у јуну 1953. године, долази до совјетског предлога о размени амбасадора између две државе, што се може видети из два документа. Први је телеграм отправника послава југословенске амбасаде у Москви, Ђурића, Државном секретаријату иностраних послова (ДСИП), од 6. јуна, којим обавештава да је министар иностраних послова Совјетског Савеза, Молотов, изразио мишљење да је дошло време да две државе размене амбасадоре[129]. Други документ је забелешка о разговору који је вођен у ДСИП – у између Богдана Црнобрње, заменика државог секретара иностраних послова и Шњукова, отправника послова совјетске амбасаде у Београду, вођен 15. јуна, у којем је са југословенске стране потврђен ранији

[126] Frederick C. Barghoorn and Paul W. Friedrich (1956). Cultural Relations and Soviet Foreign Policy. World Politics, 8, pp 323-344 doi:10.2307/2008853; 323. стр.
[127] Bound K., Briggs R., Holden J., Jones S., *Cultural Diplomacy*, Demos, 2007.; 16. стр.
[128] Шобе Ф., Лорен М., *Међународни културни односи: историја и контекст*, Београд, 2014.; 147. стр.
[129] *Телеграм отправника послова амбасаде ФНРЈ у СССР Д. Ђурића Државном секретаријату за иностране послове ФНРЈ* у Југословенско – совјетски односи 1945 – 1956, Зборник докумената, Београд, 2010.; 619 – 620 стр.

совјетски предлог[130]. Агремани о прихватању амбасадора између две државе коначно ће бити усвојени до 13. јула, и совјетски амабасадор у Југославији ће постати Василиј Алексејевич Ваљков, а југословенски амбасадор у Совјетском Савезу, Добривоје Видић[131]. Из овога се може видети да Стаљинова смрт, од 5. марта 1953. године, дефинитивно представља прекретницу у обнови дипломатских односа, поготово јер свега четири месеца након тога долази до обнове дипломатске активности између две државе. Међутим, следеће питање које се поставља јесте у којој мери је смена у совјетском руководству утицала на поновно успостављање културних односа, између Југославије и Совјетског Савеза.

Прва активност на културном плану предузета је са совјетске стране, што се може видети у писму државног секретара иностраних послова, југословенској амбасади у Москви, од 11. јануара 1954. године. Наиме, у овом писму се наводи да су Совјети упоредо са обновом рада амбасаде, обновили и рад Дома совјетске културе, у којем организују биоскопске представе и на њих позивају југословенске грађане. Даље се наводи да совјетска амбасада одржава контакте са низом установа и појединаца, те је закључак да и југословенска амбасада у Москви треба да покрене сличну активност. Ту се пре свега мисли на успостављање сарадње са културним установама, попут библиотека и музеја, као и организовање размене научних публикација итд[132]. Слична ствар биће наведена и у писму од 31. марта 1954. године у којем се наводи да су Совјети: „Развили видну активност преко Дома совјетске културе. Врло често приказују совјетске филмове за круг људи који сами позивају. За сада се орјентишу више на културне и јавне раднике Београда (позоришне и филмске глумце, оперске певаче, балерине, писце, режисере, новинаре и сл.) који у приличном броју посећују њихове приредбе. Нарочиту пажњу обраћају на тај слој

[130]*Забелешка о разговору заменика државног секретара за иностране послове ФНРЈ Б. Црнобрње и начелника I одељењ ДСИП – а ФНРЈ А. Милатовића са отправником послова амбасаде СССР у ФНРЈ Г. П. Шњуковим*у Југословенско – совјетски односи 1945 – 1956, Зборник докумената, Београд, 2010.; 621 – 622. стр.

[131]*Забелешка о разговору заменика државног секретара за иностране послове ФНРЈ Б. Црнобрње и начелника I одељењ ДСИП – а ФНРЈ А. Милатовића са отправником послова амбасаде СССР у ФНРЈ Г. П. Шњуковим* у Југословенско – совјетски односи 1945 – 1956, Зборник докумената, Београд, 2010.; 622 – 623. стр.

[132]*Из писма државног секретара иностраних послова ФНРЈ амбасади ФНРЈ у СССР*у Југословенско – совјетски односи 1945 – 1956, Зборник докумената, Београд, 2010.; 643 – 644. стр.

људи сматрајући га склоним разним колебањима и утицајима“[133]. Из ова два документа може се видети да и годину дана након промене у руководству СССР – а, културни односи између две државе нису регулисани, већ културну политику искључиво, једнострано спроводи Совјетски Савез, према Југославији како би остварио одређене политичке циљеве.

О питању регулисања ових односа при пут је разговарано 14. маја 1954. године и то између совјетског амбасадора Ваљкова и заменика државног секретара иностраних послова Беблера, а у присуству Марка Ристића и Александра Белића. Том приликом разговарало се о спречавању југословенске владе да се филм о совјетском балету прикаже ученицима Београдске балетске школе, као и томе што совјетска влада спречава сваке научне контакте тамошњих установа са Југославијом. Разговор на ову тему завршио се Ристићевим предлогом да се постигне званичан договор о размени филмова, како би се и југословенски филмови приказивали у СССР – у, са чиме се Ваљков сложио[134]. Још важније од овог разговора јесте размена писама између Хрушчова и Тита, односно између ЦК КПСС – а и ЦК СКЈ – а. У првом писму које је Хрушчов упутио Титу, од 22. јуна 1954. године наводи се да „уз постојање оваквих обостраних тежњи могу бити побољшани не само дипломатски односи, него и усклађене економске и културне везе међу нашим земљама на бази пуне равноправности и узајамне корисности“[135]. Ова теза биће потврђена у Титовом одговору Хрушчову, од 11. августа, у којем се наводи да треба подстицати сарадњу и на културном и на економском плану, али је не условљавати унутрашњим питањима Југославије[136]. Ова два писма упућена са највишег врха обе државе, значила су да је постигнут консензус о поновној обнови културних односа.

У том духу већ 13. септембра Ваљков, југословенски амбасадор Видић и заменик државног секретара за иностране послове Вељко Мићуновић, сложили су се да је у новим условима „целисходно размотрити нека питања везана за обнављање културних веза

[133]*Из писма држаног секретара иностраних послова ФНРЈ амбасади ФНРЈ у СССР* у Југословенско – совјетски односи 1945 – 1956, Зборник докумената, Београд, 2010.; 649. стр.
[134]*Забелешка о разговору заменика државног секретара за иностране послове ФНРЈ А. Баблер са амбасадором СССР у ФНРЈ В. А. Ваљковим*у Југословенско – совјетски односи 1945 – 1956, Зборник докумената, Београд, 2010.; 655 – 657. стр.
[135]*Писмо секретара ЦК КПСС – а Н. С. Хрушчова генералном секретару СКЈ Ј. Б. Титу* у Југословенско – совјетски односи 1945 – 1956, Зборник докумената, Београд, 2010.; 661. стр.
[136]*Писмо Извршног комитета Централног комитета СКЈ Централном комитету КПСС*у Југословенско – совјетски односи 1945 – 1956, Зборник докумената, Београд, 2010.; 673. стр.

између СССР – а и Југославије“. У овом разговору јавиће се и предлози првих акција у вези културне сарадње. То су:

1. Да се постигне уговор са Југословенима о изнајмљивању совјетских филмова у Југославији.
2. Да се у Москву преко Академије наука СССР – а и ВОКС – а, позову делегације научних и културних радника из Југославије.
3. Да се у совјетским новинама почне са објављивањем неких материјала из југословенске штампе.
4. Да се обрати пажња издавачима да се у литератури која излази у СССР - у избегавају увредљиви изрази на рачун југословенских руководилаца.

Ова четири предлога која су постигнута у разговору од 13. септембра биће потврђена документом, од 18. септембра, под називом „ОДЛУКЕ ЦК КПСС о мерама за обнављање културних веза између СССР – а и Југославије“[137].

Још конкретнији предлози од ових биће постигнути у разговору између југословенског амбасадора Видића, и совјетског министра културе Александрова, од 28. октобра 1954. године. Наиме, Александров је сам навео да постоји нужда да се учине први кораци у успостављању културних веза и предложио је следеће:

1. Започињање прештампавања ранијих и издавања нових књига совјетских писаца у Југославији.
2. Превођење и штампање југословенске марксистичке, научне и уметничке литературе на руском.
3. Узајамне размене уметничих и других изложби.
4. Купопродаја филмова, која је од значаја за масовно упознавање о једној и другој земљи.
5. Отпочињање узајамног позивања уметника.

[137] *Забелешка секретара ЦК КПСС – а М. А. Суслова и првог заменика министра иностраних послова СССР А. А. Громика ЦК КПСС*у Југословенско – совјетски односи 1945 – 1956, Зборник докумената, Београд, 2010.; 678 – 679. стр.

6. Размена литературе између академија наука[138].

Из овога се може закључити да су се за прве две године нормализације односа између Совјетског Савеза и Југославије, тачније у периоду од јуна 1953. године до краја октобра 1954. године стекли услови за обнављање културних односа, који ће у наредном периоду бити потврђени и првим билатералним уговорима.

Иницијативу у регулисању културних односа путем билатералног уговора, имао је Совјетски Савез, што се може видети у предлозима питања државних односа, од 13. маја 1955. године, о којима ће бити говора на састанку између совјетске и југословенске делегације у Београду. Наиме, под осмом тачком, наведен је предлог који се тиче проширења културних веза између две државе, као и закључивање адекватног споразума којим би се то утврдило[139]. Након преговора две државне делегација у Београду, који су завршени усвајањем Београдске декларације, 2. јуна 1955. године, потврђен је овај совјетски предлог о споразумном регулисању културних односа. Наиме, у последњем делу декларације наводи се да се обе државе, у циљу унапређења културних веза, обавезују на закључивање Конвенције о културној сарадњи[140]. О самом значају, који је културни аспект имао током ових преговора, говори и чињеница да је са совјетском државно – партијском делегацијом у Београд допутовао и совјетски уметнички ансамбл од 13 чланова који је у Југославији боравио 20 дана и дао представе у Београду, Сарајеву, Скопљу, Загребу и Новом Саду[141]. Такође, је наведено да је ансамбл остао у Југославији и након одласка државно – партијске делегације, услед „жеље највиших југословенских руководилаца“[142]. О самом значају Београдске декларације за обнову културне сарадње говоре и следеће чињенице. Пре свега извештај Комисије за културне везе са иностранством за 1955. годину, настао 15. новембра у коме се наводи да су крупне политичке промене утицале да коначно дође до обнављања културне сарадње између Југославије и Совјетског Савеза и

[138]*Забелешка о разговору амбасадора ФНРЈ у СССР Д. Видића са министром културе СССР Г. Ф. Александровим*у Југословенско – совјетски односи 1945 – 1956, Зборник докумената, Београд, 2010.; 690 – 691. стр.
[139]*Предлози о питањима државних односа између СССР и ФНРЈ* у Југословенско – совјетски односи 1945 – 1956, Зборник докумената, Београд, 2010.; 735. стр.
[140]*Декларација влада Федеративне Народне Републике Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република* у Југославија – СССР, Сусрети и разговори на највишем нивоу руководилаца Југославије и СССР (1946 – 1964), Том I, Архив Југославије, Београд, 2014.; 162. стр.
[141]AJ, 559, Ф-10-23-Културне везе са иностранством по земљама за 1955. годину
[142] AJ, 559, Ф-17-36-Забелешка о разговору са саветником совјетске амбасаде Грјазновим на дан 9. јуна 1955. године

да је се приступило изради Конвенције о културној сарадњи[143]. Такође и документ „Културне везе са иностранством по земљама за 1955. годину“, који је саставила Комисија за културне везе са иностранством, наводи да је се интензивнија културна сарадња између Југославије и Совјетског Савеза јавила након посете совјетских државника, док је амбасада СССР – а у Београду упутила низ предлога о узајамним посетама и размени делегација културних радника, а такође, позвала представнике културних установа Југославије да дођу у Москву како би потписали уговоре о културној сарадњи, о којима се говори у Београдској декларацији[144].

Такав уговор коначно ће ступити на снагу 17. маја 1956. године, под називом Конвенција о културној сарадњи између Федеративне Народне Републике Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република. Како се наводи на самом почетку документа, донет је на основу Београдске декларације у циљу: „проширења пријатељских односа и потпомагања и развијања културних веза између две земље“. Конвенција предвиђа међусобно културно упознавање путем размене научних, стручних, књижевних и уметничких дела и публикација и превођења и издавања тих дела, затим путем размене предавања, концерата, позоришних представа, спортских сусрета, организовања научних и уметничких изложби, размене научних, уметничких и документарних филмова итд. Даље се предвиђа и упућивање научних, просветних, културних, фискултурних и спортских радника у циљу међусобног упознавања, као и упућивање студената и научних радника на школовање, специјализацију и научно истраживачки рад. На крају се предвиђа и благовремено утврђивање годишњих програма културне размене, и то на заједничким састанцима, који ће се неизменично одржавати у Београду и Москви. Предвиђа се да конвенција траје 5 година од тренутка ступања на снагу[145]. Што се тиче самог настанка овог акта, на њему је рађено од септембра 1955. године и у обзир су узете, раније конвенције које су пре 1948. године закључене са земљама Источне Европе, као и конвенције које су у међувремену закључене са Норвешком и Белгијом. Идеја којом је се југословенска страна водила приликом закључивања конвенције била је да она не треба да обухвати преширок спектар активности, како је то раније био случај, како се не би

[143]AJ, 559, Ф-9-22- Извештај Комисије за културне везе са иностранством за 1955. годину
[144]AJ, 559, Ф-10-23-Културне везе са иностранством по земљама за 1955. годину
[145]AJ, 318, Ф-215-306-Конвенција о културној сарадњи између Федеративне Народне Републике Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република

нарушили тек успостављени културни односи са Норвешком и Белгијом, али ни да не треба да представља потпуно ревидиран документ у односу на раније конвенције, како се не би оставио неповољан утисак на источноевропске земље. Такође, конвенција је морала да буде таква да одговара интересима Југославије[146]. Поред тога, из конвенције су искључене раније одредбе које су се тицале информисања и закључена је посебна Конвенција о информативној делатности са СССР – ом, која је регулисала ова питања[147].

Коначно доношењем Конвенције о културној сарадњи завршен је трогодишњи период, у којем је нормализација културних односа између Југославије и Совјетског Савеза, пратила поновно успостављање и нормализацију дипломатских односа на највишем државном нивоу. Потписивањем, конвенције одржавање културних веза постало је обавезно за обе државе и прешло је у овлашћење тачно одређених установа.

Циљ овог хронолошког приказа развоја културних односа требало је да утврди који је то преломан тренутак у поновном успостављању културних односа две државе. Стаљинова смрт, представља на неки начин прекретницу у поновној обнови дипломатских односа између Југославије и Совјетског Савеза, јер су створене нове околности у којима је нормализација била могућа. Међутим, Стаљинова смрт не представља, прекретницу у обнови културних односа, јер је она довела само до првих разговора, који су пратили нормализацију односа на највишем нивоу. Из тог разлога прекретницу треба тражити у доношењу Београдске декларације, 2. јуна 1955. године, као и у разговорима који су томе претходили. Наиме, њеним усвајањем обе државе су се обавезале на усвајање заједничког акта, у виду конвенције, којим ће бити регулисана културна сарадња две државе, а такође и других аката који ће се на њој заснивати.

***

Након хронолошког приказа поновног успостављања културних односа између Југославије и Совјетског Савеза, непоходно је сагледати који су акти на којима се та

[146]AJ, 559, Ф-2-4-Преднацрт Културне конвенције са СССР-ом
[147]AJ, 559, Ф-2-4-Пројекат Конвенције о информативној делатности између ФНРЈ и СССР

сарадња темељила, шта је то што је улазило у оквир културне сарадње и које су институције биле носиоци исте.

Као што је већ наведено, темељни акт којим је регулисана културна сарадња, а који се заснива на Београдској декларацији, јесте Конвенција о културној сарадњи од 17. маја 1956. године. Како ова конвенција подразумева и доношење годишњих планова културне сарадње, неопходно је и њих укључити у разматрање. У периоду који се обрађује донета су четири годишња плана културне сарадње за 1956, 1957, 1958 и 1959. годину. План за 1956. годину, најмањи по обиму, предвиђа сарадњу на пољу: размене изложби, музике и позоришта, стипендија, књижевнисти и филма[148]. Са друге стране план културне сарадње за 1958. годину, као најобимнији, предвиђа сарадњу у области:

1. Културе и уметности (позориште, музика, циркус)

2. Филма

3. Ликовне уметности

4. Библиотека и архива

5. Вишег образовања

6. Науке

7. Штампе, радија и телевизије[149].

Такође, и остали планови, који су по садржини између ова два, не одударају битно од овога[150]. На основу тога се може закључити да је културна сарадња између Совјетског Савеза и Југославије подразумевала сарадњу у области просвете и науке, на свим нивоима, књижевности и издаваштва, штампе, ликовних уметности, музике, позоришта, као и радиодифузије. Међутим, треба нагласити да су ови планови били документи који су

[148]AJ, 559, Ф-9-22-План за 1956. годину, СССР
[149]AJ, Ф-12-28-Информативни билтен Комисије за културне везе са иностранством
[150]AJ, Ф-49-109-План културне и научне сарадње између Федеративне Народне Републике Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република (овде се наводи и сарадња у области „Здравља и спорта“, што је једини случај од наведених планова); AJ, Ф-1-1-План културне сарадње за 1957. годину

доношени искључиво као основа и оквири у којима треба радити, док је такође предвиђена и размена на „бази директних контаката и позива институција и организација“[151].

На крају што се тиче институција преко којих је вршена културна сарадња, оне су први пут јасно одређене у плану из 1958. године и са стране Југославије то су: Секретаријат за просвету и културу и Секретаријат за информације Савезног извршног већа, Комисија за културне везе са иностранством и Академијски савет ФНРЈ. Што се тиче Совјетског Савеза помињу се следеће установе: Министарство културе СССР – а, Министарство вишег образовања, Министарство просвете, Академија наука СССР – а, Академија медицинских наука, Државни комитет за културне везе са иностранством и Државни комитет за радиодифузију и телевизију при Председништву владе СССР – а[152]. Све ове наведене установе обавезују се да ће учвршћивати и развијати везе између установа културе, уметности, просвете, науке, штампе и телевизије. Да ће се међусобно информисати о конференцијама, конгресима, смотрама, конкурсима и другим скуповима културног и научног карактера и да ће потпомагати размену текућих и информационих материјала између установа културе, науке, просвете итд[153]. Такође, у наведеном документу ближе је одређено да ће сарадња на пољу културе и уметности бити решавана у договору између Југословенске концертне агенције и Државног концертног удружења СССР – а, затим у области филма између „Југославија филма“ и „Совекспорт филма“, док ће сарадња у области издаваштва и штампе бити вршена између Удружења издавачких предузећа и организација ФНРЈ и Издавачког одељења Министарства културе СССР – а, као и између „Југословенске књиге“ и „Међународне књиге“ из Москве[154]. Међутим, треба узети у обзир, као што је већ речено и као што ће касније бити приказано, да ове установе нису били једини носиоци културне сарадње, већ су представљале само основу на којима ће се она одвијати, док је поред тога било доста директних контаката између установа две државе, ван плана сарадње.

Ипак, иако је културна сарадња између две државе уређена на овај начин, мора се узети у обзир да је било и других предлога у вези њене регулације. Наиме, у преднацрту

[151]AJ, Ф-1-1-План културне сарадње за 1957. годину
[152]AJ, Ф-12-28-Информативни билтен Комисије за културне везе са иностранством
[153]*Исто*.
[154]*Исто*.

Конвенције о културној сарадњи, од 16. септембра 1955. године, који је израдио Правни савет, ДСИП – а, у четвртом члану предлаже се регулисање културних односа путем оснивања Сталне мешовите комисије, састављене од једнаког броја чланова са обе стране, која ће се неизменично, два пута годишње састајати у Београду и Москви, са циљем спровођења одредби из конвенција, као и са циљем доношења годишњих планова културне сарадње. Овај предлог биће одбијен јер представља финансијско и административно оптерећење и преиначен да гласи: „Ради спровођења у живот ове конвенције, стране уговорнице су се споразумеле да сваке године, до краја месеца новембра, органи које буду одредиле утврде годишњи програм културне размене који ће обухватати период од 1. јануара до 31. децембра“. Орган који је са југословенске стране предложен да води преговоре приликом доношења годишњих планова је Комисија за културне везе са иностранством[155]. Што се тиче совјетске стране, установе које се јављају приликом закључивања планова културне сарадње су Министарство културе Совјетског Савеза, које је учествовало у закључивању планова за 1956. и 1957. годину и Државни комитет за културне везе са иностранством, основан 1957. године са циљем да координише установама које се баве културним питањима и чији службеници учествују у преговорима око планова за 1958. и 1959. годину[156].

Од овог правила одступило се само једном, приликом закључивања плана културне сарадње за 1958. године, када је у периоду од 25. децембра 1957. до 2. јануара 1958. године у Москви заседала мешовита југословенско – совјетска Комисија за састављање плана културне и научне сарадње за 1958. годину. Том приликом југословенску делегацију водио је секретар Комисије за културне везе са иностранством, Иво Фрол, док је совјетску страну водио председник Комитета за културне везе са иностранством Жуков[157]. Да је ово било ван устаљених правила говори допис ДСИП – а, упућен Комисији у којем се наводи да Конвенција о културној сарадњи не предвиђа постојање оваквих мешовитих комисија већ да се планови културне сарадње утврђују на заједничком

[155]AJ, 559, Ф-2-4-Преднацрт Културне конвенције са СССР
[156]AJ, 559, Ф-11-26-Културне везе са иностранством по земљама за 1957. годину
[157]AJ, 147, Ф-44-69-Протокол о резултатима рада југословенско – совјетске мешовите Комисије за састављање плана културне и научне сарадње за 1958. годину између Федерадивне Народне Републике Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република

састанку представника једне и друге стране. Ипак, коначни закључак је био да око овога не треба правити веће питање, када је план већ усвојен[158].

***

Дакле из до сада приказаног може се закључити да културна сарадња између Југославије и Совјетског Савеза почиње у тренутку потписивања Београдске декларације, 2. јуна 1955. године, када долази и до првог гостовања совјетског уметничког ансамбла, након 1948. године. Доношењем овог акта обе државе обавезале су се на доношење и других уредби у виду Културне конвенције и годишњих планова културне сарадње, којима је иста коначно регулисана и постала обавезна за обе стране. Ови акти су такође одредили и које се то установе јављају као носиоци културне сарадње између две државе, али су такође и оставили простор за сарадњу ван донетих планова, на бази директних контаката и позива. На крају, путем ових аката, одређено је шта се све подразумева под појмом културна сарадња и у којим областима ће се она вршити.

Из тог разлога може се закључити да период од размене амбасадора, јула 1953. до јуна 1955. године, представља период нерегулисаних културних односа, који су спровођени једнострано, без договора две стране и који нису давали никакве резултате, већ су посматрани као политичкки и пропаганди потези и зато су углавном блокирани са обе стране. Период, након доношења Београдске декларације, представља период обнове културних односа, који ће у потпуности бити успостављени закључивањем Конвенције о културној сарадњи, од 17. маја 1956. године и коначно регулисани доношењем годишњих планова културне сарадње.

[158]AJ, 559, Ф-2-5-Допис Државног секретаријата иностраних послова Комисији за културне везе са иностранством, 26. фебруара 1958. године

КУЛТУРНА САРАДЊА У КОНТЕКСТУ ТЕОРИЈЕ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА
-Спорна питања-

Након што је утврђено када поново започиње културна сарадња између Совјетског Савеза и Југославије, као и који су то акти на којима се она заснива и како функционише, неопходно је утврдити који је циљ саме сарадње и на који начин су културни и политички аспект испреплетани у њој јер културна сарадња не сме да губи додир са конкретним подлогама у виду политичких и економских структура. Целокупну културну сарадњу у датом периоду немогуће је посматрати ван међународних политичких односа, који су тада важили и на основу којих су обе државе дефинисале своје позиције у културној интеракцији.

Такође, веома значајно у односима две државе је и раније искуство у међусобним односима, пре свега се мисли на искуство Информбироа, као и на приближавање Југославије Западу, услед сукоба са Москвом. То раније искуство у међусобним односима довешће до стварања „очекивања одређеног понашања“, за које теоретичари конструктивизма у међународним односима сматрају да утиче и у крајњој линији ограничава опсег могућности сарадње[159]. Овакво „очекивано понашање“ код југословенске стране настаје управо услед ранијег сукоба и изолације од стране земаља Источног блока, што је југословенско руководство натерало да сарађује са Западним земљама и довело до промене унутрашње политике саме државе. Са друге Совјети су на Југославију након тог периода све више гледали као на Западну државу, што је створило други вид подозрења. Главна тачка спорења у политичким односима две државе, која се преламала и на културне односе јесте заправо „очекивано понашање“ Совјетског Савеза да Југославију поново укључи у јединствени блок комунистичких држава, али и „очекивано понашање“ Југославије која је инсистирала на самосталном иступању комунистичких држава у међународним односима.

[159]*Конструктивизам* (Мет Мекдоналд) у *Увод у студије безбедности*, приредио Пол Д. Вилијамс, Службени гласник, 2012.; 116. стр.

Што се тиче саме културне сарадње, један вид совјетског подозрења према намерама које југословенска страна има у културној сардњи може се видети само неколико дана након потписивања Београдске декларације. Наиме, у питању је разговор између саветника совјетске амбасаде Грјазнова и референта Комисије за културне везе са иностранством Радомира Николајевића о пријему совјетских уметника, који су допутовали са званичном делегацијом СССР – а. Наиме, проблем је настао око пријема који су совјетски уметници требали да имају 14. јуна, те је саветник Грјазнов инсистирао да зна да ли ће пријем за совјетске уметнике бити исти као што је био и за британску балерину Маргот Фонтејн, америчку уметничку трупу или француске глумце који су раније долазили[160]. Слична ситуација догодила се и приликом разговора председника Комисије, Марка Ристића и совјетског амбасадора Фирјубина, 10. новембра 1955. године. Наиме, амбасадор је замерао што су југословенски биоскопи преплављени „филмовима неких страних земаља и то углавном лошег квалитета“, предлажући том приликом размену недеље филма и на тај начин пласирање совјетских филмова међу југословенском публиком. Ристић је ово одбио позивајући се на принцип реципрочности у културној размени и додао да је југословенска кинематографија још увек неразвијена, те би таква размена била неповољна по југословенску страну[161]. Још један овакав пример може се видети у разговору између представника совјетске амбасаде Гладченка са представницима Југословенске концертне агенције (Југоконцерта), одржаном 21. октобра 1958. године. Овом приликом совјетска страна скренула је пажњу да се совјетским уметницима исплаћују нижи хонорари него што је то случај са онима који долазе из западних земаља, док су се представници Југоконцерта наглашавали да се хонорари исплаћују у складу са унапред закљученим уговорима[162]. Из овога се може видети да Совјети након нормализације односа не очекују од југословенске стране исти третман као према гостима из западних земаља, услед ранијег негативног искуства и промене у спољној и унутрашњој политици.

Што се тиче југословенске стране њен резервисан став може се видети још приликом прављења преднацрта Конвенције о културној сарадњи, где је напоменуто да овај акт не

[160]AJ, 559, Ф-17-36-Забелешка о разговору са саветником совјетске амбасаде Грјазновим на дан 9. јуна 1955. године
[161]AJ, 559, Ф-17-36-Забелешка о разговору председника Комисије за културне везе друга Марка Ристића са совјетским амбасадором Фирјубином на дан 10. новембра 1955. године
[162]AJ, 559, Ф-109-242-Забелешка о посети представника совјетске амабасаде у Београду, Гладченка

сме да обухвата преширок спектар активности, како не би нарушио конвенције које су до тада закључене са Белгијом и Норвешком, и тако покварио односе са овим државама[163]. Поред тога југословенска страна увек ће захтевати да се било каква културна размена врши на основу реципроцитета, као и да посете имају искључиво радни карактер и да буду од практичне користи, док су Совјети углавном предлагали посете које би биле што бројније и које би имале и манифестациони карактер[164]. То је наведено и у коментарима Плана културне сарадње за 1956. годину. Наиме, приликом закључивања плана совјетска страна је наглашавала да материјална страна не игра улогу у културној размени и да Југославија не треба да се устеже при прихватању уметничких манифестација. Са друге стране југословенска страна је заузела став да треба преговарати на равноправној основи и да културна сарадња не треба да буде манифестационог карактера[165]. Ова југословенска тежња може се видети у преписци између Комисије за културне везе са иностранством и совјетске амбасаде у Београду, а у вези позива да председник Комисије, Марко Ристић, са неколико чланова Комисије отпутује у Совјетски Савез ради уговарања будућих гостовања[166]. Овај позив је упућен 9. децембра 1955. године, у разговору између Ристића и совјетског амбасадора Фирјубина, а покренуо је преписку која је трајала до фебруара 1956. године. Проблем који је настао био је око тога која је сврха посете. Наиме, југословенска страна је сматрала да циљ посете не треба да буде уговарње гостовања, већ искључиво вршење културне размене, док гостовања треба да се уговарају дипломатским путем[167]. Касније је утврђено и да је из Совјетског Савеза стигао већи број позива културним радницима и да се због правила реципроцитета, али и финансијских разлога, не може на све одговорити, зато је Ристићев предлог био да се направи једна репрезентативна, радна делегација која би посетила Совјетски Савез[168]. Коначно 23. фебруара 1956. године, између амбасаде и Комисије је договорено да се прихвати Ристићев предлог о једној репрезентативној посети, како не би било потребе да се шаљу разне делегације[169]. Проблем око кршења реципроцитета и организовања посета јавио се и

[163]AJ, 559, Ф-2-4-Преднацрт културне конвенције са СССР-ом
[164]AJ, 559, Ф-135-289-Забелешка о састанку одржаном 17.9.1955. године у I одељењу ДСИП – а, у вези са филмском сарадњом са СССР и ИЕ земљама
[165]AJ, 559, Ф-10-24-План за 1956. годину (СССР)
[166]AJ, 559, Ф-17-36-Забелешка о посети совјетског амбасадора Фирјубина на дан 9. децембра 1955. године
[167]*Исто.*
[168]AJ, 559, Ф-18-37-Забелешка о разговору са совјетским амбасадором Фирјубином , 30. јануара 1956. године
[169]AJ, 559, Ф-49-109-Забелешка о посети секретара совјетске амбасаде Тупицина, 23. фебруара 1956. године

када је одбијен позив Георгија Шумилова, представника Савеза совјетских друштава пријатељства и културних веза са иностраним земљама, да Совјетски Савез посети група од 8 културних радника. Ово је предложено 21. новембра 1958. године, али је и убрзо одбијено јер би у случају остварења ове посете, требало да дође до узвратне посете совјетских културних радника, како би се испоштовао принцип реципроцитета, на којем, како се наводи, почива културна сарадња између Совјетског Савеза и Југославије[170]. Да је Југославија поштовала реципроцитет говори и то да су отказивана већ уговорена гостовања из Совјетског Савеза, уколико су кршила наведено правило. Тако је 12. јуна 1958. године, услед одбијања совјетске стране да организује концерт џез оркестра Бојана Адамича из Љубљане, одлучено и да се одбију гостваља из Совјетског Савеза, која би нарушила реципроцитет[171]. Поред овога реципроцитет је поштован и у размени филмова, као и приликом размене студентских стипендија[172].

Што се тиче негативног сећања на сукоб из 1948. године, оно се може добро видети приликом позива југословенским правницима да учествују на Међународном колегијуму правника у Москви, који је требало да се одржи 19. и 20. септембра 1957. године. Наиме, на овај позив лично је реаговао ректор Београдског универзитета Борислав Благојевић, подсећајући: „да би овај Међународни тзв. колегијум правника уствари био састанак групе за административно право тзв. Демократске федерације правника са којим Савез удружења правника не одржава везе услед тога што је та федерација противправно у време кампање Коминформа против Југославије не само искључила, него и физички удаљила представнике Југославије са свог заседања...“. Из овог разлога став Комисије за културне везе са иностранством и ДСИП – а, преко којих је позив упућен, био је да он треба да остане без одговора[173].

Из ових неколико примера могу се видети следеће тенденције, односно „очекивана понашања“ која се провлаче кроз целокупне културне односе у овом периоду. Наиме, ту је

[170]AJ, 559, Ф-19-38-Забелешка о разговору Душана Поповића са Георгијем Шумиловим, представником Савеза совјетских друштава пријатељства и културних веза са иностраним земљама у Југославији, вођеном 21. новембра 1958 у Комисији за културне везе са иностранством

[171]AJ, 559, Ф-109-242-Забелешка по питању размене уметничких гостовања са Источним земљама

[172] AJ, 559, Ф-135-290-Приказивање документарних филмова Совекспортфилма на загребачком Велесајму; AJ, 559, Ф-17-36-Забелешка о разговору Драгоја Ђурића са Грајзновом, саветником амбасаде СССР на дан 7. октобра 1955. године

[173]AJ, 559, Ф-2-5-Забелешка о позиву југословенских правника на Међународни колегиј правника у Москви

тежња совјетског руководства, да након нормализације, поврати статус који је код југословенског руководства имало пре сукоба и на тај начин исплива у први план у односу на западне државе, а иза чега се крије крајња намера, а то је укључивање Југославије у јединствени комунистички блок. Са друге стране Југославија тежи да ограничи културну сарадњу са Совјетским Савезом, наметањем реципроцитета у културној размени и ограничавањем искључиво на посетама радног карактера, како претераним зближавањем са Совјетским Савезом, а самим тим и Источним блоком, не би дошло до нарушавња односа са Западом.

Постоји још један битан аспект у совјетско – југословенским односима који се не сме изгубити из вида, а то је однос моћније државе, према мање моћној. Наиме, како наводи теоретичар међународних односа, Кенет Н. Волц, моћне државе у опхођењу са мање моћнима имају већу сигурност, те погрешне одлуке не могу имати фаталне резултате по њих, док су слабије државе изложене тешким притисцима и морају бити веома пажљиве[174]. Када се ово узме у обзир потпуно је јасна отворена намера Совјетског Савеза да Југославију укључи у јединствени комунистички блок, али је такође и јасно касније одустајање након неуспеха у том подухвату. Што се тиче Југославије њено руководство морало је да вага између две стране и да тражи најбољи пут, како за нормализацију односа са Совјетским Савезом, тако и за одржавање добрих односа који су недавно успостављени са западним државама. Кроз тај оквир треба посматрати и културну сарадњу, као и стратегију обе државе у том процесу. Ова обазривост југословенске стране у културним односима најбоље се може видети кроз наметање реципроцитета и двостраности у културној размени. Наиме, на основу преписке између амбасаде ФНРЈ у Москви и Комисије за културне везе са иностранством од 18. априла 1958. године, може се уочити проблем који је настао приликом совјетске тежње да организује гостовања уметничких ансамбала у 40 места Србије, Косова и Метохије и Македоније, преко пословнице Југоконцерта у Србији. Проблем који је овде настао, и због чега је ово одбијено, је у томе што „први смисао културне размене лежи у њеној двостраности, ...а овде долази до закључења једностраног гостовања“. Даље у документу се наводи да Совјети културну сарадњу посматрају искључиво као инструмент пропагандно-политичког продирања и из тог разлога је донет закључак да „не изгледа корисно да НР Србија треба оријентацијом на

[174] Волц, К. Н., *Теорија међународне политике*, Београд, 2008.; 213 – 214. стр.

СССР да решава проблем културно-забавног живота у тим местима. То је негативно и с обзиром на овдашња православно-славијанска схватања да треба извући максималне пропагандне користи из Србије и Црне Горе где се пише ћирилицом и сав народ воли Русе“[175]. Из тог разлога је овакав покушај совјетске културне експанзије, ван граница уговорених плановима и Конвенцијом, одбачен. Током 1958. године дошло је до још једне спорне ситуације у вези са културном разменом, у питању је сам план културне сарадње за 1958. годину, закључен 2. јануара. Приликом састанка у Комисији, одржаног 25. септембра 1958. године који се тицао извршења планова културне сарадње са источним земљама, утврђено је да је Совјетски Савез наметнуо Југославији преобиман план за 1958. годину, који превазилази југословенске могућности. Из тог разлога Совјетски Савез је успео да оствари знатно већу пропагандну корист у ФНРЈ, а такође се наводи и да Совјети спроводе само оне одредбе плана од којих имају користи док истовремено, без икаквог устезања, не спроводе оно што им не одговора. На крају се наводи да су неке формално равноправне размене ишле у потпуности на југословенску штету због неупоредиво већих пропагандних могућности које је имао Совјетски Савез. Из тог разлога закључак овог састанка био је да план за 1959. годину мора бити мањег обима и да се југословенска страна руководи пре свега пропагандном коришћу коју ће имати од сваке предложене акције[176]. Исте године у извештају који говори о сарадњи са државама Источног блока, наводи се да Совјети културну сарадњу посматрају искључиво кроз пропаганду, а да је циљ да се путем гостовања шири совјетски утицај у Југославији[177].

Из овога се може видети да културна сарадња и размена није циљ сама по себи већ да има много сложенију политичко – пропагандну позадину. Ту тврдњу потврђује и извештај Драгутина Рожмана, секретара амбасаде ФНРЈ у Москви, упућеног Комисији за културне везе са иностранством, 20. јула 1955. године. Извештај се тиче уговарања гостовања југословенских уметника у Совјетском Савезу и посебно се наглашава да „гостовања имају специфичну политичку функцију, нарочито сада када се тек успостављају културне везе између наше земље и СССР – а...“[178]. Да и југословенска страна има политичке

[175]AJ-559, Ф-109-241-Комисији за културне везе са иностранством, у вези доласка Бекића у Москву
[176]AJ, 559, Ф-19-38-Позив на састанак 25. овог месеца о оцени извршења планова културне сарадње са источним земљама за 1958. годину.
[177]AJ, 318, Ф-224-320-Културна сарадња са источним земљама у 1959. години
[178]AJ,559, Ф-114-248-Уговарање гостовања у СССР

циљеве које жели да оствари кроз процес културне размене може се видети и кроз депешу упућену председнику Буџетског одбора Савезног извршног већа, Вељку Зековићу, од стране председника Комисије за културне везе са иностранством, Марка Ристића и секретара Иве Фрола, 8. маја 1956. године. Наиме, у овој депеши се наводи да је један од циљева одласка југословенских културних радника у Совјетски Савез помоћ да се подстакне процес дестаљинизације који је започео након Двадесетог партијског конгреса. Југословенска помоћ у овом процесу треба пре свега да се односи на област научног и културног деловања[179]. На крају о политичкој позадини културне сарадње сведочи и извештај аташеа за штампу и културу југословенске амбасаде у Москви, Божића, настао 30. маја 1957. године, а у вези разговора секретара Фрола и заменика министра културе Совјетског Савеза, Данилова. У напомени овог извештаја наводи се да је развијање културних односа између Југославије и Совјетског Савеза исфорсирано услед помирења и развоја политичких односа[180].

Када се ова ситуација сагледа из перспективе међународне политике, културна размена може се посматрати као битно средство за остваривање циљева обе државе. Како би се ово објаснило у обзир се морају узети реалистичке теорије о међународним односима, односно теорије дефанзивног и офанзивног реализма, тј. структуралног реализма. У складу са овим теоријама циљ држава у међународној политици јесте да опстану, али је разлика у начинима на који се то остварује. Дефанзивни реалисти сматрају да државе обезбеђују опстанак на тај начин што теже да одрже равнотежу, са друге стране офанзивни реалсти сматрају да се опстанак држава обезбеђује на тај начин што се моћ држава увећава на рачун својих ривала[181]. Наиме, у међународном систему у којем нема врховног ауторитета и гаранције да једна сила неће угрозити другу, неопходно је да свака држава тежи да постане довољно снажна да обезбеди сигурност и опстанак[182]. Битно је нагласити да ове две теорије нису супротстављене и да представљају један од модела по којима државе поступају како би остариле крајњи циљ, а то је опстанак у међународно –

[179]AJ, 559, Ф-1-1-Депеша председнику Буџетског одбора Савезног извршног већа, другу Вељку Зековићу
[180]AJ, 559, Ф-18-37-Белешка о посети друга И. Фрола, секретара Комисије за културне везе са иностранством ФНРЈ, заменику министра културе СССР Данилову на дан 30. маја 1957. године
[181]Миршајмер, Џ., *Трагедија политике великих сила*, Удружење за студије САД у Србији, Београд, 2009.; 44 – 46. стр.
[182]*Structural Realism* (John J. Mearsheimer); *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, edited by Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, Oxford University Press, 2013.; 78. стр.

политичком систему. Када се ово примени на односе Југославије и Совјетског Савеза, може се увидети како Совјети у складу са теоријом офанзивног реализма теже да обезбеде свој опстанак тако што ће увећати своју моћ, поновним укључивањем Југославије у комунистички блок и тако ојачати свој положај у хладноратовском светском поретку. Такође, треба нагласити да ова тежња Совјетског Савеза није условљена идеологијом, на првом месту, већ пре свега самом структуром међународних односа, односно биполарном поделом, у којој једна суперсила увек представља претњу за сигурност и опстанак друге[183]. Из тог разлога државе, како би опстале, често су приморане на савезништва и коалиције, у овом случају блокове, не били створиле противтежу у односу на моћ других[184]. Са друге стране Југославија тежи, придржавајући се понашања које објашњавају теоретичари дефанзивног реализма, да одржи равнотежу између два блока и на тај начин обезбеди свој опстанак у хладноратовском систему. Што се тиче места које културна сарадња има у овом процесу, уколико се узме у обзир раније наведено да има политичко – пропагандну улогу, постаје јасно да она постаје једно од поља на којима се ове две политичке тежње сударају. Томе у прилог иде и претпоставка реалиста да и у културним односима интерес државе остаје најважнији принцип функционисања међудржавних односа[185].

Супротстављеност совјетске тежње да укључи Југославију у јединствени комунистички блок и југословенске тежње да одржи равнотежу између два блока, може се видети кроз неколико примера на пољу културне сарадње. Наиме, приликом разговора са замеником председника ВОКС – а, Јаковљевим, који је вођен у вези размене изложби, присуствовао је и референт ВОКС – а, за земље народне демократије. То неће бити једини случај да у преговорима са југословенским представницима буде присутан референт за земље народне демократије, а у овом конкретном случају заменик председника Јаковљев, неколико пута је индиректно нагласио да Совјети третирају Југославију као државу народне демократије[186]. Такође, приликом разговора аташеа за штампу и културу

[183]*Realism* (Jack Donnelly); *Theories of International Relations,* Third Edition, PALGRAVE MACMILLAN, 2005.; 36. стр.
[184]Jorgensen, E. K., *International Realtions Theory: A New Introduction*, PALGRAVE MACMILLAN, 2018.; 100. стр.
[185]Шобе, Ф., Мартен, Л., *Међународни културни односи: Историја и контекст*, Клио, Београд, 2014.; 128. стр.
[186]AJ, 559, Ф-17-36-Забелешка о разговору са замеником председника ВОКСа Јаковљевим 29. окт. 1955

југословенске амбасаде, Божића, са начелником одељења за иностране везе Министарства културе СССР – а, Стјепановим, у вези плана културне сарадње за 1957. годину, присуствовала је и начелница одељења за источноевропске земље Волченко[187]. Волченкова је у истом својству присуствовала и 30. маја 1957. године, приликом разговора секретара Комисије за културне везе са иностранством, Иве Фрола и заменика министра културе СССР – а, Данилова, у вези предлога за побољшање културне размене између две државе[188]. Третирање Југославије као земље комунистичког лагера може се видети и приликом разговора службеника амбасаде ФНРЈ, Богдана Осолника, са замеником министра културе СССР – а, Назаровим, 11. новембра 1955. године. Тема разговра била је преводилачка и издавачка делатност између Југославије и Совјетског Савеза, а Назаров је навео да је у плану отварање књижаре која би била специјализована за дела из држава народне демократије и да би преко ње југословенска литература била учињена далеко приступачнијом код совјетског читалаштва. Међутим, на маргини овог документа који је упућен Комисији, дописано је да југословенска страна у културној размени са Совјетским Савезом, ни у ком случају нема намеру да буде третирана као држава народне демократије, јер она није део Источног блока[189]. О отварању књижаре земаља народних демократија сведочи и Мустафа Зирић, директор издавачког предузећа „Народна просвјета“ из Сарајева, приликом посете предузећу „Међународна књига“ из Москве, децембра 1957. године. Прилоком посете књижари Зирић је уочио да су књиге из Југославије заступљене у најмањем броју и да заузимају најмањи простор, у односу на све остале земље[190]. Ови примери не представљају конкретне акције које би довеле до укључивања Југославије у комунистички блок и испуњења коначног совјетског циља. Међутим, ово је добар пример како политички циљеви државе утичу на културне односе и како се провлаче кроз сам процес културне размене стварајући једну специфичну атмосферу у којој се размена одвија, а у овом конкретном случају то је третирање Југославије као државе народне демократије, а самим тим и дела Источног блока. Третирање Југославије као државе Источног блока индиректно се може видети и на

[187]AJ, 559, Ф-1-1-Забелешка М. Божића аташеа за штампу и културу, амбасаде ФНРЈ у Москви о разговору са Стјепановим, начелником одељења за иностране везе мин. Културе СССР и Ј. Волченковом, начелником одељења за ИЕ земље на дан 7. јануара 1957. године

[188]AJ, 559, Ф-18-37-Белешка о посети друга И. Фрола, секретара Комисије за културне везе са иностранством ФНРЈ, заменику министра културе СССР Данилову на дан 30. маја 1957. године

[189]AJ, 559, Ф-17-36-Забелешка о разговору са замеником министра културе Назаровим, 11. нов. 1955. године

[190]AJ, 559, Ф-73-165-Извештај са пута у СССР радничком савјету „Народне просвјете“

примеру одбацивања заслуга НОБ – а у ослобођењу Југославије, као једног од аспекта који је њу разликовао од осталих комунистичких држава које су биле део совјетског лагера. Наиме, у писму ДСИП – а, које је упућено председнику Комисије, Марку Ристићу, у вези сарадње са Бољшој енциклопедијом наводи се да је чланак у вези Југославије, који је изашао 1958. године пун нетачности и тенденциозности. То се пре свега односи међународни аспект НОБ – а и да су Совјети тиме показали да нису спреми да се растану од прихваћених фалсификата које пласирају у везу њихове улоге у ослобођењу Југославије[191].

Као што већ речено политички карактер културних односа је доминантан и видљив је у тежњи обе државе да постигну своје пропагандно – политичке циљеве, кроз културну размену. Један од аспеката културне размене где се њен политички карактер најбоље види јесте одбацивање свих политичко – идеолошки неподобних садржаја у културној размени. Међутим, у овом случају треба узети у обзир и то да се на почетку нормализације односа и обнове културне сарадње, обраћало мање пажње на идеолошки карактер културне размене, а да је временом, како је дошло до поновног погоршања политичких односа, поготово током 1958. године, све више долазило до отказивања договорених акција, услед њихове политичко – идеолошке неподобности. Класичан пример за ово јесте немогућност одржавања изложбе савременог југословенског сликарства у Совјетском Савезу, услед размимоилажења у сфери идеолошке подобности уметничког стваралаштва. Наиме, совјетска страна тежила је да одбаци сваку акцију која би довела до промоције југословенског, савременог апстрактног уметничког стваралаштва и на тај начин нарушила совјетску монокултуру у виду соцреалистичког стваралаштва. Први пут о оваквој размени изложба разговарано је 26. октобра 1955. године између секретара Комисије Иве Фрола и саветника совјетске амбасаде Грјазнова. Том приликом Грјазнов је нагласио да може доћи до размене изложби, сем уколико то не би била изложба југословенске модерне уметности. Фрол је са друге стране закључио да не би требало одржавати изложбу модерне југословенске уметности, уколико она не би представљала реално стање југословенског уметничког стваралаштва[192]. Ово питање биће тема и на пленарном састанку Комисије за културне везе са иностранством, одржаног 16. и 17.

[191]AJ, 559, Ф-2-5-Сарадња са Бољшој енциклопедијом
[192]AJ, 559, Ф-17-36-Забелешка о посети саветника Грјазнова

јануара 1956. године, када је закључено да би са земљама Источног блока, а пре свега са СССР-ом, требало развијати културну сарадњу, пре свега у музичко – театарском сектору, а мање у ликовном сектору, због разлика по питању ликовних и естетских концепција. Том приликом председник Комисије, Марко Ристић, је навео да Совјетски Савез јасно дао до знања да не жели изложбу савременог југословенског сликарства, јер је оно под утицајем Запада и да у обзир долазе само старији аутори – Урош Предић, Паја Јовановић итд. Став Ристића био је да Југославија у овом случају не сме да се повинује совјетском критеријуму јер се тиме не показује прави ликовни живот земље, који у случају Југославије иде „од стриктног реализма до скоро апстракције“[193]. Ово је поменуто и годину дана касније приликом већ поменутог разговора аташеа за штампу и културу југословенске амбасаде, Божића, са начелником одељења за иностране везе Министарства културе СССР – а, Стјепановим, од 7. јануара 1957. године. Приликом овог разговора Стјепанов је навео да је током боравка у Београду разговарао са секретаром Фролом и да су се сложили да треба потпуно одустати од размене изложби савременог сликарства јер ни савремени совјетски сликари не би били добро прихваћени у Југославији, као ни југословенски апстракционисти у Совјетском Савезу[194]. Током 1957. године још једном се поставило питање одржавања изложбе савременог југословенског сликарства, зато што је уговорено гостовање у Пољској. Међутим, у разговору између аташеа Божића и референта совјетског Министарства културе, Супагина, одржаног 4. фебруара, договорено је да ова изложба не треба да, након Пољске, настави турнеју у Совјетском Савезу, услед добро познатог става који они имају према југословенској савременој уметности[195]. Почетком 1958. године ДСИП – у је упућен позив од стране Министра културе СССР – а, Михајлова и првог секретара управе Савеза ликовних уметника СССР – а, Јона, у вези учешћа Југославије у организацији изложбе ликовних уметнисти социјалистичких држава. Став југословенске стране по питању позива упућеног 17. фебруара, формиран је почетком марта након преписке која је вођена између председника Комисије Марка Ристића, државног подсекретара иностраних послова Добривоја Видића и Коче Поповића. Став је

[193]AJ, 559, Ф-18-37-Пленарни састанак Комисије за културне везе са иностранством, Београд 16. и 17. јануар 1956. године; Стенографске белешке

[194]AJ, 559, Ф-1-1-Забелешка М. Божића аташеа за штампу и културу, амбасаде ФНРЈ у Москви о разговору са Стјепановим, начелником одељења за иностране везе мин. Културе СССР и Ј. Волченковом, начелником одељења за ИЕ земље на дан 7. јануара 1957. године

[195]AJ, 559, Ф-2-5-Забелешка М. Божића аташеа за штампу и културу амбасаде ФНРЈ у Москви, о разговору са Супагином, референтом министарства културе СССР на дан 4. фебруара 1957. године

био да Југославија може упутити једног делегата као члана Међународног изложбеног комитета у вези организовања изложбе, а што се тиче самог учешћа на изложби о томе треба одлучивати тек уколико Совјети не наметну једностране критеријуме који не би омогућили да југословенска ликовна уметност буде приказана у читавој разноликости[196].

Други велики проблем који се дешавао услед избацивања идеолошки неподобног садржаја из процеса културне размене јесте неједнака размена штампе и листова. Наиме, совјетска страна је тежила, поготово од друге половине 1957. године, да умањи број југословенске штампе која је доступна у СССР – у. То ће први пут бити истакнуто у разговору који су аташе Божић и саветник амбасате Божовић, водили са председником Комитета за културне везе са иностранством, Жуковим, 18. септембра 1957. године. Наиме, том приликом југословенски представници су замерили то што југословенски грађани имају могућност претплате на све совјетске листове, док совјетски грађани могу да се пријаве на само три листа из Југославије – „Борбу“, „Политику“ и „Економски преглед“[197]. Убрзо након овога 30. октобра, Секретаријат за информације Савезног извршног већа, обавестио је Комисију, између осталог, да од свих листова који се извозе за СССР, свега 185 примерака политичко-информативне штампе је извезено у протеклих девет месеци, док је преко претплате из Совјетског Савеза увезено 3200 примерака овакве штампе. Као велики проблем наглашава се и то што већину југословенске политичко – информативне штампе разграбе службеници НКВД – а, тако да штампа готово и да не долази у руке совјетских читалаца[198]. Проблем око растурања југословенске штампе по Совјетском Савезу погоршавао се све више како су политички односи постајали гори и како је покушај нормализације полако пропадао. Наиме, већ у мају 1958. године совјетско издавачко предузеће „Сојузпечат“ поништило је комплетну наруџбину југословенског листа „Међународна политика“, који је у преводу на руски издавао Савез новинара Југославије. Разлог за овај потез били су приговори читалаца на садржај листа, а поготово на оне делове који су се тицали развоја социјализма и међународног радничког покрета, јер су

[196]AJ, 559, Ф-1-1-Државни секретаријат за иностране послове, државном секретару Добривоју Видићу; AJ, 559, Ф-1-1-Писмо секретара Иве Фрола Кочи Поповићу; AJ, 559, Ф-1-1-Писмо председника Ристића секреатару Фролу

[197]AJ, 559, Ф-18-36-Информације о разговору, Г. Божовића, саветника амбасаде ФНРЈ у Москви и М. Божића, аташеа за штампу и културу са Жуковим, председником Комитета за културне везе са иностранством и Поздејевим, његовим замеником на дан 18. септембра 1957. године

[198]AJ, 559, Ф-18-36-Подсетник за предстојеће разговоре са Жуковим

они „у супротности са њиховим погледима на свет“. Колико је било значајно да се заустави дистрибуирање листа „Међународна политика“, говори и чињеница да је он отказан иако је „Међународна књига“ из Москве, која је дистрибуирала лист већ унапред исплатила све поруџбине за 1958. годину[199]. Убрзо је настао проблем и са „Међународном књигом“, која је такође отказала поруџбине листа „Међународна политика“, као и слање годишњих статистичких календара и југословенске периодике, чиме је совјетским грађанима готово онемогућено да се претплате на листове из Југославије[200]. Одбацивање сваког садржаја са политичко – идеолошким карактеристикама, који је долазио из Југославије отишло је толико далеко да је приликом уговарања изложбе југословенске књиге у Совјетском Савезу, која је требало да се одржи у првој половини 1959. године, одлучено да се изложи само литература из области природних наука, науке и технологије и белетристика, а ни у ком случају политичка литература или конгресни материјали[201].

Није само совјетска страна тежила да ограничи политички неподобан садржај, то је чинила и југословенска страна. Наиме, проблем је настао у вези емитовања филмова у совјетском Дому културе, који су јавно оглашени и доступни за ширу публику. Правни савет ДСИП – а дао је оцену, 27. јануара 1956. године, да иако југословенска администрација нема овлашћења да се меша у унутрашње ствари совјетског Дома културе, филмови који се приказују за ширу јавност, иако их приказује део страног дипломатског представништва, подлежу контроли од стране југословенских институција и не смеју садржати било шта што би изазвало поругу и клевету домаћој држави јер би на тај начин представљали мешање у унутрашње ствари Југославије. Из тог разлога Правни савет наглашава да је у припреми законска мера којом би се регулисале овакве делатности страних представништава[202].

Из ових примера може се такође видети на који начин политика утиче и пре свега омета културну сарадњу, одбацијући све акције које имају политичко – идеолошки карактер, који је у супротности са промовисаним вредностима једне од држава. У овом конкретном

[199]AJ, 559, Ф-73-165-Превод писма начелника главне управе „Сојузпечата“; AJ, 559, Ф-73-165-Превод одговора Југословенске књиге на писмо начелника главне управе „Сојузпечата“
[200]AJ, 559, Ф-73-165-Трговинско предузеће Југословенска књига Комисији за културне везе са иностранством
[201]AJ, 559, Ф-49-109-Сарадња са СССР у првом тромесечју 1959. године
[202]AJ, 147, Ф-44-69-Јавно приказивање филмова у Дому културе ВОКС

случају Совјетски Савез на све начине тежи да из процеса културне размене искључи садржаје попут модерног апстрактног сликарства, које би утицало на совјетску монокултуру у виду социјалистичког реализма. Такође, када је нормализација односа била на заласку, совјетска страна је стопирала све листове који су промовисали југословенски комунизам. Са друге стране у оваквој ситуацији, у којој је Совјетски Савез имао иницијативу у одређивању погодих и непогодних садржаја у културној размени, југословенска страна је тежила да не пристане на критеријуме наметнуте са совјетске стране, како би показала да није у подређеном положају у односу на СССР, и како би се у сваком виду одбранила од крајњег совјетског циља у виду укључивања Југославије у јединствени комунистички блок.

Промене у политичким односима утицале су и на сам интензитет културне размене, и такву ситуацију могуће је пратити од почетка 1957. године. Наиме, већ јануара те године у разговору аташеа Божића са начелником одељења за иностране везе Министарства културе Совјетског Савеза, Стјапановим, он наводи да је стекао утисак да су се културни радници из Југославије охладили у погледу културне сарадње. Божић је се са друге стране бранио наводивши да југословенска страна тежи да испуни све што је закључено у Конвенцији о културној сарадњи, а да уколико постоје потешкоће оне су чисто техничког и финансијског карактера. Стјепанов је даље навео да обе стране треба да учине све да културна сарадња буде што успешнија, а што се тиче политичких односа сматра да они треба да буду бољи, односно онакви какви су били пре неколико месеци. Божић је затим навео да културну размену не треба да омета политичко – идеолошка дискусија између совјетских и југословенских комуниста[203]. Међутим, разговор између Божића и Стјепанова остао је само на речима и културни односи између две државе наставили су да слабе са погоршањем политичких односа. Већ фебруара месеца исте године у допису који је секретар Иво Фрол упутио југословенској амбасади у Москви, у вези плана културне сарадње за 1957. годину, наводи се да је Комисија стекла утисак да совјетска страна не ради довољно на остварењу плана културне сарадње, а да совјетска амбасада већ месецима нема контакте са Комисијом, нити одговара на телеграме југословенских

[203]АЈ, 559, Ф-1-1-Забелешка М. Божића аташеа за штампу и културу, амбасаде ФНРЈ у Москви о разговору са Стјепановим, начелником одељења за иностране везе мин. Културе СССР и Ј. Волченковом, начелником одељења за ИЕ земље на дан 7. јануара 1957. године

културних институција[204]. Средином наредне године дошло је и до отказивања већег броја гостовања југословенских уметника у Совјетском Савезу, што је нарушило принцип реципроцитета у културним односима, те је и југословенска страна била приморана да отказује совјетска гостовања[205]. На самом крају овог периода, када су након совјетске интервенције у Мађарској и убиства Имреа Нађа, односи две државе били поново нарушени, у низу извештаја које је Комисија подносила Секретаријату за просвету и културу, у периоду од 5. марта до 10. априла 1959. године може се видети да је културна сарадња у потпуности сносила последице услед нарушавања политичких односа. Наиме, у извештају се наводи да је дошло до заоштравања лагерске кампање против Југославије, што је утицало и на културну сарадњу, као и да је циљ Совјетског Савеза да форсира искључиво културне акције које ће пропагандно користити кампањи, а да онемогући све културне акције које би ту кампању демантовале. На крају се наводи да је овакав совјетски став проузроковао да се у свим лагерским земљама избегавају облици културне размене који идејно – политичком садржином демантују антијугословенску кампању[206]. Такође, совјетска страна је услед погоршања односа са Југославијом тежила да у потпуности умањи културну размену, што се може видети из извештаја од 12. марта 1959. године у којем се наводи да су смањили стипендије за југословенске студенте, предложили по обиму мањи план сарадње него што је предложила југословенска страна и редуковали већину такчака приликом преговора о културној сарадњи. Из тог разлога културна сарадња од 1959. године била је упола мања него ранијих година[207]. Чак и тако смањена културна размена била је ометана од совјетске стране спровођењем искључиво оних акција од којих су имали користи и одбацивања оних које нису одговарале иако су унапред биле договорене. Даље се наводи да Совјети не чине ништа како би проширили сарадњу, а да такође онемогућавају све акције које Југославију представљају као културно развијену земљу, док са друге стране намећу акције које треба да имају широк пропагандни карактер. У извештају се даље наводи да се Совјети воде принципом „да су широке југословенске масе једно, а партијско и државно руководство друго и да треба

[204]AJ, 559, Ф-1-1-План културне сарадње за 1957. годину
[205]AJ, 559, Ф-109-242-Забелешка по питању размене уметничких гостовања са Источним земљама
[206]AJ, 559, Ф-1-1-Наше културне везе са иностранством
[207]AJ, 318, Ф-224-320-Културне везе са лагером

радити на том раздвајању“[208]. Из тог разлога југословенска страна донела је закључак да културну сарадњу у даљем периоду треба наставити у истом, суженом обиму, али да из будућих преговора треба искључити све одредбе општег карактера, као и оне одредбе за које се унапред зна да их Совјети неће испунити. Такође, строго треба водити рачуна о реципроцитету и о пропагандној користи од сваке предузете акције[209].

***

Циљ овог поглавља био је да се кроз спорне ситуације у процесу културне размене прикаже на који начин међународни политички односи утичу на културне односе и која је политичка позадина тих односа. Теорија структуралног реализма, офанзивног и дефанзивног, искоришћена је како би се показала тежња Совјетског Савеза и Југославије да опстану у међународном поретку, односно начин на који ове две државе то остварују. Тежње Совјетског Савеза да опстане путем увећања моћи и Југославије путем одржавања равотеже у биполарном хладноратовском поретку утицале су на обликовање политике две државе кроз процес нормализације односа, а самим тим и на процес културне размене који се не може одвојити од своје политичке позадине. Културни односи две државе на тај начин су постали терен на којем су се сукобљавале политичке тежње и циљеви две државе у процесу нормализације односа. Феномени који се у таквој ситуацији јављају су разнолики, пре свега раније негативно искуство које је створило „очекивано понашање“ између две државе, затим однос моћније државе према мање моћној, као и тежња да се из процеса културне размне искључе сви политичко – идеолошки неподобни садржаји. Међутим, у корену ових феномена јављају се две сукобљене тежње, а то је совјетска да Југославију поново укључи у јединствени комунистички блок и југословенска тежња да ово избегне и одржи баланс између Истока и Запада.

Сви ови наведен примери на крају доводе до закључка да културни односи између две државе нису имали за циљ саму културну размену, већ су били управљани од стране

[208]АЈ, 318, Ф-224-320-Културна сарадња са источним земљама у 1959. години
[209]*Исто.*

политичких тежњи обе државе како би се преко њих остварила што већа пропагандно – политичка корист, као битна компонента у међудржавним односима, ради испуњења политичких циљева.

ХРОНОЛОШКИ ПРИКАЗ КУЛТУРНЕ САРАДЊЕ ПО ОБЛАСТИМА

У првом и другом поглављу рада приказано је када је почела културна сарадња, на којим актима се заснивала и како су на њу утицали међународни политички односи. У трећем поглављу биће приказана културна сарадња кроз разне области, хронолошким редоследом. Пре него што то буде учињено неопходно је утврдити које су то области кроз које треба посматрати културну сарадњу. Наиме, она се може поделити на сарадњу у области сценске уметности (позориште, музички концерти, опера и балет), филма, књижевности и издаваштва, ликовних уметности и просвете и науке. Свака од ових области биће приказана кроз поглавље.

Сценска уметност

Позориште, опера и балет представљају област у којој је сарадња између две државе била најразгранатија. Још приликом посете званичне државно – партијске делегације Совјетског Савеза, у Југославију је допутовала трупа састављена од 15 истакнутих совјетских уметника. Ова уметничка трупа гостовала је у Југославији у периоду од 26. маја до 14. јуна 1955. године и давала наступе у Београду, Загребу, Скопљу, Сарајеву и Новом Саду. Одређени уметници из ове групе, попут Петрова и Лисицијана из „Бољшој театра“ и Чавадарове из кијевске опере, наступали су и заједно са југословенским оперским певачима у операма „Кнез Игор“ и „Травијата“[210]. Поред овога, у овим областима је сарадња кренула и пре потписивања Београдске декларације, те је оперски певач Александар Пирогов гостовао у Београду, Загребу и Љубљани, у периоду од 20. до 27. априла и учествовао у извођењу опера „Борис Годунов“ и „Кнез Игор“[211]. Такође, и совјетски пијаниста Емил Гилелс одржао је концерте у Београду и Загребу у периоду од

[210]AJ, 559, Ф-10-23-Месечни извештај за јун 1955. године
[211]AJ, 559, Ф-10-23-Гостовање иностраних уметника у току априла, маја и јуна 1955. године; AJ, 559, Ф-10-23-Извештај о раду Југословенске концертне агенције у току месеца априла 1955. године

23. до 27. маја 1955. године, како солитички, тако и уз пратњу оркестра Дома армије и оркестра Радио Загреба[212]. Што се тиче гостовања југословенских уметника у Совјетском Савезу, 26. маја 1955. године, на турнеју су отпутовали оперски певачи Мирослав Чангаловић, Александар Маринковић и Вилма Буковец, у пратњи професора Маријана Липовшека из Љубљане. Они су одржали наступе у операма у Москви, Лењинграду, Тифлису и Кијеву, и били су први југословенски уметници који су након сукоба из 1948. године, гостовали у Совјетском Савезу, изводивши опере „Борис Годунов", „Кованшчина", „Фауст", „Мадам Батерфлај" и „Боеми"[213].

Убрзо након потписивања Београдске декларације почели су преговори око уговарања размене крупнијих догађаја. Тако је секретар Комисије за културне везе са иностранством, Иво Фрол, преговарао са представницима ВОКС – а у вези размене гостваља између југословенског народног ансамбла „Коло" и совјетског женског ансамбла народних игара „Берјоска", које је требало да траје три до четири недеље и да буде одржано у јулу месецу[214]. Ово гостовање ће касније бити детаљније договорено. Наиме, одређено је да „Коло" крене на турнеју у другој половини јула, у трајању од 25 дана, док је „Берјоска" требало да у истом периоду гостује у Југославији у трајању од 15 дана[215]. Што се тиче ових гостовања ансамбл „Берјоска", у статаву од 55 чланова, одржао је представе у Београду, Новом Саду, Осјеку, Суботици, Загребу, Љубљани и Пули, као и посебан наступ на Брионима, на позив председника Републике[216]. Након, гостовања на Брионима, чланови ансамбла „Берјоска" уручили су поклон Јосипу Брозу Титу у виду два цртана филма и 15 грамофонских плоча[217].

Што се тиче даље сарадње у овој области, октобра 1955. године у Југославију су дошли совјетски позоришни стручњаци из Москве, и то по један диригент, редитељ и сценограф, како би се упознали са извођењем балета „Охридска легенда" Стевана Христића, јер је она

[212]AJ, 559, Ф-10-23-Извештај о раду Југословенске концертне агенције за мај, јун и јул 1955. године; AJ, 559, Ф-10-23-Извештај о културној сарадњи за 1955. годину, по земљама
[213]AJ, 559, Ф-10-23-Месечни извештај за мај 1955. године; AJ, 559, Ф-10-23-Извештај о раду Југословенске концертне агенције за мај, јун и јул 1955. године; AJ, 559, Ф-13-30-Information Bulletin published by The Committee for Foreign Cultural Relations No. 9/ July – September 1955
[214]AJ, 559, Ф-17-36-Забелешка о посети Руса
[215]AJ, 559, Ф-17-36-Белешка о посети представника СССР амбасаде
[216]AJ, 559, Ф-10-23-Месечни извештај за јули 1955. године
[217]AJ, 559, Ф-17-36-Белешка о посети представника совјетске амбасаде – секретар Тупицин/задужен за културне везе/ Хидељников и још један. Дана 8. августа 1955. године

укључена у репертоар московског позоришта „Станиславски Намирович – Данченко“ за 1956. годину[218]. Крајем 1955. године Министарство културе Совјетског Савеза тражило је преко југословенске амбасаде музички материјал за извођење опере Јакова Готовца „Ерo с онога свијета“ јер су совјетска позоришта постала заинтересована за њено извођење[219].

Што се тиче 1956. године, по плану културне сарадње предвиђене су следеће акције. Долазак Московског Художественог театра „Максим Горки“ на гостовање у трајању од месец дана са представама „Три сестре“ од Чехова и „Мртве душе“ од Гогоља. Затим, као узвратно гостовање, турнеја Југословенског драмског позоришта у Совјетском Савезу у току маја месеца, са представама „Дундо Мароје“, од Марина Држића и „Јегор Буличов“ од Максима Горког. Затим луткарски Кукољни театар Обрасцова на јесен у Југославији, Стеван Христић, на гостовању у Совјетском Савезу у вези постављања балета „Охридска легенда“, стављање Нушићевих комедија „Госпођа министарка“ и „Покојник“ на репертоар совјетских позоришта итд[220].

Највећи догађај који је током 1956. године договорен између две државе била је размена гостовања између Југословенског драмског позоришта и Московског Художественог академског театра (МХАТ). Југословенско драмско позориште гостовало је, на једномесечној турнеји на коју је кренуло 14. маја, у Москви, Лењинграду, Горком и Кијеву и одржало 23 представе[221]. Што се тиче МХАТ – а њихова турнеја по Југославији трајала је 33 дана, односно почела је 8. маја, а завршена је 8. јуна. У том периоду ансамбл од 83 члана дао је представе у Београду, Загребу, Љубљани, Скопљу и Сарајеву, као и концертна извођења у Новом Саду и Креки. Поред поменутих представа „Три сестре“ и „Мртве душе“, дате су и представе „Кремаљски часовници“ од Погодина, „Плодови просвете“ и „Ана Карењина“ од Толстоја. Такође, је приређен и пријем за чланове МХАТ – а на којем су присуствовали највиши државни чиновници и јавни радници, а сами чланови ансамбла

[218]АЈ, 559, Ф-9-22-Информације за период од 1. августа до 1. октобра 1955. године; АЈ, 559, Ф-17-36-Забелешка о посети Руса; АЈ, 559, Ф-10-23-Годишњи извештај о културној сарадњи за 1955. годину, по земљама
[219]АЈ, 559, Ф-127-272-Амбасада ФНРЈ, Москва, Одељењу за штампу и информације ДСИП – а
[220]АЈ, 559, Ф-10-24-План за 1956. годину (СССР)
[221]АЈ, 559, Ф-11-25-Годишњи извештај музичко – позоришног сектора за 1956. годину; АЈ, 559, Ф-11-25-Извештај за месец мај 1956. године

били су гости председника Тита на Брионима[222]. Што се тиче других акција у области позоришне уметности, југословенски редитељ Бојан Ступица гостовао је у Москви, где је у Театру Моссовјета постављао представе Марина Држића и Мирослава Крлеже, а у којима је играла југословенска глумица Мира Ступица[223]. Поред тога у московским позориштима даване су Нушићеве комедије „Ожалошћена породица“, „Госпођа министарка“ и „ДР“. Ове представе највише су даване у Моссовјет театру, Пушкиновом театру и Уметничком театру. Ван Москве, у лењинградском Театру Комсомола давана је Добричанинова представа „Заједнички стан“, као и Матковићева драма „На крају пута“, коју је на сцену поставио режисер Југословенског драмског позоришта Мирослав Беловић[224].

Што се тиче размене ван позоришног сектора, пре свега треба поменути гостовање хора Совјетске армије у организацији „Ташмајдана“ који је наступао у Београду и Загребу[225]. Затим, гостовање совјетског виолинисте Давида Ојстраха, у периоду од 25. септембра до 8. октобра у Загребу, Љубљани, Београду и Скопљу, као и гостовање оперске певачице из Риге, Германе Хајне – Вагнер, у операма у Београду, Загребу, Љубљани и Сарајеву, током новембра 1956. године[226].

Што се тиче гостовања југословенских уметника у Совјетском Савезу пре свега треба поменути гостовања Рудолфа Францла из Загребачке опере, као и Меланије Бугариновић и Душана Поповића из Београдске опере, у Москви, Лењинграду и Кијеву, новембра 1956. године[227]. Поред тога у московском Конзерваторијуму изведена су дела југословенских композитора и то „Макар Чудра“ од Петра Коњевића, „Илова гора“ од Козине, „Линџо“ од Херцигоње, као и „Охридска легенда“ од Стевана Христића[228]. Што се тиче гостовања која су планирана за 1956. годину, а која нису остварена у питању су гостовања совјетског

[222]AJ, 559, Ф-11-25-Годишњи извештај музичко – позоришног сектора за 1956. годину; AJ, 559, Ф-11-25-Извештај за месец јун 1956. године
[223]AJ, 559, Ф-11-25-Годишњи извештај музичко – позоришног сектора за 1956. годину
[224]AJ, 559, Ф-10-24-Остварење плана за 1956. годину (СССР)
[225]AJ, 559, Ф-10-24-Остварење плана за 1956. годину (СССР); AJ, 559, Ф-11-25-Годишњи извештај музичко – позоришног сектора за 1956. годину
[226]AJ, 559, Ф-114-248-Савез музичких уметника Југославије – Комисији за културне везе са иностранством; AJ, 559, Ф-10-24-Остварење плана за 1956. годину (СССР)
[227]*Исто; Исто;* AJ, 559, Ф-11-25-Годишњи извештај музичко – позоришног сектора за 1956. годину
[228]*Исто; Исто;*

балетског пара у Југославији, затим гостовање луткарског Кукољног театра „Обрасцова“, као и гостовање студентског хора „Бранко Крсмановић“ у Совјетском Савезу[229].

Почетком 1957. године, тачније 23. јануара, у Београд је стигао совјетски балетски педагог и кореограф Леонид Михајловић Лавровски из Бољшој театра. Циљ његовог доласка било је постављање балета „Жизела“, као и држање часова балетских вежби. Извођење балета „Жизела“ предвиђено је за 14. април у Народном позоришту у Београду, док је приликом његовог боравка договорено и постављање балета „Блудни син“ од Прокофијева и „Жар птица“ од Станиславског, који су предвиђени да се одрже у 1958. години[230]. Што се тиче совјетских музичких уметника који су гостовали у Југославији у периоду од 11. до 26. марта гостовао је клавијатуриста Евгениј Малинин, затим виолиниста Леонид Коган и клавијатуриста Андреј Митник у периоду од 30. септембра до 6. октобра и басиста Алексеј Кривчења у периоду од 26. децембра 1957. године до 8. јануара 1958. године[231]. Поред овога позоришни и музички уметници из СССР – а Људмила Скопина и Егениј Соковујни гостовали су на Дубровачким летњим играма, а у Југословенском драмском позоришту премијерно је приказана представа „Оклопни воз“ уз гостовање њеног аутора Всеволода Иванова[232]. Такође, солисти Бољшој театра Олга Лепесинска и Владимир Преображенски одржали су, у организацији Југоконцерта, наступе у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву, Бања Луци и Новом Саду[233].

Поред овога 1957. година значајна је као 40 – годишњица Октобарске револуције, те је јуна те године Министарство културе Совјетског Савеза обавестило да се припрема извођење низа позоришних представа, широм државе, а да су југословенске представе које су узете у обзир „Др“, „Госпођа министарка“ и „Покојник“ од Нушића, „Заједнички стан“ од Добричанина и „Еквиноцио“ од Војновића[234]. Независно од овога Матковићева драма „На крају пута“ емитована је на совјетским тв програмима, што је први такав случај[235]. У вези прославе годишњице Октобарске револуције, приређен је и Фестивал драмске,

[229]AJ, 559, Ф-49-110-План акција и термина са СССР
[230]AJ, 559, Ф-128-273-Народно позориште Комисији за културне везе са иностранством
[231]AJ, 559, Ф-109-242-Гостовања иностраних уметника и ансамбла за период од 1. јануара до 31. децембра 1957. године
[232]AJ, 559, Ф-11-26-Извештај о раду за 1957. годину
[233]AJ, 559, Ф-11-26-Културна сарадња са иностранством по земљама (СССР)
[234]AJ, 559, Ф-128-273-Југословенска драмска дела за приказивање у СССР – у
[235]AJ, 559, Ф-11-26-Културна сарадња са иностранством по земљама (СССР)

оперске и играчке уметности у Москви, на којем је као представник Југославије гостовао директор драме Народног позоришта у Београду, Милан Ђоковић. Он наводи да у Совјетском Савезу постоји велико интересовање за југословенску позоришну уметност, а да се од југословенских позоришних комада највише дају Нушићева дела, која су чак стављена и на репертоар московксог Малог театра, где се ретко дају страни комади[236]. Такође, Лењинградска опера је током 1957. године била заинтересована за постављање опере „Ero с онога свијета“, од композитора Јакова Готовца[237].

Посебно значајно совјетско гостовање било је долазак Обрасцовог луткарског позоришта, које у Југославији боравило у периоду од 10. маја до 1. јуна, давши 30 наступа[238]. Наиме, луткарско позориште Обрасцов, дало је 10 представа у Београду, 6 у Загребу, 2 у Бања Луци, 2 у Скопљу и 1 у Ријеци, док је Обрасцов самостално одржао представу у Дубровнику. За чланове луткарског позоришта приређена је и свечана вечера на којој је присуствовао совјетски амбасадор Фирјубин[239]. Такође значајна била је и размена гостовања између југословенског циркуса „Адрија“ и московског циркуса[240]. Што се тиче циркуса „Адрија“ он је на четрдесетодневној турнеји по Совјетском Савезу обишао Москву, Харков, Саратов итд. Уз циркус у Совјетски Савез су допутовали и чланови КУД „Бранко Цветковић“, који су изводили народне игре, као и првак београдског балета Марковић. Са друге стране московски циркус је током једномесечног гостовања у Југославији наступао у Београду, Загребу и Љубљани, а наводи се да га је у Београду посетило 160.000 људи[241].

Током 1957. године организован је још један значајан догађај у Совјетском Савезу, у питању је Шести омладински фестивал у Москви, одржан од 28. јула до 11. августа, на којем су учешће узели хор и фолклорна група „Бранко Крсмановић“ из Београда, фолклорна група „Јожа Влаховић“ из Загреба и уметничка група „Младенски плес и оркестар“ из Љубљане. Хор „Бранко Крсмановић“ освојио је златну медаљу на фестивалу,

[236]AJ, 559, Ф-128-273-Комисији за културне везе са иностранстовм, извештај директора драме Народног позоришта у Београду; AJ, 559, Ф-12-27-Годишњи извештај музичко – позоришног сектора за 1957. годину
[237]AJ, 559, Ф-128-273-Јосип Готовац, Хрватско народно казалиште
[238]AJ, 559, Ф-109-242-Гостовања иностраних уметника и ансамбла за период од 1. јануара до 31. децембра 1957. године
[239]AJ, 559, Ф-12-27-Годишњи извештај музичко – позоришног сектора за 1957. годину; AJ, 559, Ф-12-27-Извештај музичко – позоришног сектора за мај 1957. године
[240]*Исто.*
[241]*Исто*.

док су остале две групе освојиле сребрне медаље[242]. Такође, и оперска певачица Вилма Буковец из Љубљане узела је учешће у раду жирија Омладинског фестивала у Москви, док су још учествовали и оперски певачи Душан Поповић, Софија Јанковић и Бисерка Цвејић, као и група спортиста Југословенске народне армије. Укупно преко 200 младих из Југославије узело је учешће на овом фестивалу[243].

Што се тиче 1958. године по плану за ту годину је предвиђено гостовање хора ЈНА у Совјетском Савезу, током јула и августа, затим гостовање балета Државног театра „Киров“ из Лењинграда, размена три до пет солиста, размена гостовања између циркуса „Адрија“ и Свесавезног удружења државних циркуса у трајању од два месеца, концерт југословнеске синфонијске музике у Совјетском Савезу и гостовање совјетских уметника на Дубровачким летњим играма и манифестацији „Стеријино позориште“ у Новом Саду[244]. Поред тога балет „Охридска легенда“ поново је постављан на сцену театра „Станиславски“ те је, 23. јануара 1958. године, тражено да у Москву допутује директор Етнографског музеја у Скопљу, Жељко Фирфов, како би донео мушку и женску народну ношњу за потребе балета[245]. Са друге стране Хрватско народно казалиште изразило је жељу да на репертоар стави једно дело руске класике, из тог разлога у Загреб је позван совјетски режисер М. Н. Кедров, како би режирао представе „Идиот“ или „Трешњик“, по романима Достојевског и Чехова. Овај позив ће ипак бити одложен за 1959. годину, јер је Кедров није био у могућности да током 1958. године дође у Југославију[246].

Један од најзначајних културних догађаја у току 1958. године било је гостовање Државног академског театра „Киров“. Овај уметнички ансамбл бројао је 120 чланова и гоствао је у Југославији у периоду од 1. до 14. марта одигравши представе „Лабудово језеро“, „Камени цвет“ и „Жизелу“ у Београду, Сарајеву, Загребу, Скопљу, Новом Саду, Љубљани и Ријеци. Ово гостовање изазвало је огромну заинтересованост код публике, а приређени су пријеми у Комисији за културне везе са иностранством, совјетској амбасади, као и у Загребу и

[242]*Исто*; AJ, 559, Ф-11-26-Културна сарадња са иностранством по земљама (СССР)
[243]AJ, 559, Ф-11-26-Културна сарадња са иностранством по земљама (СССР); AJ, 559, Ф-13-30-Information Bulletin published by The Yugoslav Committee of Foreign Cultural Relations No. 21/January – February 1958
[244]AJ, 559, Ф-12-28-План културне сарадње између Федеративне Народне Републике Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република за 1958. годину
[245]AJ, 559, Ф-128-273-Охридска легенда – постављање у Москви
[246]AJ, 559, Ф-82-183-Забелешка о телефонском разговору са Брикином из Одељења за везе са иностранством Министарства културе СССР, 6. августа 1958. године

Новом Саду. Међутим, совјетска страна уложила је жалбу да је ово гостовање било пренатрпано и да је ансамбл био преоптерећен. Југословенска страна се бранила тиме да ништа није предузимано ван претходно закљученог уговора, сем гостовања у Ријеци, које је договорено директно са члановима ансамбла[247].

Што се тиче гостовања југословенских уметника у Совјетском Савезу у периоду од 5. до 20. априла у Риги и Лењинграду гостовао је оперски певач Рудолф Францл. Затим у периоду од 15. до 25. априла у Москви, Кијеву и Одеси гостовала је оперска певачица Маријана Радев, пијаниста Јурица Мураи у периоду од 16. до 25. новембра је гостовао у Иванову, Москви и Лењинграду, диригент Милан Хорват у периоду од 21. до 29. новембра у Лењинграду, Кијеву и Москви и оперски певач Душан Поповић у периоду од 1. до 21. децембра[248]. Такође, од совјетских уметника наступала је оперска певачица Бела Кољада из Лењинградске опере, која је гостовала у Југославији у априлу месецу, затим совјетски виолиниста Давид Ојстрајх, који је наступио на Дубровачким летњим играма и пијаниста Дмитар Башкиров, који је у периоду од 11. до 17. новембра наступао у Београду, Загребу, Љубљани и Марибору[249].

Важно гостовање хора ЈНА је отказано са југословенске стране[250], након више отказаних гостовања са совјетске стране, али је дошло до размене циркуса у септембр и октобру, те је московски циркус „Филатов“ наступао у Београду, Загребу и Љубљани, док је циркус „Адрија“ наступао у Москви и Одеси[251].

Занимљиву посету Совјетском Савезу током 1958. године имао је позоришни уметник Богдан Јерковић, који је као гост Удружења позоришних уметника СССР – а, боравио у периоду од 27. јануара до 25. фебруара. Наиме, Јерковић је присуствовао пленуму Удружења позоришних уметника, чије су главне теме биле учвршћивање веза између

[247]AJ, 559, Ф-128-273-Извештај о гостовању балета Државног академског театра „Киров“ из Лењинграда
[248]AJ, 559, Ф-115-249-Извештај о извршењу уговора са источно-европским земљама у 1958. години; AJ, 559, Ф-12-28-Преглед извршења плана културне сарадње са СССР – ом у четвртом тромесечју 1958. године
[249]AJ, 559, Ф-12-28-Преглед извршења плана културне сарадње за 1958. годину/Прво полугодиште; AJ, 559, Ф-12-28-Преглед извршења плана културне сарадње са СССР – ом за период јули – септембар 1958. године; AJ, 559, Ф-12-28-Преглед извршења плана културне сарадње са СССР – ом у четвртом тромесечју 1958. године
[250]AJ, 559, Ф-19-38-Забелешка о разговору Душана Поповића са совјетским амбасадором Замчевским, вођеним 27. новембра 1958. године у Комисији за културне везе са иностранством
[251]AJ, 559, Ф-12-28-Преглед извршења плана културне сарадње са СССР – ом за период јули – септембар 1958. године; AJ, 559, Ф-13-30-Information Bulletin published by The Yugoslav Committee of Foreign Cultural Relations No. 21/January – February 1958

позоришне уметности и живота народа, партијност уметности и соцреализам као једини метод стваралаштва. Испрва, Јерковићу су овакви ставови деловали догматски, међутим након посете семинару позоришних редитеља увидео је да многи ствараоци другачије тумаче соцреализам и да постоји слобода да се пронађе индивидуални и нови начин изражавања. Поготово наглашава да је млађа генерација редитеља почела другачије да гледа на соцреализам наглашавајући да је свака форма уметничког изражавања која не губи контакт са публиком соцреалистичка[252].

Што се тиче 1959. године, као што је раније речено план за ову годину, мањи је по обиму, предвиђао је у свом нацрту двонедељно гостовање југословенског фолклорног ансамбла у Совјетском Савезу, гостовање совјетског хора „Пјатницки“ такође на две недеље у Југославији, као и размену 5 уметника у трајању од две недеље, вероватно солиста и диригената[253]. Међутим, у коначној, усвојеној верзији плана дошло је до промена јер је гостовање хора „Пјатницки“ померено за 1960. годину, а одустало се од југословенског фолклорног ансамбла, већ је за 1960. годину договорено гостовање опере Народног позоришта из Београда. Остала је размена пет вокалних и инструменталних солиста и диригената, позван је совјетски позоришни радник на манифестацију „Стеријино позориште“ у Новом Саду, а позвана су и два совјетска културна радника на Дубровачке летење игре. На крају је договорено да ће обе стране подржавати директну сарадњу између савеза књижевних, ликовних уметника, композитора и сродних савеза[254]. Поред овога 25. маја 1959. године потписан је протокол између представника Југоконцерта и Госконцерта из Москве, којим су се обе стране обавезале да ће до 15. јуна уговорити одржавање заосталих обавеза из ранијих планова културне сарадње. Ту се пре свега мисли на одржавање концерата 8 југословенских уметника у Совјетском Савезу и 4 совјетска уметника у Југославији[255].

[252]АЈ, 559, Ф-128-273-Извештај о боравку у Совјетском Савезу
[253]АЈ, 559, Ф-19-38-Нацрт плана културне сарадње између Федеративне Народне Републике Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република за 1959. годину; АЈ, 559, Ф-19-38-Примедбе на нацрт плана за 1959. годину
[254]АЈ, 318, Ф-219-311-План културне и научне сарадње између Федеративне Народне Републике Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република за 1959. годину
[255]АЈ, 559, Ф-19-39-Извештај за месец мај 1959. године

Филм

Сарадња између Совјетског Савеза и Југославије у области филма одвијала се на више основа. Пре свега преко учешћа на фестивалима који су организовани у обе државе, као и преко размене филмских фестивала у виду недеље филма. Са друге стране од 1955. године почела је и веома жива размена филмова на основу трговинских уговора који су закључивани између „Југославија филма“ и „Совекспорт филма“, као и размена делегација филмских радника. На крају било је случаја и копродукције, попут филма „Алекса Дундић“ који је сниман током 1957. године, уочи 40 – годишњице Октобарске револуције. Кроз ово поглавље биће приказана сарадња кроз све три области.

Размена филмова са Совјетским Савезом започела је септембра 1955. године, када је Југославију посетио помоћник директора „Совекспорт филма“, Прокомов, а том приликом први пут је преговарано и о размени делегација филмских радника. Прокомов је преговарао са директором „Југославија филма“, Торбицом и уговорено је да „Совекспорт филм“ увезе четири југословенска играна филма – „Невјера“; „Концерт“, „Стојан Мутикаша“ и „Сумњиво лице“, као и 15 документарних филмова. „Југославија филм“, са друге стране би увезла 12 совјетских играних филмова, од чега су наведени следећи: „Садко“, „Арена смелих“, „Верна дружина“, „Наша Ана“, „Мајстори руског балета“ и „Овод“, као и 10 документарних филмова. Што се тиче размене делегација филмских радника, она је накнадно прихваћена, након консултовања са Комисијом за културне везе са иностранством, али само уколико има радни карактер[256]. Исти уговор о размени филмова остао је на снази и почетком 1956. године јер су уговорене обавезе извршене тек до пола, односно „Југославија филм“ је увезла четири играна и један документарни филм, док је „Совекспорт филм“ увезао свега 6 играних и ниједан документарни филм, те је рок за извршење продужен до 31. марта 1956. године[257]. Ипак, по извештајима до краја 1956. године у Совјетском Савезу су емитовани следећи југословенски филмови: „Девојчица и храст“, „Њих двојица“, „Потрага“, „Стојан Мутикаша“, „Сумњиво лице“, „Тренуци

[256]АЈ, 559, Ф-135-289-Забелешка о састанку одржаном 17. септембра 1955. године у Првом одељењу ДСИП – а, у вези са филмском сарадњом са СССР и ИЕ земљама; АЈ, 559, Ф-10-23-Извештај о културној сарадњи по земљама (СССР)
[257]АЈ, 559, Ф-135-290-Размена филмова на основу компензације

одлуке“, „Црне воде“, „Крв слободе“, „Мојстер Плечник“, „Плаве тишине“, „Плес чаробнице“ и „Смотра изградње“[258].

Поред размене филмова, током 1956. године прихваћен је позив послат Удружењу филмских произвођача Југославије и Савезу филмских радника Југославије, од стране совјетске амбасаде, да делегација југословенских филмских радника посети Совјетски Савез. Комисија и ДСИП, прихватиће овај предлог и донети одлуку да четворочлана делегација посети СССР у циљу упознавања совјетске кинематографије и састављања нових уговора о рамени филмова. Одређено је да ова делегација крене за Совјетски Савез 7. фебруара, у саставу Федор Ханжековић, Бојан Адамич, Љубиша Јовановић и Фран Водопивец[259]. Такође, и совјетски филмски уметници позвани су на Фестивал југословенског филма у Пули, који се одржавао у периоду од 14. до 25. јула. Наиме, позив је упућен режисерима Јуткевичу и Марку Донском, као и глумици Али Лариновој[260].

Заједно са овим акцијама, крајем марта 1956. године закључен је и споразум о испоруци стручних филмова између Трговинског представништва СССР – а у Београду и Управе за економску и техничку помоћ. Овај споразум је подразумевао да „Совекспорт филм“ испоручи „Југославија филму“ филмове из области науке, школства, технике, док ће „Југославија филм“ платити лиценцу за коришћење филмова[261].

Што се тиче даљих акција на овом пољу, 3. априла 1957. године Југославију је посетио совјетски режисер Џиган, који је одржао низ састанака и предавања о стручним и уметничким искуствима совјетске кинематографије. Ови састанци одржани су у Београду, Скопљу и Сарајеву, а режисер је био гост Савеза филмских радника Југославије[262]. Уговор о размени филмова, трећи по реду од 1955. године, закључен је и 1957. године и предвиђао је да „Совекспорт филм“ откупи 5 југословенских филмова, а „Југославија филм“ 4 совјетска, овај уговор је специфичан јер је потписан током боравка делегације совјетских филмских радника у Београду. Такође, у извештајима из 1957. године наводи се да је до

[258]АЈ, 559, Ф-11-25-Извештај за 1956. годину
[259]АЈ, 559, Ф-135-290-Удружење филмских произвођача Југославије Државном секретаријату за опште послове и буџет; АЈ, 559, Ф-11-25-Извештај о раду за 1956. годину
[260]АЈ, 559, Ф-135-290-Позив на Фестивал југословенског филма
[261]АЈ, 318, Ф-215-306-Споразум о узајамној испоруци стручних филмова између ФНР Југославије и СССР
[262]АЈ, 559, Ф-136-291-Савез филмских радника Југославије бр. 57/57; АЈ, 559, Ф-12-27-Информације бр. 4 за период од 1. априла до 1. маја 1957. године

11. октобра 1957. године, „Југославија филм“ откупила још раније следеће совјетске филмове, али да их није приказала: „Дон Кихот“, „Предмет 306“, „Дело Румјанцева“, „Висота“, „Малва“, „Павле Корчагин“[263].

Размена у области филма укључена је и у план културне сарадње за 1958. годину, који подразумева међусобну размену филмова и премијере два до три филма у обеју држава, затим размену делегата између „Југославија филма“ и „Совекспорт филма“, као и три совјетска филмска радника која би били гости фестивала у Пули[264]. Како би узвратили овај позив Совјети су 1959. године позвали југословенске филмске раднике на Међународни филмски фестивал у Москви, који се одржавао од 3. до 17. августа, а такође су предложили и размену премијера по једног филма, у обе државе[265]. Такође, током 1959. године у Југославији је као гост „Зета филма“ из Будве боравио совјетски режисер и глумац Сергеј Бондарчук, који је присуствовао премијери његовог филма „Човекова судбина“[266].

Као што је речено сарадња у области филмске уметности, поред размене филмова и делегација филмских радника, одвијала се и путем размене филмских фестивала у виду недеља филма. Први пут је оваква размена фестивала предложена са совјетске стране током разговора вођеног између директора „Југославија филма“, Торбице и помоћника директора „Совекспорт филма“ Проконова, септембра 1955. године. Том приликом Проконов је предложио да се у периоду између децембра 1955. и јануара 1956. године одржи размена филмских фестивала у трајању од 10 дана, да се делегације филмских радника обеју држава задржале две до три недеље и да филмови буду приказивани у свим републичким центрима, односно у 16 градова Совјетског Савеза и 6 градова Југославије[267]. О размени филмских фестивала разговарали су 10. новембра 1955. године, совјетски амбасадор Фирјубин и председник Комисије за културне везе са иностранством, Марко Ристић. Том приликом Фирјубин је навео да би одржавање таквих фестивала, у

[263]АЈ, 559, Ф-18-37-Подсетник за предстојеће разговоре са Жуковим; АЈ, 559, Ф-136-291-Савез трговинских комора ФНРЈ, Комисији за културне везе са иностранством; АЈ, 559, Ф-11-27-Извештај музичко – позоришног сектора за месец мај 1957. године
[264]АЈ, 559, Ф-12-28-План културне сарадње између Федеративне Народне Републике Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република за 1958. годину
[265]АЈ, 559, Ф-19-39-Извештај за месец мај 1959. године
[266]АЈ, 559, Ф-136-292-Југославија филм Комисији за културне везе са иностранством
[267]АЈ, 559, Ф-17-36-Совјетски предлог о одржавању недеље филма

виду недеља филма, било од невероватног значаја како са уметничке, тако и са техничке стране. Међутим, иако је Ристић нагласио да би приказивање филмова пред милионском совјетском публиком допринело подизању угледа југословенског филма, ипак је се држао званичног југословенског става о реципроцитету у културној размени, односно да је југословенска продукција још увек квалитативно и квантитативно слаба, да би могла да се мери са совјетском и да испоштује принцип реципроцитета[268]. Већ у следећем разговору између Ристића и Фирјубина, који је вођен 9. децембра 1955. године у вези предлога за културну размену у 1956. години, југословенска страна је променила мишљење у вези размене недеља филма. Наиме, као једна од предложених акција договорено је да се „Недеља совјетског филма“ одржи у београдској Кинотеци, као и у биоскопима главних републичких градова, док би се „Недеља југословенског филма“ одржала на исти начин у Совјетском Савезу. Међутим, иако је ово прихваћено, Ристић је навео да не треба упућивати делегације филмских радника, јер је југословенска продукција још увек скромна и не треба јој придавати велики значај. Ристић је сматрао да је на овај начин нађено средње решење између максималних совјетских и минималиних југословенских предлога[269]. Након овог разговора одлука о размени филмских феставала унета је у план културне сарадње за 1956. годину[270].

Коначно филмски фестивали биће одржани у периоду од 28. маја до 3. јуна 1956. године, у обе државе. Такође су утврђена и правила по којима се фестивали одржавају. Наиме, пројекције се одржавају у свим републичким центрима, док ће само прва пројекција у сваком граду бити свечано отворена, од стране једног домаћег и једног гостујућег филмског уметника. Као гост уочи „Недеље југословенског филма“ у СССР је отпутовао секретар Комисије за културне везе са иностранством, Иво Фрол. Фестивал у Југославији одржава се у договру између совјетске амбасаде и Комисије, док се фестивал у Совјетском Савезу одржава у договору између југословенске амбасаде и Министарства културе. Што се тиче филмова који су приказивани, од југословенских играних филмова су емитовани „Тренуци одлуке“, „Девојка и храст“, „Стојан Мутикаша“, „Њих двојица“, „Сумњиво

[268]AJ, 559, Ф-17-36-Забелешка о разговору председника Комисије за културне везе, друга Марка Ристића са совјетским амбасадором Фирјубином, на дан 10. новембра 1955. године
[269]AJ, 559, Ф-17-36-Белешка о посети совјетског амбасадора Фирјубина на дан 9. децембра 1955. године; AJ, 559, Ф-18-36-Пленарни састанак Комисије за културне везе са иностранством, Београд, 16. и 17. јануар 1956. године
[270]AJ, 559, Ф-10-24-План за 1956. годину (СССР)

лисе“ и „Далеко је сунце“, док су од документарних емитовани „Крв слободе“, „Црне воде“, „Сведочанство о Тесли“, „Напред уз друга је друг“, „Смотра изградње“ и „Дубровник“. Са друге стране од совјетских играних филмова емитовани су „Мати“, „Отело“, „Цурчак“, „Ромео и Јулија“, „Испитивање верности“, „Солдат Боровкин“, а од документарних „Прва у свету“, „Опасна шала“, „Славно море“, „Лов на тигрове“, „Златна антилопа“ и „Архитектонски споменици Самарканда“[271]. Да је ова размена филмских фестивала била успешна сведочи чињеница да је нова размена одмах укључена у план културне сарадње за 1957. годину[272].

Међутим, поред овакве размене фестивала, током 1957. године дошло је до још једне важне акције у области филмске сарадње. Наиме, „Совекспорт филм“ је априла 1957. године упутио позив да Југославија узме учешће на Међународном филмском фестивалу, који се организује у оквиру шестог Светског фестивала омладине и студената, који је те године одржан у Москви. Овај позив је испрва одбијен јер Централни комитет Народне омладине Југославије није прихватио учешће на фестивалу због његовог блоковског карактера. Међутим, када је Централни комитет у јуну месецу променио одлуку и прихватио учешће на Међународном фестивалу омладине, Удружење филмских произвођача Југославије прихватило је учешће на Међународном филмском фестивалу, који је се одржавао од 30. јула до 10. августа и на којем су емитовани следећи југословенски филмови: „Поп Ћира и поп Спира“, „Сињи галеб“, „Зеница“, „Зле паре“, „Весна“, „Лет над мочваром“ и „Два дјечака“[273]. Поред овога југословенски филмови приказивани су и на Фестивалу краткометражних филмова, као и на Фестивалу спортског филма, а све у оквиру Светског фестивала омладине[274].

Размена филмских феставала предвиђена је и за 1958. годину, али је накнадно отказана са совјетске стране и одложена за 1959. годину. Образложење за отказивање фестивала била је преоптерећеност совјетских филмских радника услед организовања два Међународна филмска фестивала у Кијеву и Лењинграду. Као замена за фестивале предложено је да

[271]AJ, 559, Ф-135-290-Удружење филмских произвођача Југославије – амбасади Савеза Совјетских Социјалистичких Република; AJ, 559, Ф-11-25-Годишњи извештај музичко – позоришног сектора за 1956. годину

[272]AJ, Ф-1-1-План културне сарадње за 1957. годину

[273]AJ, 559, Ф-136-291-Удружење филмских произвођача Југославије у вези шестог Светског фестивала омладине у Совјетском Савезу

[274]AJ, 559, Ф-12-27-Извештај – Реферат за пропаганду и публикације за 1957. годину

дође до размене премијера филмова. Наиме, предлагано је да се одрже по две премијере у свакој држави и да се од совјетских филмова изабере: „Дом у коме живим“, „Солдат“ или „Лењинградска синфонија“, а од југословенских „Поп Ћира и поп Спира“, „Мали човек“, „Потражи Ванду Кос“ или „Мале ствари“. Комисија ће уз договор са „Југославија филмом“ прихватити овај совјетски предлог за 1958. годину. Међутим, „Совекспорт филм“ је предлагао још једну акцију за 1958. годину, односно нашироко приказивање совјетских филмова на загребачком Велесајму, у септембру 1958. године. Одговор Комисије био је позив на реципроцитет, односно да се совјетским захтевима може удовољити само уколико они не буду имали никакав специјалан положај на Велесајму јер је то међународна манифестација и уколико омогуће приказивање југословенских филмова на сличној манифестацији у Совјетском Савезу[275].

Са разменом недеља филма настављено је и 1959. године у складу са планом културне сарадње. Југословенски филмови који су предложени за приказивање су „Влак без возног реда“, „Госпођа министарка“, „Х – 8“ и „Ветар је стао пред зору“. Што се тиче совејтских филмова предложени су „Човекова судбина“, „Комунист“, „Прича о Лењину“ и „Небо зове“. Ови филмови су приказивани од 18. до 26. новембра у Београду, Загребу и Љубљани[276].

На крају неопходно је обратити пажњу и на совјетско – југословенску филмску копродукцију. Наиме, као производ оваквог вида сарадње између две државе настао је филм „Алеска Дундић“, који је почео да се снима 1957. године, на годишњицу Октобарске револуције и који је посвећен југословенском учеснику и хероју Октобарске револуције носиоцу највишег совјетског војног одликовања „Ордена црвене заставе“. Први пут су совјетске културне институције показале интересовање за податке о животу Алексе Дундић, крајем децембра 1955. године, када су преко ВОКС – а од Комисије тражени подаци о његовом животу у Југославији, јер се о њему у том тренутку писао роман[277]. Што се тиче филма, преговори су вођени у периоду између 10. и 22. децембра 1956. године и

[275]AJ, 559, Ф-136-292-Совекспорт филм – Југославија филм; Филмска сарадња са СССР – ом; Совјетски филм на загребачком Велесајму

[276]AJ, 559, Ф-19-39-Извештај за месец јун 1959. године; AJ, 559, Ф-136-292-Удружење филмских произвођача Југославије бр. 883; AJ, 559, Ф-136-292-Недеља совјетског филма; AJ, 559, Ф-136-292-Југославија филм – Комисији за културне везе са иностранством

[277]AJ, 559, Ф-17-36-Белешкао о посети В. З. Кузменка представника ВОКС – а, дана 22. децембра 1955. године

договорено је да се филм снима у копродукцији московксог студија „Горки“, „Совекспорт филма“ и београдског студија „Авала филм“. Сценаријо за филм написали су југословенски књижевник Антоније Исаковић и совјетски сценариста Михаил Кац, док је за режисера одређен совјетски уметник, Леонид Луков. Такође, је одређено да се за потребе снимања издвоје средства од 4 милиона рубаља, од којих ће „Авала филм“ покрити 30%, а студио „Горки“ 70% трошкова. Ипак, настао је проблем који се тицао поделе прихода од емитовања филма јер су Совјети предложили да „Авала филму“ припадну приходи од емитовања филма у Југославији, источноевропским земљама и западним земљама, док би „Горком“ и „Совекспорт филму“ припали приходи од емитовања у Совјетском Савезу. Овај предлог је одбијен јер је „Авала филм“ сматрала да оваква расподела прихода не може да покрије њене трошкове и јер није желела да се одрекне прихода из Совјетског Савеза. Из тог разлога нађено је средње решење да се приходи деле на исти начин као и трошкови, односно 30-70%. Овај проблем око расподеле прихода довео је до одлагања премијере филма, која је испрва планирана уочи 40 – годишњице Октобарске револуције, али је померена за 1958. годину[278]. Несрећа у вези са премијером овог филма била је што је до ње дошло у периоду погоршања односа између две државе, о чему сведочи и извештај амбасаде ФНРЈ упућен ДСИП – у у вези премијере у Москви и Харкову, октобра 1958. године. Наиме, као гости у Совјетски Савез отпутовали су сценариста Антоније Исаковић и главни глумац Бранко Плеша, који су присуствовали премијерама и у Москви и у Харкову. Премијера у Москви одржана је у биоскопу „Уран“, који спада у периферне биоскопе и у којем се ретко одржавају премијере страних филмова, а у организацији Министарства културе и Управе за културу Московског совјета. Ове установе нису консултовале амбасаду ФНРЈ у вези премијере, нити су обезбедили карте за службенике амбасаде, док на премијери није био присутан нико од познатих совјетских културних радника, већ само нижи кадрови Министарства културе, а такође није одржан ни сусрет глумаца и публике. Посебно је замерено то што је као преводилац југословенској делегацији додељен извесни Ситарски, бивши белогардејац и ИБ – овац. Што се тиче Харкова, поред Плеше и Исаковића, присуствовали су и режисер

[278]АЈ, 559, Ф-136-291-Филм „Алекса Дундић“; АЈ, 559, Ф-1-1-Забелешка М. Божића, аташеа за штампу и културу амбасаде ФНРЈ у Москви о разговору са Стјепановим, начелником одељења за иностране везе мин. културе СССР и Ј. Волченковом, начелником одељења за ИЕ земље на дан 7. јануара 1957. године; АЈ, 559, Ф-12-27-Извештај позоришног сектора за мај 1957. године

Луков и глумци Сорокин и Коњухова, док су их дочекали поново нижи кадрови, односно начелник за Кинофикацију Харковске области и директор биоскопа у којем је филм приказиван. Такође, ни овога пута није организован сусрет глумаца и публике, нити је приређен било какав пријем, док није било ни речи о могућностима за будућу сарадњу. Поред тога изузетно је замерано то што преводилац Ситарски није превео реченицу Бранка Плеше у којој он наводи да „обе државе граде социјализам“. Што се тиче оглашавања, вести о премијерама пренете су у „Правди“ и „Известији“, али неупадљиво, на последњим страницама. Овај извештај амбасаде био је веома значајан за Комисију и ДСИП како би југословенска страна могла да одреди свој став према совјетској делегацији која долази на премијеру филма у Југославији, а која је планирана 8. децембра у Београду и 10. децембра у Марибору[279].

Поред овог пројекта марта 1958. године „Босна филм“ из Сарајева обавестила је Удружења филмских произвођача Југославије о намери да успостави контакт са, још увек неодређеним, совјетским киностудијом ради копродукције музичко-балетског филма „Игре“, по сценарију Момчила Илића. Иако је Комисија подржала ову намеру од ње се одустало услед погоршања културних односа и лошег исуства са совјетским копродукцијама[280].

Књижевност и издаваштво

Сарадња у области књижевности и издаваштва почиње најраније, још пре потписивања Београдске декларације. Наиме, још 15. децембра 1954. године југословенски књижевници Добирца Ћосић и Марин Франичевић били су делегати Савеза књижевника Југославије на Свесавезном конгресу књижевника у Москви[281]. То је прво гостовање југословенских културних радника на неком оваквом скупу у Совјетском Савезу, након сукоба из 1948. године. Од тог тренутка сарадња у области књижевности биће део сваког годишњег плана

[279]AJ, 559, Ф-136-292-Премијера филма „Алекса Дундић“ у Москви и Харкову; Премијера филма „Алекса Дундић“ код нас
[280]AJ, 559, Ф-136-292-Удружење филмских произвођача Југославије бр. 213
[281]AJ, 498, Ф-41-Секретару Управе Савеза совјетских писаца СССР, Борису Полевоју; AJ, 559, Ф-49-110-Преглед културне сарадње Југославија-СССР за 1955/1956. годину и предлози за 1957. годину

културне сарадње и обухватаће размену и превођење и објављивање књижевних дела, прославе битних годишњица, размену делегација књижевних радника, као и организовање књижевних изложби.

Тако је током 1955. године успостављена сарадња између Савеза књижевника Југославије и Удружења књижевника Совјетског Савеза, а у Совјетски Савез је упућено 50 драмских дела у циљу превођења на руски, одржано је вече југословенске поезије у московском Централном дому књижевника, а обележене с и годишњице Мокрањца и Стерије[282]. Од дела која су током 1955. године преведена руски језик, у извештају Назарова, помоћника министра културе за издавачку делатност, наводе се дела Његоша, Прешерна, Шеноа, Сељачка буна, као и први том југословенских народних песама. Такође, се наводи да су у плану и превођења дела Бранка Радичевића, Алеске Шантића и Симе Матавуља, као и дела „Поп Ћира и поп Спира“, „Еквиноције“ и „Далеко је Сунце“. Са друге стране, што се тиче совјетске литературе која се преводи у Југославији од највећег значаја је стручна литература, али је и посебно изражено интересовање код југословенског читалаштва за књигу Михаила Шолохова, „Изорана ледина“[283]. Такође, током септембра месеца 1955. године Комисија за културне везе са иностранством упутила је редакцији Велике совјетске енциклопедије податке о истакнутим југословенским композиторима и музичарима, као и податке о историјском прегледу музике југословенских народа[284].

Током 1955. године дошло је и до првог проблема у овој области, који је настао због одбијања Совјетског Савеза да потпише Бернску конвенцију о ауторским правима. Наиме, настао је проблем око исплаћивања ауторских хонорара за превођење дела из Совјетског Савеза и Југославије, јер је совјетска амбасада у Београду изјавила да Југословенска ауторска агенција нема потребу да исплаћује хонораре ауторима из СССР – а, за њихова дела која се преводе у Југославији. Са друге стране јавио се већи број југословенских аутора, који су од Југословенске ауторске агенције захтевали исплату хонорара за дела која се издају у СССР – у, а за која совјетски издавачи нису плаћали накнаде у виду

[282]AJ, 559, Ф-10-23-Извештај о културној сарадњи по земљама (СССР); AJ, 559, Ф-9-22-Извештај о културној пропаганди за 1955. годину
[283]AJ, 559, Ф-17-36-Забелешка о разговорима 2. новембра 1955. године са совјетским културним радницима; AJ, 559, Ф-17-36-Забелешка о разговору са замеником министра културе Назаровим, 11. новембра 1955. године
[284]AJ, 559, Ф-10-23-Извештај за месец август и септембар 1955. године

хонорара. То је изазвало проблем јер би југословенски захтев за исплату ауторских хонорара могао да проузрокује сличне захтеве са совјетске стране. Главни проблем је заправо био што, нити је СССР био потписник Бернске конвенције, нити је постојао међудржавни уговор са Југославијом којим би се регулисало питање заштите ауторских права. Из тог разлога остало је нерегулисано питање какве су обавезе југословенских предузећа према совјетским ауторима и каква права југословенски аутори имају према совјетским издавачима. Још један проблем који је настао био је уколико ово питање остане нерегулисано то ће довести до подстицаја југословенским издавачима да преводе углавном дела совјетских аутора, јер за њих не морају да плаћају никакву накнаду у виду хонорара и на тај начин њихово објављивање је јефтиније него објављивање дела која долазе из држава потписница Бернске конвенције. Начин који је предложен за решавање овог спорног питања био је да се уведе интерни пропис о опорезивању путем формирања фонда неплаћених ауторских хонорара, како би се смањила тенденција превођења совјетских аутора, као и да се утиче на уметничке савете при издавачким предузећима да утичу на смањење штампања совјетских дела[285]. По овом питању огласио се и Савез књижевника Југославије навевши да је формирање фонда неплаћених ауторских хонорара неопходно јер би у супротном совјетска дела била најјефтинија и најприступачнија југословенском читалаштву, док би неисплаћивање хонорара представљало лишавање стимуланса југословенским ауторима да објављују дела[286]. На тај начин спровођењем интерног прописа о накнадама за објављивање дела из Совјетског Савеза решено је питање превеликог издавања совјетских дела.

Следеће године у план културне сарадње такође је укључено издавање југословенских дела у СССР – у и обележавање јубиларних прослава истакнутих књижевника, затим отварање продавнице југословенске књиге у Москви, као и размена делегација књижевних радника[287]. Током фебруара месеца 1956. године успостављена је сарадња са Друштвом за културне везе са иностранством из Летоније, којем је упућено 35 различитих публикација, а које је у Југославију упутило 10 публикација о културном животу Летоније, даље је редакцији Велике енциклопедије упућен чланак о развоју техничких наука у Југославији,

[285]AJ, 559, Ф-2-4-Ауторски хонорари у односима са СССР – ом; AJ, 559, Ф-2-4-Државном секретаријату иностраних послова (Правни савет)
[286]AJ, 559, Ф-2-4-Савез књижевника Југославије – Комисији за културне везе са иностранством
[287]AJ, 559, Ф-10-24-План за 1956. годину (СССР)

од стране Лексикографског завода у Загребу, док је Академија наука СССР – а упутила Комисији за културне везе са иностранством дело „Историја совјетске кинематографије“, које је достављено библиотеци Југословенске кинотеке. Такође, је у Совјетски Савез упућено по 10 примерака књиге „На Дрини ћуприја“ од Иве Андрића и „Далеко је сунце“ од Добрице Ћосића[288].

Што се тиче размене делегација предвиђено је да совјетска делегација борави у Југославији у периоду од 1. до 20. септембра, док би југословенска делегација узвратила посету у периоду од 25. септембра до 15. октобра. Југословенска делегација која је посетила Совјетски Савез отпутовала је у саставу Бранко Ћопић, Иван Потрч, Димитар Митрев, Вјекослав Калеб и Миле Клопчич[289]. На крају што се тиче отварања продавинце југословенске књиге у Москви, она ће бити отворена, али у оквиру Књижаре земаља народних демократија што Југославији неће ићи у корист.

Коначно током 1957. године биће одржана изложба совјетске књиге у Југославији, у Београду, на којој ће бити изложено 2.000 књига, од чега и руски преводи Његоша, Ћосића, Ћопића, Марковића, Нушића, Домановића и Андрића. Поред тога у СССР – у је објављена збирка југословенских песама под називом „Југословенски песници“, која садржи дела 44 аутора, док су преведена Ћопићева дела „Доживљаји Николетине Бурсаћа“ и „Покошено поље“, као и „Проклета авлија“ од Иве Андрића[290]. Такође, током 1957. године југословенски песници узели су учешће у пројекту под називом „Антологија посвећена Лењиновој мисли“. Наиме, упитању је пројекат „Госполитиздата“ који има за циљ да прикупи песме из различитих држава, посвећене Лењину и објави их 22. априла поводом Лењиновог рођендана. Савез књижевника Југославије прихватио је учешће у овом пројекту и упутио следеће песме: „Поздрав Лењину“ од Весне Парун, „Лењин на одру“ од Владимира Поповића, „Партијска песма“ од Тоне Селишкер и „Милиони срца једним бију“ од Мирка Бакјевића[291]. Исте године дошло је и до размене петочланих делегација издавачких предузећа. Југословенска делегација боравила је у СССР – у у периоду од 24. фебруара до 10. марта 1957. године, док је совјетска делегација боравила у

[288]AJ, 559, Ф-11-25-Извештај за 1956. годину
[289]AJ, 498, Ф-41-Иностарној комисији савеза пријатеља СССР – а; AJ, 498, Ф-26-Амбасади СССР - Београд
[290]AJ, 559, Ф-11-26-Годишњи извештај о сарадњи по земљама (СССР)
[291]AJ, 559, Ф-72-164-Антологија песама посвећена Лењиновој мисли

Југославији у мају[292]. Такође, на Међународном фестивалу омладине у Москви гостовала је књижевница Десанка Максимовић, а поред ње су били позвани и Иво Андрић и Мирослав Крлежа, али нису могли да се одазову[293].

Такође, током децембра 1957. године директор издавачког предузећа „Народна просвјета“ из Сарајева, Мустафа Зирић, посетио је Совјетски Савез као гост „Међународне књиге“ из Москве. У извештају са овог путовања се наводи да „Народна просвјета“ и „Међународна књига“ тесно сарађују, а да је у Сарајеву током 1957. године одржана изложба совјетске књиге на којој су изложене стурчна и техничка литература, затим речници, белетристика, часописи и сликовнице из СССР – а, као и да је након изложбе порасло интересовање за совјетском литературом. Као одговор на ову изложбу, представници „Међународне књиге“ позвали су Зирића да посети Совјетски Савез на 15 дана. Приликом боравка у СССР – у Зирић је у име „Народне просвјете“ закључио уговор о испоруци дечијих бајки у вредности од 56 милиона динара, посетио Књижару земаља народних демократија и „Госиздат“. Поред тога са главним уредником „Госиздата“, Трупкином, говорио је о могућем превођењу југословенске марксистичке литературе и њеном укључивању у библиотеку „Марксизма и лењинизма“, док је са начелником Главне управе за издавачку делатност СССР – а, Голшиковим разговарао о одржавању изложбе југословенске књиге у Москви, Кијеву и Лењинграду, током првог квартала 1958. године. Поред Зирића, као гости „Међународне књиге“ током 1957. године у Совјетском Савезу су боравили и Беба Крајачић из „Југословенске књиге“ и Драгослав Хорват из „Знанствене књижаре“ из Загреба[294].

Током 1958. године настављена је размена књига, а размену са совјетским установама почеле су да врше следеће југословенске културне установе: Југословенска академија знаности и уметности из Загреба, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ и Библиографски институт ФНРЈ. Такође је сарађивано и са Бољшој енциклопедијом, која је

[292]AJ, 559, Ф-72-164-Молба за додељивање новчаних средстава за рад на развијању међународних веза
[293]AJ, 559, Ф-11-26-Извештај о раду за 1957. годину; AJ, 559, Ф-11-26-Културне везе са иностранством по земљама за 1957. годину (СССР)
[294]AJ, 559, Ф-73-165-Извештај са пута у СССР, Радничком савету „Народне просвјете“

у 49. свесци објавила чланак о Југославији, уз каснију примедбу ДСИП – а, да садржи доста нетачности[295].

Марта месеца исте године преговарано је и у вези одржавања поменуте изложбе југословенске књиге у Совјетском Савезу, а у ту сврху у СССР су путовали директор издавачке службе „Нолита“ и председник Одбора за изложбе југословенске књиге у иностранству, Данило Грујић и директор атељеа „Архитект“ и члан Одбора за изложбе, Љубиша Драгић. Ипак до изложбе неће доћи током 1958. године услед сталног одлагања термина са совјетске стране[296]. Поред тога у СССР су путовали и директор „Спортске књиге“, Милутин Константиновић, на четврто Међународно саветовање издавача фискултурне литературе, од 27. маја до 1. јуна, као и делегација уредника издавачких предузећа у саставу Зорка Перишић из „Младинске књиге“, Вида Курелец из издавачког предужећа „Напријед“ и Мирјана Стојиљковић из „Просвете“[297]. Што се тиче совјетских делегација у Југославији је боравио генерални директор „Госполитиздата“, Михаил Сиволобов, и том приликом договорио објављивање „Записа из НОБ – а“ на руском језику. Док су боравили и заменик директора „Књиготорга“, Михаил Арбузов и Константин Буров из Главне управе за издавачку делатност Министарства културе, који су такође преговарали о размени књижених изложби[298].

Како су се погоршавали политички односи тако је долазило до погоршања сарадње у области књижевности, као и у свим осталим културним областима. Наиме, план за 1959. годину садржао је само опште одредбе о размени литературе, док је предвиђао да детаљније ставке треба да се договоре у контакту између „Југословенске књиге“ и „Међународне књиге“[299]. Поред тога почетак 1959. године обележила је расправа између Савеза књижевника Југославије и Савеза књижевника СССР – а. Наиме, до расправе је дошло због оштрих напада југословенских књижевника на совјетски соцреализам у

[295]AJ, 559, Ф-2-5-Сарадња са Бољшој енциклопедијом; AJ, 559, Ф-73-165-Књижница Југословенске академије знаности и уметности; Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ – Размена публикација са Бугарском и СССР; Библиографски институт ФНР Југославије – Обавезе према Културној конвенцији са СССР

[296]AJ, 559, Ф-13-29-Реферат културне пропаганде – Извештај за 1958. годину;

[297]AJ, 559, Ф-13-29-Извештај о реализацији сарадње Удружења издавача ФНРЈ са издавачима ИЕ земаља у 1958. године

[298]AJ, 559, Ф-73-165-Долазак страних делегација

[299]AJ, 559, Ф-13-30-План културне и научне сарадње између Федеративне Народне Републике Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република за 1959. годину

књижевности, наводивши да је он „мртворођенче“, а да су „совјетски писци конформисти и кукавице и да је писање дириговано“. Секретар Савеза књижевника СССР – а, Сурков, је навео да не види разлог да цео Конгрес југословенских књижевника прође у нападима на совјетску литературу и сматра да поред погоршања политичких односа не треба престати са разменом делегација и литературе. Са друге стране став југословенских културних радника био је да треба опустити нападе на совјетску литературу и пратити нове трендове након Двадесетог партијског конгреса, такође да треба наставити са разменом публикација, али да што се тиче размене делегација, за то треба сачекати крај Конгреса совјетских књижевника, како би видели у ком правцу ће ићи даља дискусија[300]. Поред погоршања односа између савеза писаца, „Југословенска књига“ закључила је уговор са „Међународном књигом“ у вези размене литературе на основу реципроцитета. Међутим, значајно је то да је овога пута заузет став, да уколико совјетска страна поново саботира растурање југословенске литературе да ће са југословенске стране бити предузете реципрочне мере[301]. Такође, током 1959. године дискутовало се и о одржавању изложбе југословенске књиге, али и о отварању југословенске читаонице. Предлог о читаоници је одбијен јер то није пракса у Совјетском Савезу, али је остављена могућност да југословенске књиге буду пласиране кроз читаоницу „Дома пријатељства“, чије се отварање планира 1959. године[302].

Ликовне уметности

Сарадња у области ликовних уметности била је најспецифичнија због разлика у слободи уметничког стваралаштва која је на овом пољу била најприсутнија. Наиме, совјетска културна политика у виду стварања официјалне совјетске уметности – социјалистичког реализма и југословенска културна политика која је дозвољавала различите видове уметничког изражавања представљале су непремостиву баријеру, која је ограничавала сарадњу у овој области. Из тог разлога сарадња се одвијала кроз размену мање значајних

[300]AJ, 559, Ф-71-160-Разговор са секретаром Савеза књижевника СССР – а, Сурковим
[301]AJ, 559, Ф-73-166-Закључци састанка о сарадњи Југословенске и Међународне књиге, одржаном у Комисији за културне везе са иностранством, на дан 29. априла 1959. године
[302]AJ, 559, Ф-49-110-Сарадња са СССР у првом тромесечју 1959. године

уметничких садржаја уз стално одбацивање свих непогодних садржаја, како са совјетске, тако и са југословенске стране.

Први предлог у вези сарадње у овој области дошао је августа 1955. године са совјетске стране. Наиме, секретар совјетске амбасаде Тупицин предлагао је гостовање изложбе совјетских савремених сликара у Југославији, док је сматрао да долазак савремених југословенских сликара не би био у совјетском интересу. Такође, југословенска страна је показала интересовање за изложбу ремек дела из совјетских музеја и изложбу старих руских икона, док су Совјети предложили изложбу средњевековних фресака са подручја Југославије, као и изложбу народне радиности. Ипак, термини када би ове изложбе биле реализоване нису одређени[303]. Током октобра исте године представници ВОКС – а и Комисије за културне везе са иностранством преговарали су у вези размене изложби. Том приликом из ВОКС – а је предложено да се одржи изложба југословенске народне радиности, за коју поново није утврђен термин, као и изложба фотографије, за коју се предвиђа да буде одржана крајем 1955. или почетком 1956. године. То би уједно била и прва југословенска изложба у Совјетском Савезу након прекида дипломатских односа. Што се тиче совјетских изложба у Југославији предложена је изложба радова ученика у привреди, која би се одржала у Дому културе СССР – а, или у некој од школа ученика у привреди[304]. Ипак, током 1955. године ови предлози неће бити реализовани, а у предлозима који су узети у обзир приликом састављања плана за 1956. годину нашла се одредба о размени изложби примењене уметности у периоду од 3 недеље[305]. Што се тиче самог плана културне сарадње за 1956. годину у њему су се нашле све раније поменуте културне акције, те је он предвиђао изложбу народне радиности у Москви, изложбу ремек дела из Ермитажа и других музеја и изложбу старих руских икона у Југославији, као и размену изложби радова ученика у привреди. Поред тога, Совјети су се интересовали изложбу уметничке групе „Лада“ и за изложбу вајара Августинчића, а у план је унета и одредба о изложби фресака са простора Југославије[306].

[303]AJ, 559, Ф-17-36-Белешка о посети представника совјетске амбасаде, секретара Тупицина/задуженог за културне везе, Хидељников и још један; дана 8. августа 1955. године
[304]AJ, 559, Ф-17-36-Забелешка о разговору са замеником председника ВОКС – а Јаковљевим, 29. октобра 1955
[305]AJ, 559, Ф-17-36-Посета совјетског амбасадора Фирјубина, на дан 9. децембра 1955. године
[306]AJ, 559, Ф-10-24-План за 1956. годину (СССР)

Прва одредба која је испуњена у овој области била је одржавање изложбе „Радови ученика у привреди СССР – а“, која је организована у замену за изложбу југословенске фотографије у СССР - у. Ова изложба отворена је 26. априла 1956. године, у Дому културе „Западни Врачар“, док ју је у име Југославије отворио Норберт Вебер, секретар Централног већа Синдиката Југославије, а у совјетско име амбасадор Фирјубин. Изложба је затворена 10. маја. Што се тиче поставке изложба је обухватала 200 експоната и макета у чијој је изради учествовало 10.000 совјетских ученика у привреди. Изложбу је посетило 13.000 људи, а општи утисак био је да је изложба била изузетно скупа (укупни трошак 2.770.000 динара), у односу на важност и ефекте које је имала и изазвала[307]. Исте године у Совјетском Савезу планирана је свесавезна изложба дела Илије Рјепина, у организацији Државне Третјаковске галерије. За потребе ове изложбе из Југославије је упућено 6 слика Илије Рјепина, које су се чувале у Народном музеју у Београду, а у питњу су слике: „Композитор“, „Глинка“, „Портрет сликара Кузњецова“, „Аутопортрет“, „Предео“, „Старица“, „Козак“ и „Кузма у борби са Немцима“[308].

Током 1957. године поново је разговарано о размени сликарских изложби. Наиме, аташе за штампу и културу југословенске амбасаде, Божић, је у разговору са начелником Одељења за иностране везе Министарства културе, Стјепановим, договорио да савремени совјетски сликари не би били добро примљени у Југославији и обрнуто. Зато је наведено да би у првој половини 1957. године совјетски сликар Саројан могао да гостује у Југославији, док би у Совјетксом Савезу могла да буде организована изложба југословенских сликара који нису апстракционисти. Касније је у другом разговору који је аташе Божић водио са референтом Министарства културе, Супагином, договорено да изложба Саројана буде одржана у другој половини 1957. године, а такође је договорена и изложба радова југословенског сликара Ивана Генералића, а остављена је и могућност за изложбу радова југословенских сликара – сељака за 1958. годину[309]. Ипак, ни током 1957. године неће доћи до размене сликарских изложби. Министарство културе СССР – а ће предлагати да

[307]AJ, 559, Ф-11-25-Извештај о изложби „Радови ученика у привреди СССР – а“
[308]AJ, 559, Ф-82-184-Ретроспективна изложба свих Рјепинових дела у СССР – у
[309]AJ, 559, Ф-1-1-Забелешка М. Божића, аташеа за штампу и културу Амбасаде ФНРЈ у Москви о разговору са Стјепановим, начелником одељења за иностране везе Министарства културе СССР и Ј. Волченковом, начелником одељења за ИЕ земље на дан 7. јануара 1957. године; AJ, 559, Ф-2-5-Забелешка М. Божића, аташеа за штампу и културу Амбасаде ФНРЈ у Москви, о разговору са Супагином, референтом Министарства културе СССР на дан 4. фебруар 1957. године

се у септембру или октобру одржи изложба совјетских сликара Томског, Фаворског, Мухинове и Рајчева, али ће Комисија за културне везе са иностранством инсистирати на изложби савремене уметности, која ће се у фебруару 1958. године одржати у Југославији, а у марту или априлу у Совјетском Савезу. Изложбе би обухватале око 70 експоната и биле би одржане у најмање три града[310]. Ово питање остало је нерешено до краја 1957. године, али је договорено да се изложба „Савремене руске графике“ одржи у фебруару 1958. године или у Уметничком павиљону или у изложбеној просторији у Масариковој улици. Једина предложена акција која ће током 1957. године бити испуњена је организовање изложбе дела Ивана Генералића, коју је у Совјетском Савезу отворио југословенски историчар уметности из Загреба, Мића Башићевић[311].

Поред овога, као што је већ речено 1957. године прослављана је 40 – годишњица Октобарске револуције, те је у ту част организована Свесавезна изложба уметника СССР – а, на којој је у име Савеза ликовних уметника Југославије присуствовао први секретар Савеза, Стојан Челић, као гост Министарства културе. Челић је у СССР – у боравио у периоду од 16. до 28. децембра и поред изложбе посетио и галерије у Москви, Лењинграду и Загорску, а разговарао је и са многим ликовним уметницима који су показали интересовање за изложбу југословенског сликарства[312].

Што се тиче 1958. године, планом културне сарадње у области ликовних уметности предвиђена је само једна акција, у питању је размена изложби совјетске и југословенске графике у најмање три града[313]. Прва од ових изложби одржана је Југославији под званичним називом „Мајстори совјетске графике“ и том приликом је изложено 247 графичких радова, махом илустрација за дела руске литературе, а излагало је шест уметника Георгије Верејски, Владимир Фаворски, Јурај Пимјенов, Евгеније Рачев, Давид Дубински и Валентин Литвињенко. Од ових уметника присутни су били Евгеније Рачев и Давид Дубински. Изложба је одржана у Београду у периоду од 11. до 27. марта, затим у Загребу где је била постављена током јуна и на крају у Љубљани, где је поставка трајала

[310]AJ, 559, Ф-82-185-Преписка између Министарства културе СССР – а и Комисије за културне везе са иностранством (11. – 17. април 1957. године)
[311]AJ, 559, Ф-12-27-Извештај за месец мај и јун 1957. године; Извештај за месец октобар 1957. године; Изложбе у 1957. години
[312]AJ,559, Ф-82-185-Савез ликовних уметника Југославије – Комисији за културне везе са иностранством
[313]AJ, 559, Ф-12-28-План културне и научне сарадње Федеративне Народне Републике Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република за 1958. годину

од 26. јуна до 6. јула. Изложбе су отворене од стране секретара Комисије, Иве Фрола и новог совјетског амбасадора Ивана Замчевског[314]. Што се тиче изложбе југословенске графике, њена поставка, за коју је одабрано 200 радова од 47 аутора, отпутовала је за Совјетски Савез крајем октобра 1958. године и планирано је да буде отворена 15. новембра, у Пушкиновом музеју у Москви, Ермитажу у Лењинграду и Музеју ликовних уметности у Риги. Међутим, Совјети су одложили одржавање изложбе уз образложење да је поставка „неразумљива за нормалан свет, апстрактна и неприхватљива". Након разговора са југословенским амбасадором одређен је нови термин изложбе, јануар 1959. године. Такође, као могуће решење Совјети су предлагали да се изложба југословенске графике споји са изложбама из Пољске и Источне Немачке, али је то одбијено и тражен је термин за одржавање самосталне изложбе. На крају одржавање изложбе југословенске графике биће укључено у план културне сарадње за 1959. годину[315].

Исте године у име Министарства културе и Савеза ликовних уметника СССР – а послата је позивница да југословенски ликовни уметници узму учешће у организацији изложбе ликовних уметности социјалистичких држава. Иако је испрва из Комисије показано интересовање за одржавање овог догађаја, Савез ликовних уметника Југославије је одбио да учествује на овој изложби услед њеног блоковског карактера[316].

Коначно 10. јануара 1959. године у лењинградском Ермитажу отворена је изложба југословенске графике, под званичним називом „Савремена југословенска графика". Отварању изложбе присуствовали су Бошко Карановић и Пиво Караматијевић из Савеза ликовних уметника Југославије, а поставили су је архитекте Здравко Бреговац и Милан Пелишашки, као и графичар Драгослав Стојановић. Након Лењинграда изложба је отворена у Кијеву у периоду од 10. до 16. априла, затим у Москви 19. јуна, Минску 5. јула

[314] AJ, 559, Ф-12-28-Информативни билтен Комисије за културне везе са иностранством (бр. 4); AJ, 559, Ф-13-29-Шест мајстора совјетске графике

[315]AJ, 559, Ф-13-29-Извештај за месец септембар и октобар 1958. године; Извештај за месец новембар и децембар 1958. године; AJ, 559, Ф-12-28-Преглед извршења плана културне сарадње за 1958. годину/Прво полугодиште; Преглед извршења плана културне сарадње са СССР – ом за период јули – септембар 1958. године; AJ, 559, Ф-13-30-План културне и научне сарадње између Федеративне Народне Републике Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република за 1959. годину

[316]AJ, 559, Ф-1-1-Министарство културе СССР – а Комисији за културне везе са иностранством; AJ, 559, Ф-13-29-Извештај Савеза ликовних уметника Југославије о сарадњи са ИЕ земљама

и на крају у Тбилисију 11. септембра[317]. Поред овога током маја 1959. године договорено је да се у Совјетски Савез упути изложба савремене југословенске примењене уметности, а да се заузврат у Југославију упути изложба совјетског сликарства. Изложба југословенске примењене уметности гостовала је у СССР – у током јула и августа и постављена је у Минску, Тбилисију и Лавову. Што се тиче савремене уметности СССР – а она је отверена у Уметничком павиљону на Малом Калемегдану, у периоду од 1. до 31. јула 1959. године и том приликом је приказано 78 слика и 81 скулптура[318].

Просвета и наука

Сарадња у области просвете и науке одвијала се махом путем размене делегација са једне стране и размене стипендија са друге стране. Сарадња у овим областима почела је током 1955. године и октобра месеца договорена је размена студената између Совјетског Савеза и Југославије на бази реципроцитета, а такође је договорено да дође до размене пет студената - аспираната на период од десет месеци. Овај предлог усвојен је и укључен у план културне сарадње за 1956. годину[319]. Истим планом договорено је и директно одржавање веза између совјетских и југословенских универзитета и других установа које се баве просветом и науком[320]. Поред овога током 1955. године у Југославији је боравило шест совјеткских слависта, док су југословенски медицински стручњаци др Илија Ђуричић, ректор Београдског универзитета и др Милутин Нешковић, декан Медицинског факултета боравили у Кијеву, на конгресу физиолога. Такође, југословенски научници присуствовали су Конференцији о примени атомске енергије у мирнодобске сврхе у Москви, на позив Академије наука СССР – а, док су на Институту за хирургију СССР – а

[317]AJ, 559, Ф-19-39-Извештај за месец јануар 1959. године; Извештај за месец март 1959. године; Извештај за месец мај 1959. године; Извештај за месец јун 1959. године; Извештај за јули, август и септембар 1959. године

[318]AJ, 559, Ф-99-220-Уговор закључен између Изложбеног павиљона у Београду и Комисије за културне везе са иностранством по предмету издавања Изложбеног павиљона под закуп за одржавање Изложбе руског сликарства; AJ, 559, Ф-104-230-Изложба југословенске примењене уметности (10. мај 1959)

[319]AJ, 559, Ф-17-36-Забелешка о разговору Драгоја Ђурића са Грјазновим, саветником амбасаде СССР на дан 7. октобра 1955. године; Забелешка о разговору секретара Иве Фрола са Грјазновим; Белешка о посети представника совјетске амбасаде Тупицина на дан 8. децембра 1955. године; AJ, 559, Ф-10-24-План за 1956. годину (СССР)

[320]*Исто*.

гостовали, као предавачи, доктори Воја Стефановић из Београда и Б. Ковачевић из Сарајева[321].

Што се тиче 1956. године Академија уметности СССР – а и Научно – истраживачки институт теорије и историје уметности упутили су позив, преко Комисије за културне везе са иностранством, да један научни радник из Југославије узме учешће у раду Редакционог колегијума за изучавање уметничког наслеђа Совјетског Савза и европских држава које изграђују социјализам. Циљ пројекта било је писање двотомног научног рада, на којем ће радити 50 аутора. Заседање овог одбора требало је да се одржи 9. октобра у Москви, међутим услед годишњих одмора Комисија није била у стању да делегира научног радника, али је зато тражила да се пошаљу материјали и закључци са заседања одбора[322].

Коначно током 1956. године дошло је до размене студената, те је у октобру месецу на почетку академске 1956/1957. године у Југославију допутовало 5 студената из СССР – а, што је први случај размене студената са источноевропским земљама од тренутка прекида дипломатских односа. Што се тиче совјетских стипендија које су дате југословенским студентима, искоришћено је 4 стипендије, у сврху специјализација[323]. На крају научни сарадник Астрономске опсерваторије Србије упућен је на астрономско саветовање у Јерменију и Грузију, на које је позив упућен од стране Академије наука СССР – а[324].

Следеће, 1957. године у Југославију је допутовала осмочлана делегација совјетских просветних радника предвођена замеником министра просвете РСФСР, Зимином. Делегација је боравила у периоду од 15. априла до 15. маја и том приликом посетили су Србију, Хрватску, Словенију и Босну и Херцеговину. Циљ посете било је успостављање сталне размене материјала између основних просветних установа две државе, као и размена искустава и разматрање заједничких проблема. Такође је предвиђена и узвратна посета југословенских просветних радника, који ће у Совјетском Савезу бити у периоду од 29. јуна до 24. јула и том приликом присуствовати низу предавања, а посебно обићи

[321]AJ, 559, Ф-10-23-Извештај о културној сарадњи за 1955. годину, по земљама
[322]AJ, 559, Ф-82-184-Академији уметности СССР; Југословенска академија знаности и уметности Загреб – Одјел за ликовне уметности
[323]AJ, 559, Ф-11-25-Извештај за 1956. годину; Студије и специјализације у иностранству (Извештај о раду)
[324]AJ, 559, Ф-11-25-Извештај о раду за време од 1. до 10. јула и за месец август 1956. године

Академију педагошких наука и Завод за унапређење школства у Москви[325]. Поред ових посета делегација југословенских универзитета посетила је Совјетски Савез у периоду од 15. октобра до 5. новембра 1957. године. Ту делегацију су чинили ректор Београдског универзитета и председник Заједнице југословенских универзитета Борислав Благојевић, ректор Свеучилишта у Загребу, Зоран Бујас, ректор Универзитета у Скопљу, Михаил Петрушевски, проректор Универзитета у Љубљани, Антон Кулаљ, професор Медицинског факултета у Београду, Коста Тодоровић и професор Економског факултета у Сарајеву, Драго Крндија. Ова делегација је боравила у Москви и Лењинграду и том приликом се сусрела са преко 200 научних радника, а највише се радило на остваривању индивидуалних контаката, као и одржавању дискусија и предавања. Од значајних састанака треба поменути разговоре са ректорима универзитета у Москви и Лењинграду, Петровским и Александровим, као и са министром вишег образовања СССР – а, Ељутином. У овим разговорима теме су углавно биле закључивање споразума о размени научних и стручних публикација, књига и часописа, повећање броја стипендиста, сарадња на објављивању научних радова, позивање на конкурсе, симпозијуме, научне састанке итд. Такође, делегација је посетила и све значајне научне установе у Москви и Лењинграду[326].

На крају и за академску 1957/1958. годину предвиђена је размена по пет стипендија, међутим са совјетске стране су искоришћене само две стипендије. Такође, југословенски правник и члан Правног савета ДСИП – а, Милан Бартош, одржао је предавања на семинару међународног права у Москви, под називом „О принципима Повеље ОУН“ и „О организовању наставе међународног права“[327].

Што се тиче 1958. године, у план културне сарадње укључена је размена делегација између Секретаријата за просвету и културу СИВ – а и Министрства просвете РСФСР у циљу размене искустава, затим размена студената, апсираната и научних сарадника и то да Југославија обезбеди 8 стипендија, а СССР 16, размена часописа, позивање на конгресе,

[325]AJ, 559, Ф-18-37-Преглед међународних веза са СССР – ом за месец април 1957. године; AJ, 559, Ф-49-110-Информација о размени просветних радника између наше земље и СССР; Извештај о путовању групе просветних радника Југославије по Совјетском Савезу

[326]AJ, 559, Ф-49-110-Скупни извештај о посети делегације југословенских универзитета СССР – у; Питња дискутована на састанку делегације југословенских универзитета и министра за више образовање СССР – а Ељутина, на дан 30. октобра 1957. године; Извештај о личним контактима проф. Б. Благојевића за време боравка у СССР - у

[327]AJ, 559, Ф-11-26-Годишњи извештај о сарадњи по земљама, за 1957. годину (СССР)

конференције, заседања, размена научних сарадника између Академијског савета ФНРЈ и Академије наука СССР у циљу специјализације итд[328]. Као што се може видети план за 1958. годину био је најдетаљнији, међутим већина предвиђених акција остаће неиспуњена услед погоршања политичких односа између две државе.

Што се тиче онога што је испуњено, југословенски педагог, Стеван Филиповић, путовао је почетког године у Совјетски Савез, како би проучио рад Института за усавршавање просветних радника, односно како би се упознао са организацијом совјетских педагошких института и педагошких училишта за образовање наставног кадра[329]. Такође, директор Византолошког института САН, Георгије Острогорски и директор Археолошког института САН, Ђурђе Бошковић, гостовали су три недеље у Москви и Лењинграду, као гости Академије наука СССР – а. Поред тога професорка Филозофског факултета у Москви, Лидија Корјагина, посетила је Фонетски институт, Филозофског факултета, Свеучилишта у Загребу[330]. Такође, су обезбеђене и стипендије како је договорено у плану културне сарадње[331].

Што се тиче 1959. године предвиђена је размена студената, размена између библиотека и библиографских установа, размена материјала из области школстава и наставе између Министарства културе СССР и Савезног завода за проучавање школских и просветних питања ФНРЈ, као и размену материјала између Министарства вишег образовања СССР – а и Заједнице југословенских универзитета. Такође, предвиђено је и узајамно позивање на конференције између Савезног савета за научни рад ФНРЈ и Академије наука СССР – а, као и размена публикација али и научних сарадника[332]. План из 1959. године није садржао детаљније одредбе.

***

[328]AJ, 559, Ф-12-28-План културне и научне сарадње између Федеративне Народне Републике Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република за 1958. годину
[329]AJ, 559, Ф-49-110-Општи извештај о боравку у Москви
[330]AJ, 559, Ф-13-29-Извештај о раду у месецу априлу 1958. године; AJ, 559, Ф-13-30-Information Bulletin published by The Yugoslav Committee of Foreign Cultural Relations No. 21/January – February 1958
[331]AJ, 559, Ф-12-28-Преглед извршења плана културне сарадње за 1958. годину/ Прво полугодиште
[332]AJ, 559, Ф-13-30-План културне и научне сарадње између Федеративне Народне Републике Југославије и Савеза Совјетских Социјалистичких Република за 1959. годину

Циљ овог поглавља био је да се културна сарадња прикаже хронолошки, кроз пет различитих области, како би се дао преглед акција које су предузимане у том процесу. Из овог прегледа може се закључити да је културна сарадња била најразгранатија у области сценских уметности, пре свега у области позоришта, балета и музике, док су са друге стране просвета и наука представљале области у којима сарадња није била у већој мери нарушена након погоршања политичких односа две државе. Што се тиче осталих области најмање сарадње било је на пољу ликовне уметности услед различитих концепција у уметничком стваралаштву, док су књижевност и филм вероватно области које су највише погођене погоршањем односа две државе, због могућности да се преко њих врши пропагандно – политичка делатност. Дакле, закључује се да је сарадња форсирана у областима које имају мали политички значај и које нису погодне за преношење политичко – пропагандних порука, док је сарадња минимализована у оним областима које поред културног имају и политичко обележје. На тај начин може се закључити да је целокупна културна сарадња између две државе у овом периоду имала политчко обележје и да ју је немогуће раздвојити од политчких циљева и једне и друге државе.

ЗАКЉУЧАК

Циљ овог рада био је да кроз проучавања културне сарадње Совјетског Савеза и Југославије одреди који је то преломни тренутак у којем сарадња почиње, који су то акти и институције који су носиоци сарадње, које су политчке тежње држава кроз процес културне сарадње, односно да ли културна сарадња има чисто културни или има и политчки аспект и које су то области кроз које се сарадња одвија.

Пре свега је закључено да Стаљинова смрт представља основу која је омогућила промену совјетске спољне политике и самим тим створила атмосферу за почетак нормализације политичких односа са Југославијом. Међутим, у првим годинама након Стаљинове смрти није било помака на пољу културне сарадње и тек када су створени услови за нормализацију политичких односа почели су први разговри о могућој нормализацији културних односа. Тај процес биће завршен темељним актом, на којем се заснивала целокупна нормализација односа, а то је Београдска декларација, закључена 2. јуна 1955. године. Наиме, тај акт представља основу на којој су се заснивали целокупни односи две државе у наредном периоду и управо на основу тог акта биће донет други темељни акт на којем ће се заснивати културна сарадња две државе. У питању је Конвенција о културној сарадњи између Југославије и Совјетског Савеза, која је закључена 17. маја 1956. године и која је предвиђала даље закључивање годишњих планова културне сарадње, по којима је управљана културна размена у наредном периоду. Било је укупно четири оваква плана и они су имали циљ да утврде оквире у којима културна сарадња треба да се одвија. Ови планови су даље предвидели да се акције договарају искључиво у преговорима између одређених установа две државе, без формирања мешовитих институција. На тај начин са југословенске стране као носиоци културне сарадње најчешће се јављају Комисија за културне везе са иностранством, ДСИП и амбасада ФНРЈ у Москви, док су са совјетске стране то ВОКС, Министарство културе и совјетска амбасада. Од овакве праксе се одступило само приликом доношња плана културне сарадње за 1958. годину, који је настао као производ рада мешовите југословенско – совјетске комисије. Такође, путем планова културне сарадње утврђене су и области кроз које се тај процес одвијао. Наиме,

сваки од ових докумената има различиту садржину и на различити начин категорише области кроз које се врши културна сарадња. Међутим, већина акција предузетих на културном плану у овом периоду може да се класификује у пет великих група: сценска уметност, филм, књижевност и издаваштво, ликовне уметности и просвета и наука.

Из овога се закључује да преломни тренутак за поновно успостављање културних односа представља Београдска декларација којом је озваничена предходна нормализација политичких односа и која је даље условила доношење других аката који се тичу искључиво културне сарадње и који су утврдили административне и институционалне оквире на којим се она заснивала, као и области кроз које се одвијала.

Дакле, културни односи су од самог почетка пратили нормализацију политичких односа и пратили су промене у политичким односима две државе. Како би се то објаснило у обзир су узети главни политички циљеви обе државе у процесу нормализације. Наиме, супротстављеност између совјетског циља да Југославију укључи у јединствени комунистички блок и југословенског циља да нормализацијом односа са Совјетским Савезом прекине сукоб са државама Источног блока, а у исти мах не наруши недавно успостављене односе са Западом, представљала је велико ограничење у процесу нормализације политичких односа, које се испољило и у процесу културне сарадње. Најбољи начин да се сагледа утицај ових политичких тежњи на културну сарадњу јесте кроз спорне ситуације у том процесу које су објашњене путем теорије структуралног реализма у међународним односима. Совјети су пре свега тежили да кроз културну размену пласирају одговарајуће политичко – пропагандне садржаје који би им ишли у корист, док су са друге стране одбацивали све политички неподобне садржаје из Југославије. Такође, су тежили да културна сарадња има пре свега манифестациони карактер залажући се за што масовније размене културних радника, литературе, филмова итд. Са друге стране Југославија је тежила да културна сарадња има искључиво радни карактер и да се заснива на реципроцитету како би се избегао превелики културни утицај Совјетског Савеза, који има далеко веће потенцијале у културној размени. Такође, југословенска страна је тежила да одбаци све предлоге којим би било наметнуто прихватање совјетске културне политике у виду соцреалистичке монокултуре и тиме било онемогућено да се прикаже развијеност и разноликост југословенске културе. Југославија

је имала и још један циљ, а то је да пласирањем културних садржаја у Совјетском Савезу подстакне процес дестаљинизације и тако прикаже себе као једног од главних чинилаца у борби против Стаљинове заоставштине. На крају, може се закључити и да су културни односи пратили промене у политичком односима и да је поновно погоршање тих односа довело и до погоршања у процесу културне размене. Наиме, долазило је до све већег отказивања договорених акција, док су одредбе које су уношене у планове имале све више општи карактер, а обе државе тежиле да спроведу само оне акције од којих би имали пропагандно – политичку корист.

Из овога се закључује да су политички циљеви имали превелики утицај на процес културне размене и самим тим у потпуности одредили његов ток у датом периоду. Културна сарадња од самог почетка била је само пропратна компонента нормализације политичких односа и представљала је поље на којем су се осликавале тежње две државе у том процесу. На крају иако је процес културне сарадње довео до многих акција и сигурно представљао велики помак у односу на потпуни прекид дипломатских односа након 1948. године, не може се рећи да је он имао позитвни биланс услед превеликих ограничења која су му наметнута кроз политичке односе две државе. Главни проблем процеса културне сарадње био је што сама култура, односно унапређење културне размене, није било у првом плану, него је политички аспект преовладао и на тај начин створио неповољну атмосферу за позитивни развој културних односа.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

Монографије и синтезе

1. Bound K., Briggs R., Holden J., Jones S., *Cultural Diplomacy*, Demos, 2007.
2. *Cambridge History of Russia, vol. III, The Twentieth Century*, editet by Suny R. G., Cambridge University Press, 2006.
3. Dobson, M., Ziemann, B. (eds), *Reading Primary Sources. The interpretation of text from nineteenth- and twentieth – century history*, New York: Rotledge, 2009.
4. *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, edited by Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, Oxford University Press, 2013
5. Jorgensen, E. K., *International Realtions Theory: A New Introduction*, PALGRAVE MACMILLAN, 2018
6. Kenez P., *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, Cambridge University Press, 2006.;
7. Rajak S., *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, comaradeship, confrontation, 1953 – 1957*, Routledge, 2010.
8. *Theories of International Relations*, Third Edition, PALGRAVE MACMILLAN, 2005
9. Zubok V. M., *A Failed Empire, The Soviet Union in the Cald War from Stalin to Gorbachev*, 2007.
10. Берк, П., *Основи културне историје*, Клио, Београд, 2010.
11. Богетић Д., *Нова стратегија спољне политике Југославије 1956 – 1961, Београд, 2006.*
12. Бофа, Ђ., *Повијест Совјетског Савеза – Од Домовинског рата до положаја друге велесиле. Стаљин и Хрушчов (1941 – 1964)*, ИРО „Отокар Крешовани“, 1985.
13. Волц, К. Н., *Теорија међународне политике*, Београд, 2008

14. Гаталовић М., *Дарована слобода: партија и култура у Србији 1952 – 1958*, Институт за савремену историју, 2010.
15. Димић, Љ., *Агитпроп култура: агитпроповска фаза културне политике у Србији: 1945 – 1952*, Београд, 1988.
16. Јањетовић, З., *Од „интернационале“ до комерцијале: популарна култура Југославије 1945 – 1991*, Институт за новију историју Србије, 2011.
17. Јовановић, М., *Историографија и криза* у М. Јовановић, Р. Радић, *Криза историје*, Београд, 2009.
18. Јовановић, М., *Срби и Руси 12 – 21. век: историја односа*, Народна библиотека Србије, 2012.
19. Мереник, Л., *Идеолошки модели. Српско сликарство 1945 – 1968*, Београд, 2001.
20. Милорадовић, Г., *Лепота под надзором: совјетски културни утицај у Југославији 1945 – 1955,* Институт за савремену историју, 2012.
21. Миршајмер, Ц., *Трагедија политике великих сила*, Удружење за студије САД у Србији, Београд, 2009
22. Митровић, А., *Клио пред искушењима и расправљања са Клио*, Београд, 2001.
23. Митровић, А., *Култура и историја*, Архипелаг, Београд, 2008.
24. Перишић М., *Дипломатија и култура: Југославија преломна 1950; Једно историјско искуство*, Институт за новију историју Србије, 2013.
25. Перишић М., *Од Сталина ка Сартру. Формирање југословенске интелигенције на европским универзитетима 1945 – 1958*, Завод за уџбенике, 2012.
26. Тош, Ц., *У трагању за историјом – Циљеви, методи и нови правци у проучавању савремене историје*, Клио, Београд, 2008.
27. *Увод у студије безбедности*, приредио Пол Д. Вилијамс, Службени гласник, 2012
28. Февр, Л., *Борба за историју*, СКЗ, Београд, 1999.
29. Шобе Ф., Лорен М., *Међународни културни односи: историја и контекст*, Београд, 2014.

Чланци

1. Frederick C. Barghoorn and Paul W. Friedrich (1956). Cultural Relations and Soviet Foreign Policy. World Politics, 8, pp 323-344 doi:10.2307/2008853
2. Haupt, H-G.., Kocka, J., *Comparative History: Methods, Aims, Problems*, у: Cohen, Deborah, Maura O'Connor (eds.), *Comparison and History: Europe in Cross-national Perspective*, New York: Routledge, 2004.
3. Pelikan, J., *The Yugoslav State visit to the Soviet Union, june 1956*у *Спољна политика Југославије 1950 – 1961, зборник радова*, ИНИС, Београд, 2008.
4. Ragin, C. C., *The Comparative Method – Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*, University of California Press, 1989.
5. *Soviet Cultural Diplomacy since Stalin* (Frederick C. Barghoorn)*у* Russian Review, Vol. 17, No. 1 (Jan., 1958).
6. Богетић Д., *Други југословенско - совјектски сукоб 1958 и концепт активне мирољубиве коегзистенције* у *Историја 20. века*, Београд 2004.
7. Богетић Д., *Подстицаји и ограничења на путу нормализације југословенско - совјетских односа 1956* у *Токови историје*, Београд 2005.
8. Богетић Д., *Реакција запада на процес југословенско - совјетског зближавања 1955 – 1957* у *Историја 20. века*, Београд 2003.
9. Богетић, Д., *Односи Југославије и Запада у контексту посете Хрушчова Београду 1955. године* у *Историје 20. века*, 1, Београд, 1997.
10. Трипковић, Ђ., *Успон и пад југословенско совјетских односа 1956. године* у *Историја 20. века*, 2, Београд, 1998.

Објављени извори

1. *Југославија – СССР, Сусрети и разговори на највишем нивоу руководилаца Југославије и СССР* (1946 – 1964), Том I, Архив Југославије, Београд, 2014

2. *Југословенско – совјетски односи 1945 – 1956*, Зборник докумената, Београд, 2010.

Необјављени извори

1. Архив Југославије:
   - 147 – Савезна комисија за преглед филмова
   - 318 – Савезни секретаријат за просвету и културу
   - 498 – Савез књижевника Југославије
   - 559 – Комисија за културне везе са иностранством